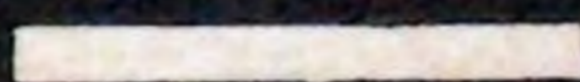

ИНТЕЛИГЕНТ

ЕКРАНІЗОВАНИЙ РОМАН

ЛЕОНІД СКОРПИНИК

ІНТЕЛІГЕНТ

ЛЕОНІД СКРИПНИК

ІНТЕЛІГЕНТ

ЕКРАНІЗОВАНИЙ РОМАН НА ШІСТЬ
ЧАСТИН З ПРОЛОГОМ ТА ЕПІЛОГОМ

ВИДАВНИЦТВО «ПРОЛЕТАРІЙ»

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати.

Надруковано в першій друкарні
Видавництва „Пролетарий“
Харків, Пушкінська вул., 40
в кількості 5.000 примірн.
Укрліт № 2512—к
Зам. № 474.
1929

Присвячено

Ользі Скрипник

ДО ЧИТАЧА.

Уявіть собі, дорогий читачу, що ви сидите в кіно-театрі.— Сподіваюсь, ви любите кіно.— Перед вашими очима — екран, сторони якого мають відношення три на чотири (фатальні цифри екрану, аналогія сімнадцяти з половиною аршинам діаметру циркової арени). Зовні екрану — чорна порожнеча. Світу нема.

Шматок життя людини, розміром, приблизно, в тридцять п'ять років, — тихих, бурхливих, легких, як ранішній вітер, і божевільних, як нічний ураган, болізних і радісних, молодих і дорослих, — тридцять п'ять років життя мого дорогого героя пройдуть перед вашими очима в швидко текучій зміні „монтажних шматків“, що витягли з цього життя всю суть, все, що було яскравого й значного в ньому для самого героя і цікавого й важливого для тих, що жили круг нього. Цеб-то — і для вас. Бо мій герой живе серед вас, а часто — і всередині вас.

Великі труднощі для мене — добрати слів, таких вразливих, щоб навіть вашу нетреновану зорову фантазію примусити цими словами побачити те, що відбувається на екрані. В сполученнях літер на сторінці книги зумійте побачити живого, — ні, не живого, а зфотографованого, блискатого й безбарвного, мовчазного і тому більш ніж живого, більш ніж у житті людини приступно, чутного — мого героя.

Завдання ускладнюється тим, що з усього життя його зроблено витяг — небагато насичених крапель. Тридцять п'ять років життя мого героя пройдуть перед вашими очима за яких-небудь три години. Тому будьте уважні, зконцентровані й жадібні до усвідомлення кожного „кадру“ і будьте ошцадливі й пильно піклуйтеся про дбайливу схорону в непевній вашій пам'яті кожного кадру аж до кінця картини.

В крайнім разі, в тих місцях, де надто трудно буде вашій нетренованій зоровій фантазії побачити мого героя в одноманітних сполученнях чорних літер на білому папері,— звертайтеся до мене. Я, автор і ваш друг, весь час поруч вас. Я буду для вас тим тлумачем, що завжди присутній в кожному японськiм кіно. З увагою слухайте й мене, хоч я й говоритиму тільки пошепки, на вухо, дрібним шрифтом.

Написи ви, звичайно, помітите, бо їх надруковано більшими літерами.

Світло погасло. З віконця своєї комірки механик беззвучно стрільнув синьовато-зеленим фантастичним конусом прозорого проміння. Конус став у повітрі над вашою головою і затримтів дрібним безперервним тримтінням. Заграла таперша — байдуже, що саме. Там, де вона гратиме щось цілком певне, я вам скажу про це...

З'явився перший напис...

Ось що!.. Після картини, а можливо й раніш, ви напевне захочете дізнатись, як я, автор, ставлюся до мого героя,—люблю я його, ненавиджу чи відчуваю призи́рство до нього.

Колись любив. Колись, за далекої моєї молодости, коли вперше прийшов я до мого героя з цілком іншого оточення, я поважав його за вищий зразок людини. Великі зусилля поклав я, намагаючись стати подібним до нього. А ще раніш, на віддаленні, яке мені, хлопчикові, здавалося непереможним, я всяку людину, що посила пенсне й комірець, щиро вважав за істоту не нижчої, вищої категорії, за надлюдину майже...

Багато років вже я сам ношу і комірець і пенсне...

Картина починається!..

ПРОЛОГ.

Осінь. Вечір. Велике місто.

Мокро. Мжичить. Блищать від вечірніх вогнів тротуари й брук.

Візниковою таратайкою їдуть мужчина й жінчина.

З першого погляду видно, що це — подружжя. Зверніть увагу на їхнє відношення один до одного: на оце... „ніяке“ відношення. Обидва кволо, скучно розглядають вулицю. Вулиця, вогні, торохкотіння таратайки... І його сусідка, і її сусід,— все це так давно, так щоденно знайоме. Заждіть-но, доки вони проїдуть... Подивіться уважно на руку чоловіка, що обіймає талію жінки. Як мертво, безсило й непотрібно лежить оця звикла рука. І як нерухомо, як байдуже розслаблена оця звикла талія... Так, це, безперечно, вже старе подружжя... Правда, коли вони їхали повз вуличний лихтар, ви могли помітити, що чоловікові років тридцять п'ять, а жінці — не більш, як двадцять сім.

Величезна, криклива, безглузда, з претензією на художність афіша. На ній досить роздягнена особа, в небаченому костюмі, застигла в прекрасній позі: нога значно вище голови. З афіші лізуть в очі слова великими літерами:

!!! ГВОЗДЬ СЕЗОНУ !!! ! НАЙПІКАНТНІШИЙ ФАРС ! ! ПІДВ'ЯЗКИ ПАСТУШКИ ! !!! НЕЗРІВНЯНА ДІВА !!!

В партері другосортного театру мужчина з дамою сідають на свої місця. Вони одягнені за модою початку дев'яностих років минулого століття. Обидва вже більш жваві, вітаються із знайомими й розглядають публіку. Дама, звичайно, з лорнетом.

Тут, на людях, вони не так широко байдужі, як це було при візнику, що сидів спиною, та й взагалі — не є людина. Адже обидва вони — інтелігенти й добре виховані. Тому ввічливістю просякнуті їхні взаємовідносини. Тільки в очах, коли добре роздивитися, можна помітити байдужість, непорушну, сталу, як болото в холодну осінню ніч. Нудота ще не здала позицій сподіванці специфічної розваги, надії на лоскотання зів'ялих емоцій.

В театрі гасне світло. Музики в оркестрі сумлінно й старанно заграли увертюру.

Сумлінно й старанно почали виконувати свою місію — утворювати бадьорий, веселий настрій, підвищувати тонус життя, перетворювати песимістів на оптимістів, повертати сили тим, що втомилися від безглуздої роботи чи навіть від байдкування... О, могутній, благотворний вплив мистецтва! Протягом усього прологу ви переконуватиметесь цієї могутності не раз.

Б О Ж Е Ш Т В Е Н Н А   Д І В А .

Декорації сцени своїм стилем подібні до „фонів“ провінціяльних фотографів. Файно спираючись широким сідалищем на картонні руїни й кокетливо поставивши одну ніжку на шматок іонійської колони з пан'є-маше, на сцені — божественна дівка. На ній щось подібне до гусарських рейтуз, обрізаних вище колін понад під'вязками. На її збитій куафюрі — шляпка-тиролька з качиним пером. Матроська сорочка має виріз, що переходить межі можливого. На ногах — лапті. Через плече на шовковій стрічці — атласне саше, що відіграє роль пастушкової торби. В руках — довга тоненька палічка, увінчана тірсом.

Отже, ви можете переконатися, що перед вами, безперечно, пастушка, невинні її навіви пасторальна героїня, що її під'вязка

зробилася імпульсом до утворення мистецького твору, який матиме таке безсумнівне значення для мого героя. Уважно дивіться на екран, коли це вам подобається.

Діва має тіла в зайвій кількості. Діва співає. Запливлими й безбожно окресленими чорною і синьою фарбами чарівними очима вона намагається кидати в публіку стріли й блискавки кокетування й грайливости. Іноді, з невідомих причин, діва задьористо здригує однією ногою, а потім пристукує другою. Від цього численні округлості чарівного дівиного тіла тримтять і дрижать, як вершковий крем.

Ви не чуєте, що саме вона співає... Доводиться дякувати кіну Але ви можете спостерігати вплив мистецтва, демонстрацію чого я вам обіцяв. Режисер вам покаже цілий ряд найрізноманітніших глядачів, і ви переконаєтесь, що правду кажуть буржуазні мистецтвознавці, коли стверджують надкласовість справжнього мистецтва. Мистецтво діви (очевидно, справжнє) впливає однаково — від гальорки до першого ряду партера включно...

НА ГАЛЬОРЦІ.

Дрібний, маленький чинуша із застарілим гемороїдом. На обличчі уважність — звична, напружена, та сама, що кожного дня він її демонструє кожному начальникові. В природній реакції від того, що чує, зм'якли і слиняво розпустилися губи. Місця особливо вдалі спричиняють солодкі усмішки цих губ. Усмішки ховаються, ледве з'явившись, і кожного разу — швидкі полохливі погляди в усі боки: хоч би не примітив хто...

Як бачите, я казав правду. Я завжди кажу правду. Я навмисне звернув вашу увагу на цього чинушу, на оцю „приказну строку“, душа якого давно вкрилася цвіллю і затягнулася павутинням, як і плоди творчості цілих поколінь його предків, що лежать мирно (плоди, звичайно) на полицях повітових, губерських і навіть столичних архівів. І в цю душу, запорошену й заткану павутинням, мистецтво дівивривається, як яскравий промінь, як свіжий вітер, насичений ароматами полів Аркадії

щасливої, де, безперечно, повинна мешкати чиста пастушка в під'язках.

Тут же—молодець із „краснорядців“. Типовий мужчина, лютий і бравий гармоніста, гроза жіночих сердець на весь квартал. Його увага—почасти на сцені, почасти—праворуч.

Маєтє примітивний екземпляр. Дівине перегострене мистецтво приймає він у спрощеному вигляді, так мовити — в популяризованому. Зважаючи на те, що праворуч од нього, як ви зараз побачите, теж міститься джерело впливу, не менш популярне та спрощене, то цей розподіл уваги не позбавляє справедливости мого твердження.

Праворуч від прикажчика — дівчина років сімнадцяти. В хустинці. Дівчині виразно ніяково, — нема куди поїти ні рук, ні очей.

Мистецтво іноді впливає отак, примушуючи ніяковіти примітивні й неспокушені натури...

Юнак років шістнадцяти. Вигляд дуже непевний, — не інакше, як гімназист, який тижнів зо два складав п'яточки від сніданків і сьогодні потайки переодягся у товариша в цивільне. Обличчя з нездоровими кільцями попід мутними очима безперечно свідчить про глибоку підлеглість милого юнака загальновідомому гріхові молодости. Юнак жадібно всією істотою дивиться на сцену.

Жодне слово, що злітає з дівиних уст, не проходить безслідно, — все зберігається, все складається в його юній душі, як дорогоцінні перлини в скриньці красуні, як перлини мудрости в розумі прозеліту науки... Юнак жадібно проковтує все, що відбувається на сцені, жадає, горзається, соромиться... Його душа так само молода, як і душа дівчини в хустинці. Вона так само чиста, хоч деяке знайомство із життям уже має — платонічне, принципове. У нього лише міцніша жадібність до життя, до виявлення себе самого в зовні та до знання. Як і в його протців — Адама і Єви — в нього змагання „стати, як бог“... І величезна міць прекрасного мистецтва безсумнівно допоможе йому. Я, автор, що створив його не тільки „в образ і в подобу“ свою (бо я ж не бог), але й в вашу, мій любий читачу, я ручуся, що після пісеньок божественної дівн, повних натяків на

таку чудову розкіш найпотайніших чар і насолод,— ця довічна жадова божеського знання перейде в стадію здійснення. Юнак, починаючи з завтра, знову буде скономити п'ятаки на сніданках, і через двадцять днів, пізно ввечері, велика тайна відкриється йому...

В Л О Ж І.

За оксамитовим бар'єром сидять мужчина з дамою. Камінна манішка, чавунної тривалости комірець — це в нього. Напудрені плечі, що сяють снігом та виблискують мінливим блиском теплої перлини — це в неї.

По-перше, даму й мужчину видно з партеру та інших лож. По-друге, люди вони цілком *comme il faut*, пристойні, культурні. Але в швидких поглядах мужчины на даму та в затаненому блиску її чудових очей, які не є панцероподібні — явні ознаки їхнього доброго виховання, можна побачити, що творчість дівни знайшла широкий шлях до їхніх підготованих сердець.

В тій самій ложі, далі в глибину, в темряві — ще одна парочка. Дамі років з п'ятнадцять тому було точнісінько тридцять. Зараз їй — років із тридцять п'ять. Він — юний хлищ, затягнений у вузенький фрак. Кінці комірця глибоко врізалися в трухляві щоки. І чоло, і підборіддя — назад. Дегенерат.

Давно відомо, що жерці мистецтва дуже часто притягають до себе особисто ті симпатії, які вони своїм служінням створюють у серцях людей відносно самого мистецтва, що його вони, так би мовити, обслуговують... Ви знаєте, як часто іронізують над успіхом артисток у мужчин або артистів у жінок. Іронізування це є лише прикрий доказ занепаду морали. Хоч би й у давнім разі: юнак є безсумнівно ширий аматор мистецтва. Мистецтво є річ нематеріальна й тому недоторкана. Потяг до нього, як і всякий потяг, прагне до тісного контакту, до цілком реального відчуття укоханого предмету. Отже, чудовий провідник укоханого мистецтва — божественна діва — володіє аж надто суто-матеріальними контактними ресурсами і тому й робиться прекрасним „фокусом“, точкою збігу й конкретизації рухів серця благородного юнака. Тим більш, що поруч — контраст. Юнакова дама (очевидно, і його господарка) — суха, як тараня.

Вилискує, сяє купецька окладиста фізіономія. Купець—людина експансивна й сердечна. Що-хвилини звертається до своєї половини, шукаючи „співпереживань“.

„Супружниця“, як ніжна медуза, як холодець із телячих ніжок, розпливлася в лагідному кріслі. Сумлінний товстий шовк її сукні та міцні ручки кресла забезпечують її та сусідів від дальшого розлиття.

Увага до виразів їхніх облич. У нього — захоплення: „їдять та мухи з комарями“. Почуття, що відбиваються на милому обличчі дружини, — звичайно, ніжніші й більш жіночі: наче п'ятки лоскочуть. Ото ж у тому й чудесність мистецтва, що до кожного серця воно добирає окремих шлях, що в кожній людині влада його виявляється різно, а саме — індивідуально!

В першій ряді виблискує лисий череп превосходительної руїни. У руїні настроїв чудовий. Руїна доброзичлива й слинява. Губи висять.

В першій ряді виблискує лисий череп ще одної превосходительної руїни. У руїні настроїв паскудний. Руїна жовчна й мізантропічна. Губи провалилися в рот.

Здається, я сказав неправду. Два хороші дідусі однакового соціального походження й становища, чинів і орденів, — і раптом оттака одміна в реакціях. Але згадайте, що я сказав: індивідуально! Доброзичливий дідок увесь у минулому. Після сорокового року життя він звернув на той чудовий шлях — назад до дитинства, який справедлива доля заздалегідь забезпечує кожному, хто „з молодю був молодим“... Його ж товариш, на жаль, і досі не згоджується з мудрістю долі. Давно позбавлений всіх можливостей жувати й перетравлювати хоч будь-які солодощі життя, він уперто намагається цього... Неприємно, звичайно. Але годі блукати театром. Вернімося до наших основних героїв — старого подружжя — тридцяти п'яти й двадцяти семи років...

Чоловік і дружина. Культурно стримані. Сидять один до одного помітно ближче. Рука чоловіка зникла десь у зборках сукні жінчини.

Ви бачите їхні очі. Культурно-стримане вражіння цілком, однак, наявне. В їхніх поглядах — порозуміння, спогади й навіть —

обіцянки. Мене обходить, що їх потягла один до одного та технічна умова, за якою вона для нього в цей момент — єдина можлива жінка, а він для неї — єдиний приступний чоловічина. Ви побачите далі, що для мого роману це жодного значення не має.

Повний екран рук. Жваві оплески.

Діва виразно вклоняється на всі боки.

О, божественна! Як не цікавитися нам — з ким ти вечеряти-меш? Кого щасливого ще більш ошасливиш у солодкому тет-а-теті підфарбованими блискавками своїх божественних очей? Кому принесеш у ширій дарунок своє надмірне, ароматне тіло?.. Я пробую перебирати кандидатів... Юнак із гальорки?— Ні... Цеб-то, коли б він випадково потрапив до тебе, ти, звичайно, оцінила б його майже незайману свіжість... Другий юнак із ложі — собі не належить. Йому — все наше співчуття: мадам, подібна до тараньки — натура дуже чула до мистецтва... Молодець із гальорки, чиновник, купець, крохмальний добродій у ложі...— не те! Вони всі не будуть самотні. Навіть чинуша забуде на сьогодні гемороїд. А молодець — той безперечно зірве квітку 'першого кохання... Що є на світі ніжнішого, чудеснішого й ароматнішого, як перше дівоче соромливе кохання?.. Дідки... Один із них, той самий, що „змолоду був молодим“, він на кінець спектаклю — зовсім як дитинка — заснув... Божественна!— таким чином, твої чари — другому лідкові... Добре, що режисер мало цікавивсь кінцем твого вечора.

Подружжя знову їде візником. Сидять, щільно притулившись одне до одного.

Дивіться-но, яка жива його рука, що обіймає її талію! Яка жива й напружена ця звикла талія!..

У вестибюлі ресторану чоловік допомагає жінці роздягнутися. Скидаючи її пальто, він обома руками проводить по голих плечах жінки. Плечі стримано здригають. Чоловік нахилиється до жінки й напівзапитуючи, напівстверджуючи, щось каже. Дружина схиляє голову.

Колінь, у той солодкий, пам'ятний єдиний мент, коли її нинішній чоловік запитав її, чи згодна вона віддати йому в довічне користування руку й серце, вона, схвильована, солодко передбачаючи не зовсім невідоме майбутнє, сказала своє „так“ з отаким самим жестом...

„ОКРЕМИЙ КАБІНЕТ“.

Типова установа. Стіл, два стільці, канапка, продавлена безліччю пар. Піаніно архівної цінності. Велике трюмо дає відбитки предметів видимого світу крізь вуаль із сотень написів діамантовими обручками.

Люди до старости зберігають у собі рештки юнацької вдачі. Змінюється лише техніка: в шістнадцять років ми вирізуємо ймення дами на дереві або на садовій лавці, а потім, старші — видряпуємо діамантом обручки в окремій кабінеті на трюмі...

Чоловік із жінкою сидять на продавленій канапці. Чесно поводять себе, як закохані. Чаркуються, п'ють. В поглядах — розуміння, спогади і навіть обіцянки... Чоловік нахилиється до жінки, запитує її про щось із виглядом знаменно-веселим. Вона, кокетуючи, радісно згоджується.

Колись, у перші дні їхнього одружіння, вони інколи вже бували в окремих кабінетах. Для неї в цьому була романтика забороненого, — „окремий кабінет“... В нього, що звик до іншої компанії по таких місцях, — в цьому була особлива пікантність: з власною дружиною... в окремій кабінеті... Зараз обидва згадали, що в перший такий раз вона заявила вимогу: все мусить бути так, „як заведено“. Вони пили вино, шампанське... Після шампанського він звелів льокаєві „не турбувати“... „Як заведено“... І зараз чоловік запитав у жінки згоди на замовлення шампанського.

Як і тоді, ресторанну музику чути з загальної залі, і її звуки енергійно підтримують театральні вражіння.

Шампанське подано, воно мерзне в цеберці з льодом, іскриться в блискуватих келихах. Супруги цокаються, п'ють. Ніжний, довгий поцілунок, обірваний з мовчазною обіцянкою... „Як заведено“.

Однакова думка майнула в обох. Обое одночасно миттю оглянулися навкруги... Романтика романтикою, але ж вдома це робити зручніше. Окремий кабінет — це бівуак, або „шалаш“...

Рай комфортабельний — це краще, ніж просто рай.

Мужчина подзвонив льокаєві. Пильно перевірів рахунок. Пильно перевірів решту, що дав льокаєві. Під руку

з дружиною пішли... Льокай лічить гроші, і на його обличчі написано, що „на чай“ дано малувато.

Він гадав, що це любовники... Навіть у такому ідеальному випадку, як оцей, все ж є відміна поміж любовниками чи молодожонами і старим подружжям...

Дома — в спальні. Милування стає одвертіше. Чоловік допомагає дружині роздягатися, — і робить це з майже тим самим смаком, як колись. Екран поволі темніє... Темрява...

Режисер, звичайно, доречи зробив тут затемнення... Велика тайна, що чиниться зараз у спальні подружжя, аж надто відома всім вам. А показувати речі відомі, старі й зрозумілі — не художньо...

На екрані — темрява. В цій темряві чиниться велика тайна... Пам'ятайте про це... Одна, дві, п'ять хвилин.

Користуючись з нагоди, я хочу попросити вас, мій любий читачу, вибачити мене за отакий довжелезний вступ до мого роману, який починається, власне, лише оце зараз...

Ми знаємо, що на гною зростають чудесні квіти. Гній — також ґрунт для таких ласощів, як, приміром, шампінйон... Проте, мій герой — скорше квітка, ніж шампінйон... Ну, так ось, — не міг же я примусити його виростати з повітря: ви б не повірили. Я дав йому прекрасний ґрунт: м'який, родючий, ароматний, ніжний і теплий гній...

З темряви поволі випливають контури великих літер...
Читайте.

ІНТЕЛІГЕНТ ЗАЧАТИЙ...

ЧАСТИНА ПЕРША.

ПЕРШІ РОКИ.

НАРОДЖЕННЯ ІНТЕЛІГЕНТА.

Сім годин. Рівно вистукує секунди маятник.
Молоточок мірно й байдуже вдарив сім разів...

п о ч а л о с ь...

Ідуть години за годинами. Мірно вистукує секунди спокійний маятник... Нова людина народжується до життя. Ще несвідома й бездіяльна — вона вже причина страждання інших людей. Дивіться.

м у к и м а т е р и...

Обличчя матери на подушках. Голова кидається, як у корчах, на всі боки в нестерпних муках.

Лікар стоїть біля ліжка. Він професійно-солідний, товстий, цілком певний себе. Ріденьке волосся акуратно зализане.

Багато разів уже бачив цей пузатий літній мужчина з'явлення нового життя. Давно вже це з'явлення згубило для нього всякий елемент значности. „Акт дітонародження“—цю може бути звичайнішого?

— А може й справді так?..

В сусідній кімнаті батько — схвильований, збурений, розкуйовджений — нервово бігає з кутка в куток.

Ви бачите, як він одночасно намагається і чути, і не слухати того, що діється отам, за дверима, в тій кімнаті, що так багато років була знайомою і звичайнісінькою собі. спальнею, а зараз

зробилася раптом повною якогось нового змісту, таємничого й навіть моторошного...

Години йдуть за годинами. Маятник мірно й спокійно лічить секунди життя.

Голова матери, мов у корчах, кидається на подушках в нестерпних муках.

Обличчя лікаря професійно-спокійне.

Постать батька невпинно бігає по сусідній кімнаті...

МУКИ БАТЬКА.

Години йдуть за годинами. Маятник мирно й байдуже відбиває секунди за секундами.

Батько, наче замкнений у кімнаті, безглуздо бігає з кутка в куток. Кинувся до фотелі в повній знеможі, але в той же час схоплюється. І знову — з кутка в куток. Здрігає і завмирає з кожним звуком з сусідньої кімнати.

Читач-мужчина зрозуміє його. Мужчина, створений для діяльності, не знає катування, гіршого, ніж бездіяльність... Адже треба щось зробити, втрутитися в цей жах! — Дарма. Нічого. — розумієте? — нічого зробити не можна... І оці дикі, звірячі, не-самовиті крики...

Обличчя жінки — брутальне, шалене страждання.

Лікар потроху починає хвилюватися.

„Випадок“ виходить тяжчий, ніж здавалося. Справа тут не в стражданні, певна річ, — його лікар не бачить, воно природне, — але він починає професійно турбуватися.

Батько, почувши зойк, уже надто божевільний, стоїть розгублений, безтямний і безглуздо дивиться на стіни. В кутку — образ. Зненацька батько підходить до кутка, хоче стати навколішки... Знову крик, — батько схопився, з розпачем махнув рукою і знову забігав з кутка в куток...

МУКИ ЛІКАРЯ.

Обличчя лікаря спітніло, блищить. Зализане рідесеньке волосся розкуйовджене.

Втрачено значну частину солідності. Страждає професійна певність себе. Зачеплено, врешті, самолюбство.

Години йдуть за годинами. Маятник мірно й невпинно вистукує секунди, з яких ці години складаються.

Обличчя лікаря стає що раз тривожніше.

Змучене обличчя матери. Вона знесилена..

Лікар дивиться на годинник...

Маятник мірно й покійно відстукує секунди.

Стрілки на циферблаті показують 6 годин.

Лікар кудись нахилився, підводиться з щипцями в руках. Підійшла фельдшериця. Її обличчя стомлене, але байдуже.

Вона єдина не брала жодної участі в подіях. Вона вартує годинами. Цих годин за її життя було так багато, що як би вона дозволила собі „переживати“ їх, то давно була б позбавлена можливості заробляти... Вона, що все своє життя присутня при народженнях, спокійна, як могильник...

М У К И Н А Р О Д Ж Е Н О Г О .

Мірно й спокійно лічить секунди невтомний маятник.

Тепер він лічить секунди життя нової людини — мого героя.

На обличчі матери на подушках — знемога й знесилля. Крізь них ледве пробивається слабенька, безконечно-блаженна усмішка.

Читачу мій — жінчино! Це тільки ви зрозумієте. Я, мужчина, розказати про це не можу. Та й навіщо? Кому?

Обличчя лікаря знову спокійне, солідне, професійне. Солідно прилизує волосся. Спокійно протирає пенсне. Усміхається професійно-задоволено. Щось самовпевнено говорить батькові.

Батько, мабуть, не чує. Він ще не зовсім отямився. Його очі розгублено перебігають від лікаря до жінки, від неї до фельдшериці, що спокійно й діловито прається з дитиною.

Йому ніяково від усього. Крики, що так раптом спинилися, звучать в його вухах. Він надто настраждався, втомивсь. Зна-

Йома, до дрібниць знана кімната, надто вже швидко загубила страшну таємничість, але й не стала колишньою. Щось нове трапилося, і це нове в його свідомість ще не вклатося.

Фельдшерлиця закінчила купання дитини. Немовлятку загорнуто в білосніжний конвертик, що давно вже на нього очікував. Маленький пакуночок підносять до батька. Батько дивиться досить безтямно. Фельдшерлиця всміхається, подає йому пакуночок. Батько незграбно бере.

Звичайно, і тут, товаришу мужчино, тільки ви зрозумієте батька, коли вам самому траплялося бути ним. Що робити з власним виробом в отаку хвилину,— я ручуся — не знав ще жоден чоловік, починаючи з Адама. Надзвичайно безглузде становище... Але урочисте!..

Батько догадався. Обличчя стає зворушене по-новому. Фельдшерлиця забрала пакуночок і поклала його до матері... Батько сяє і готовий обійняти й перецілувати по черзі всіх присутніх в будь-якому порядку... Підводить очі до стелі і щиро христиться широким хрестом...

Обличчя немовлятка миршаве, в зморшках, нещасне, гірко плаче... Екран темніє...

Своєрідна річ, мій любий читачу, оцей обов'язковий плач новонароджених. Звичайно, кожен лікар вам з'ясує в усіх подробницях психомоторний механізм цього плачу... Здається також, що річ це корисна, свідчить про нормальність немовлятка... Лікарі, звичайно, не поети. Я—теж... Але чомусь не подобається все ж мені цей плач. Ви, певно, вже помітили, що я в своїх примітках до цієї першої події в житті мого героя жодного разу не всміхнувся, жодного разу не висловив такого задоволення з творчості режисера, як було це кілька разів у пролозі (і буде ще не раз у майбутньому,— обіцяю). Річ у тому, що я оптиміст. Але кожного разу, коли я довідаюся, що нова людина з'явилася в світ, я, не зважаючи на весь мій оптимізм, не посміхаюсь... Проте можливо, що я не роблю цього через оптимізм. Приміром—хоч би й в цім разі...

Мій герой живе. Власне кажучи, поки-що ще існує, але вже незабаром він спробує жити. Бо картина йде шаленим темпом, намагаючись наздогнати життя...

ІНТЕЛІГЕНТ НЕМОВЛЯ.

Чийсь указовий палець мірно й поважно хитається по екрану.

Жест заборони — „не можна“...

В данім разі він стосується не юного Інтелігента, але ж варто все-таки пам'ятати про цей жест.

Батько, мати, лікар, дитина. Мати годує Інтелігента. Лікар суворо хитає пальцем. Матері соромно злегка. Батько досить байдужий. Подививсь на дружину з ледве помітним призирством.

Бідна мати! Тебе позбавлено найчистішої радості — вигодувати свою дитину. Твої ніжні сосці позбавлені невинної, але солодкої лапки ніжних губ дитини... Але не сумуйте надто, мій читачу, „не буває поганого без хорошого“. І ніжна мати це хороше теж знайде: коли насолода набирає ознак необхідності й обов'язковості, коли вона мусить відбуватися за розкладом на такі й такі години, — вона легко перетворюється на тягар... А театр, концерти, гості?.. Незручно.

Батько — мужчина грубий, як всякий мужчина. Самець. Йому б хотілося, щоб жінка сама годувала дитину. Начеб-то для цього потрібний інтелект, культурність, виховання, наче для цього не досить по суті бути просто коровою!..

Сам Інтелігент у блаженному незнанні нічого не розуміє, цілком індиферентний... І даремно...

М А М К А.

Жінка здорова, разів у два більша за матір. Могутні перса намагаються видертися з полону сарафана. На голові кокошник, як водиться. Обличчя добре, спокійне, тупе, як у породистої корови.

Чому це мамки зобов'язані були носити кокошники? Ви не знаєте? Шкода. Я теж не знаю... Ну, це а ргос... Річ не в кокошнику, звичайно. Це — так би мовити — нашарування, річ стороння. А перса, цеб-то, те якраз, що конче потрібне, її іманентні. Тому ми будемо поки-що спокійні.

У лікаря жест гарантії. Він дивиться на мамку з щирим задоволенням: чудовий екземпляр.

Мати подивляється скоса: суміш задоволення й певної задрости.

Батько розглядає екземпляр теж з величезним задоволенням. На обличчі написано — „однак!“

Зайве підтвердження мужського троглодитства.

Інтелігент приссавсь до мамчиних грудей. Блаженствує.

Блаженствує на всі заставки, всією істотою. Потопив руки в незаперечливих персах, штовхає, мене, ссе й смоче.

Благодать, дорогий читачу!..

ДИТИНІ ПОТРІБНЕ СВИЖЕ ПОВІТРЯ.

Мати з вікна милується чудесним літнім днем...

Мати одягає юного Інтелігента. Навкруги — цілі гори дитячого одягу. Інтелігент наочно росте й пухне.

Мати ніжно, звичайно, клопочеться про здоров'я свого одинчика.

Хто з вас без гріха, мої читачки?

Батько, що підходить підчас операції, пробує протестувати. Мати відповідає одразу в роздратованім тоні...

Найлагідніша й найніжніша з усіх тварин — мати — буває, перетворюється на тигрицю. А саме в ті хвилини, коли її пискляткові шось загрожує. А батько, — я ж уже казав, що він троглодит, — очевидно, гадає, що сучасна культурна людська дитина так само товстошкіра, як діти кам'яного віку... На щастя, дружина сильніша й енергійніша. Тому ми знову-таки можемо бути спокійні...

Власне кажучи, взагалі турбуватися нема чого.

Батько знизав плечима, пішов, стукнув дверима.

В сусідній кімнаті став біля вікна. За вікном — чудесний літній день...

Батько відчинив вікно і сів на підвіконнику.

Двері, що їх закрив був батько, злегка відчиняються.

Мати, почувши рух повітря, випросталась, мов ужа-лена...

ПРОТЯГ!!!

Івся купа дитячого одягу, що лишилася ще ненамотаною, валиться на дитину. Мати вихорем летить у двері. В сусідній кімнаті відбувається коротенька, але дуже

жвава подружеська сцена — перед вікном, що за ним сяє чудесний літній день.

Яка мати не зрозуміє цієї матери? Хіба ж є в дитинчатка ворог більш лихий, щоденний і небезпечний, ніж протяг? Яка мати не знає цього?.. Міркуючи елементарно, мужчини тупо твердять, що різниці між протягом і звичайним вітром немає жодної.. Чи можна більш яскраво продемонструвати власну обмеженість?.. Адже саме вже слово „протяг“ („крізний вітер“) говорить, кричить, застережує: **НА СКРІЗЬ** бо протягає... Та що говорити...

Батько сердито зачиняє вікно. Пішов.

Навздогін йому мати послала ще кілька хороших слів.

Ви можете їх почути, коли захочете.

Інтелігент, що його ледве видно під горою одягу, реве...

Мати повернулася і в пристрасному запалі виливає на нього всю підогріту, киплячу від обурення, аж надто достатню ніжність...

Інтелігент реве, заходиться.

Невдячний шмат м'яса!..

Г Р І Ш А Т Ь   Н Е   Т І Л Ь К И   Б А Т Ь К И . . .

Мамка з дитиною на вулиці. Огрядний возик. Звичайно, — захист від сонця... Далека самотня алейка якогось парку.

Поруч мамки блискучий кавалер з військових писарів.

Цілоком недосліджене наукове питання: про вплив професії на половий добір. Згадайте давно відомі факти: мамашини синки добираються до покоївок, у куховарок — обов'язковий „кум-пожежник“, у мамок коханцем мусив бути військовий писар і т. ін. — Загадка!.. Інтересно простежити б, як воно тепер...

Возик самотньо стоїть на алейці.

Мамка з кавалером улаштовуються на ніжній травичці. Кавалер розв'язує принесений пакет. Вигляд його приємно інтригує... Пакет виправдує надію: закуска й випивка...

Мамка й кавалер уживають радощі життя.

Інтелігент реве.

Негаразд. Мені трохи соромно за мого героя — така нетактовність!..

Коханий щиро вилаявся. Мамка не без труда встає, приносить юного Інтелігента, соромлячись одвертається, звільняє перса. Коханий залицяється. Мамка соромливо кокетує.

Я недавно назвав її породистою коровою. Я прошу вибачення, — корова кокетувати, здається, не вміє... А може — вміє?

Інтелігент реве...

Товаришу герой! Як же вам не соромно?!..

У кавалера блискуча ідея: почастувати дитинчатко горілкою. Не вважаючи на слабенький і кокетливий опір мамки, ідею здійснено.

Мамка й кавалер цілком задоволені.

Інтелігент теж, очевидно, задоволений, бо спить.

Мамка й кавалер знову починають користуватися з радощів життя. Помітне намагання до натурального завершення цих насолод... Екран темніє.

І знов же заради тієї самої художності...

.. А Л Е В І Д П О В І Д А Ю Т Ь   З А   Г Р І Х И   В С Е   Ж
Д І Т И .

Інтелігент реве.

Мати схвильована, стурбована, заклопотана.

Інтелігентові треба перемінити пелюшки. Видовисько пелюшок поглиблює страждання матери... Вона кидається назустріч лікареві. Лікар всім виглядом своїм приносить у душу спокій.

Обличчя мамки невинне, як у породистої корови.

Мати схилилася над Інтелігентом і в розпачі сплеснула руками. Інтелігентові знову треба міняти пелюшки...

В Інтелігента ллють якусь мерзоту. Інтелігент заходиться й пускає бульби з рота й з носа. Мати в розпуці. Обличчя мамки невинне, як у породистої корови... Екран темніє...

Екран темніє надовго... Ці перші роки життя мого дорогого героя цілком одноманітні. Щоденні врятування від простуди,

щоденні простуди, майже щоденно зіпсований шлунок і майже щоденні візитації лікаря... Зараз режисер вам покаже мого героя в тому віці, коли він уже має змогу свідомо виявляти свою волю, стверджувати своє „я“...

ІНТЕЛІГЕНТОВЕ ДИТИНСТВО.

Інтелігентові років чотири. Хоробливий, худорлявий, золотушний хлопчик. Сидить за столом на високому стільчику й бовтає ложкою в супі. Мати умовляє його їсти.

Обличчя Інтелігентове сконцентровано - байдуже. Мати улещує.

Це так зрозуміло: ви чуєте, як улещує дитинку закохана мати... Коли дитина попоїсть супчику — дитинці дадуть цукерку. Коли дитина попоїсть супчику — дитинці дадуть тістечко. Коли дитина попоїсть супчику — дитинці дадуть помаранчика... Багато ласощів є на світі, і хіба ж матерній святій любові чогось шкода для коханої дитини? Ви також чуєте, як дитина вперто сопе. Вона вже перед обідом встигла покоштувати і цукерок, і тістечка, і помаранчика. Бо хіба ж є щось на світі, в чому б змогла відмовити коханій дитині свята матерня любов?..

Обличчя Інтелігентове сконцентровано байдуже. Інтелігент бовтає ложкою в супі.

Сопе...

Батько перестав їсти. Спостерігає події, явно не ухваляючи їх. Починає роздратовуватися... Мати помітила й робить спробу заговорити з дитиною серйозним тоном. Обличчя Інтелігентове, сконцентровано-байдуже, раптом прокисає. Інтелігент кидає ложку, нахнюпивсь. Мати хвилюється й знову вертається до улещування. Інтелігент ще більше кисне.

Сподіваюсь, це зрозуміло. Ніжна душа дитини вимагає, насамперед, ласки, ласки й ласки. Як найніжніший кристал, цю душу треба тримати в футлярі, обкладеному ватою... Спитайте про це дев'яносто п'ять відсотків матерів — і вони скажуть вам те саме... І вони скажуть правду, дорогий читачу! — Життя бо лю-

дини жорстоке й суворе. Воно скине швидко всякі футляри з нижньої дитини (а ті футляри, що воно на неї одягне — нехороші футляри), воно заголить її, а буває, що й власну шкіру здере... Нехай же, хоч би в дитинстві, в цю світлу добу, не буде нічого суворого... Чудесні, святі резони!

Порівняйте з цим, дорогий читачу, елементарні міркування батька. Він, як бачите, обурений. Він вважає, що дитина повинна не „капризувати“, що її треба „загартувати“, і т. і. і т. п... Напевне, вам не раз доводилося чувати такі метикування... Метикування, достойні кам'яної доби. Метикування, зрозумілі лише в кам'яному віці, коли, як скаже вам кожен археолог, не було ще ні вати, ні тісточок, ані цукерок... (шо-до помаранчів — не пам'ятаю).

Батько скочив, рішуче підійшов до сина, категорично наказує їсти. Інтелігент кинув погляд на матір. Мати кинула погляд на батька — погляд-блискавку, погляд розлютованої левиці.

Інтелігент пустивсь у реви.

Оця чулість ніжної дитячої душі, що допомагає так правильно орієнтуватися серед ворогів та друзів, хіба не є оця чулість — безпосередній наслідок і доказ правильності маминого виховання?

Батько вхопив Інтелігента під пахви й потяг геть із-за столу. Інтелігент галасує, брикається. Тигриця-мати прожогом кинулась на допомогу.

Батько шпурнув синочка на канапу. Синочок б'є руками й ногами, реве несамовито. Мати люто навідає на батька. Батько вперто боронить позиції. Бурхлива жестикуляція. Гайзер слів...

Гувернантка, що сидить за столом, безнадійно-суха міс, поволі підводить колючі плечі, закочує очі під лоба і виховано — по-європейському — зідхає.

Зідхніть і ви, любий мій читачу!..

КУЛЬТУРНА ДИТИНА.

Інтелігент і ще кілька дітей бавляться на майданчику парку у величезній купі піску. Гувернантка під парасолькою читає книжку.

Дівчинка років п'яти зілила з піску гарнесенький пиріжок. Милується сама й показує Інтелігентові. Інтелігент поглянув, нахнюпився й починає ліпити другий. Нічого не виходить. Дівчинка уважно і з щирим співчуттям слідкує за його роботою. Коли вже видно, що невдача повна, вона пропонує Інтелігентові взяти її пиріжок. Інтелігент зовсім образився і плюнув на пиріжок...

І природна образа... Дівча робить гріх, властивий всім жінкам: в неї бракує почуття міри, вона вважає, що в хорошому міра не потрібна, що шляхетність душі робить непотрібною делікатність... Небезпечна помилка!..

Дівчинка здивована, ображена, спалахнула обуренням і рішуче кинулась на хлопця. Короткий, але жорстокий бій. Інтелігента розбито, і він з ревом тікає до гувернантки. На кучугурі піску, на тлі темної зелени дерев, осяяна яскравим сонцем, розхристана, розпалена, стоїть переможниця. Урочисто сяють очі, урочистістю просякнутий розкудовчений чубчик білого, як льон, волосся. Навіть жест, яким вона підтягає панчішку, що зсунулась під час бійки, — жест переможниці...

М. і Ж., дорогий читачу!.. Особливо з ланчішками.

Гувернантка поволі підводить сухі, колючі плечі, закриває очі під лоба і виховано — по європейському — зідхає... Після цього, не хапаючись, виховано пробує втішити дитину...

В У Л И Ч Н І Д І Т И.

Інтелігент вдома, дивиться у вікно.

Недавно пройшов веселий літній дощ. Весело сяє вишите сонце. Весела вода бурхливими струмками біжить повз тротуар. Купка дітей втішається життям, підсукавши штанці й задерши спіднички, аж доки технічно можливо...

А вола брудна, переповнена мікробами...

Інтелігент обережно оглядається й тікає з кімнати.

У дітей у воді найчудовіший настрій. Інтелігент стоїть на тротуарі. Ніяковість першої зустрічі швидко зникає. Інтелігент страждає від спокуси. Спокуса аж надто велика — Інтелігент не витримав. Рішуче сідає на тротуар і поспішно розбувається.

А вода радісно-бурхлива, блищить сонячними блисками, сліпить очі.

Прожоглива, негамовна, бурхлива, блискуча, — як наша молодість, — вона несе в собі і бруд, і мікроби, що про них говорилося вище... В веселому бігу стає що-раз брудніша...

Домчавши до низу вулиці, вона потрапить до колектора, і там, під землею, одразу перестане бурхливіти, перестане блищати сонячними блисками — каламутна, насичена брудом, дошова літня, чиста вода...

Інтелігента в підсуканих штанцях наділено всіма правами горожанства в громаді дітей, і він, разом з ними в тім місці, де вода, на мить спинившись, розіллалася калюжею, танцює танок молодости... Бризки летять, блищать, сяють на сонці... На обличчях дітям — вакхічна радість... Їм очі блищать, сяють, як бризки.

Все це дуже некультурно... Я б хотів сподіватися, що ви, мій читачу, були колись дуже некультурні...

Мати кличе Інтелігента... Проходить кімнатою, знову гукає... Відповіді нема.

Як би це була опера, то зараз вступили б стиха вдарні інструменти, барабан почав би підробляти звуки далекого грому чи підземного гуркоту...

Гувернантка, що читала книжку, підводить голову, встає. Мати звертається до неї. Міс почуває себе ніяково. Мати й гувернантка шукають...

Шукання набуває шаленого характеру. На екрані папічно літають: мати, гувернантка, служниці...

Паніка.

Діти в калюжі танцюють танок чудової юности... Мати кинулась до вікна, дивиться вниз, явно сподіваючись побачити труп Інтелігентів на тротуарі під вікном...

Бачить:

Інтелігент у підсуканих штанцях танцює...

Мати несамовито зойкнула... Вся челядь жваво реагує...

Всі мчать до дверей.

На обличчях у дітей вакхічна радість... Не очікуючи катастрофи, Інтелігент присів карачки й енергійно хлюпає руками по воді. Бризки летять, блищать, сяють на сонці... Компанія радіє...

В цей момент:

Наскок усієї челяди. На чолі — мати й гувернантка.

Далі — вся решта...

Інтелігента врятовано.

Діти здивовані. Звичайно, не надовго. Усміхнулися, засміялися — і знову танок...

Інтелігента розтирають спиртом...

Метушня, як на пожежі...

Мати бігає навкруги, як квочка — ось-ось закудкудакає.

Покоївка спішно гріє ванну...

Інтелігента миють...

Сприскують чимось дезинфекційним...

Кладуть у постіль і вкривають усім, що є теплого в домі...

Напувають малиною...

Мати бігає навкруги — ось-ось закудкудакає...

Одуріле обличчя Інтелігента показує ознаки усвідомлення становища. Прокисає.

Рев...

Заспокоювання ніжної матери залишаються безрезультатні...

Тримтячи від пережитого жаху, чутлива мати надзвичайно ввічливо, але з надзвичайною уразливістю читає нотацію гувернантці.

Гувернантка підводить колючі плечі, закочує очі під лоба і виховано — по-європейському — зідхає.

Екран темніє...

Екран знову темніє надовго — років на десять. Всі ці роки — подібні один до одного. Вони пройдуть під знаком ніжного кохання матери, варварських вчинків батька, піклування гувернанток та домашніх учителів, для того найнятих і належно оплачуваних. Це — хатня доба, золоте дитинство мого героя... Світле, незабутнє дитинство, яке вам показав режисер в досить характерних рисах. Дитинство, що такий благісний вплив матиме на його душу...

ІНТЕЛІГЕНТ-ПІДЛІТОК.

О С В І Т А.

Інтелігентові років чотирнадцять. Страшенно поспішаючи, він роздягається в гімназіяльній „роздягалці“. Людей немає, і вся роздягалка завішана гімназичними шинелями. Однією рукою вхопивши книжки, а другою на бігу поправляючи блузу, Інтелігент прожогом вискакує з роздягалки.

До класи входить учитель у віцмундирі. Ще не старий, років під сорок, але лисий і наскрізь просушений. Висохло, здається, все, крім ехидства.

Молитва перед навчанням, після чого хором: „Спаси, господи, люди твоя“...

Що б там не говорили, але є щось побожне, щось, що розм'якшує душу, в цім спільнім звертанні до вищої істоти вчителя й дітей, що їх він навчає, що їхні юні, жадібні душі його закликано освітлювати світлом пізнання світу... Саме щось таке що розм'якшує душу...

Інтелігент скажено летить коридорами.

В класі закінчено молитву. Вчитель почав перекличку. Потроху відчиняються двері. Обережно, навшпиньках, увіходить Інтелігент. Тривожний погляд на катедру.

Вчитель начеб-то не бачить. Продовжує перекличку. Дійшов до прізвища Інтелігента...

Інтелігент обзивається...

Вчитель витримує ролю. Наче не чує. Ще раз гукає, оглядає класу...

Інтелігент обзивається знову, голосніше...

Вчитель розводить руками: немає, мовляв,— так і запишемо... Схиляється до „журналу“.

Інтелігент кричить — він є!..

Вчитель повертається до дверей. На обличчі добре зроблене здивування й щира насолода. Вчитель сходить з катедри і йде до Інтелігента.

Поганий грим дав режисер цьому акторові, зробивши з нього людину, що в неї все, крім ехидности, висохло. Це не зовсім так (знов-таки ж і розм'якшення душі!)... Вчитель насамперед — весела, жартівлива людина, як ви побачите зараз сами. Подивіться також на обличчя гімназистів,— ряди дитячих лиць, що хихикають з догідливости, регочуть з простоти душевної і похмляються із злорадства. Їм весело, а веселитися — це так властиво прекрасній юності...

Вчитель майстерньо розигрує сценку цілковитого співчуття до нещасного, що спізнився. Що-хвилини поглядає на веселу класу, заохочуючи стежити уважно за спектаклем.

Інтелігент, плутаючись, збиваючись, починає пояснювати причину запізнення.

ОПОВІДАННЯ ІНТЕЛІГЕНТА.

Інтелігент спокійно йде вулицею. Його навздоганяє мати. У матери перев'язано голову, руки й ноги. Мати посилає Інтелігента в протилежний бік.

Вчитель із співчуттям підтакує і з співчуттям хитає головою, поглядаючи що-хвилини на веселу класу.

Інтелігент вбігає до аптеки. Йому дають пляшку з ліками. Пляшка велика й важка... На вулиці якийсь вуличний хлопець шпурляє в пляшку камінця. Пляшку розбито.

Вчитель із співчуттям підтакує, із співчуттям хитає головою і сплескує руками.

Інтелігент знову в аптеці... Знову на вулиці... Пляшка падає. Мати обов'язана зверху донизу... Інтелігент летить вулицею... Кадри чим-далі більш плутаються. Останній — завмер непорушно.

Інтелігент заплутався конче. Мовчки уставився очима в підлогу...

Обличчя гімназистів, що сміються, регочуть, іржуть.

Інтелігент підвів очі, оглянув товаришів, знизав бровами...

Спектакль скінчився, вчитель знову зробився серйозний і чинно пішов до катедри З височини катедри коротко пропонує Інтелігентові йти до дошки. Два три запитання. Інтелігент мовчить, дивлячись уперто в підлогу. Вчитель говорить офіційно:

„СІДАЙТЕ“!

Вчитель поважно умочує перо в чорнило, підносить його до очей, обережно здимає волосинку з його кінчика й нахиляється до розгорненого „журналу“.

Рука вчителя вмілим рухом вписує в журнальну шпальту одиницю.

Вписавши, підправляє хвостика й акуратно підкреслює одиницю знизу.

Кінець спектаклю не дуже приемний для мого героя. Але ж — злочин повсюди й завжди повинен мати, як наслідок, справедливую кару... А вчитель дуже зм'якшив, облагородив кару, витягнувши з неї стільки веселих, бадьорих, вихованих хвилин...

О С В І Т А Т Р И В А Є Д А Л І.

Гімназіяльна вбиральня, як завжди, виконує ролю гімназіяльного клубу. Натовп хлопців різного віку: від дев'ятирічного „кішонка“ до літнього вусача.

Один із літніх підходить до Інтелігента тою особливою розвихляною ходою, що була в ті часи „шикарна“. Звисока привітався з Інтелігентом, про щось запитує. Інтелігент послужливо з готовністю витяг із кешені якийсь пакуночок у газетному папері. Літній розгорнув пакуночок, вийняв цигарку, пропонує палити Інтелігентові. Той відмовляється соромливо. Літній домагається. Інтелігент запалює цигарку. Затягнувся кілька разів. Закашлявся. Вбиральня закрутилася... Коротка, героїчна боротьба із млосністю... Не витримав, шпурнув недокурок, кинувся геть...
Літній задоволений.

Дружба... Славнозвісний поет (не згадую який) колись тобі дав імення „посланниці небес“... Коли й не дав, то це справі не шкодить... Бо хіба не прекрасне, по-правді, — дружнє єднання двох людських душ, що ґрунтується на взаємному розумінні, на співчутті, на обопільній повазі й на взаємному обміні цінностями? Особливо прекрасне, коли один з друзів, збагачений досвідом більше за другого, віддає йому цей досвід так вільно й щиро. В самому акті віддання для шляхетної душі крється задоволення, що перевищує всі інші форми компенсації... Так і тут: старший друг більш задоволений із свого дружнього вчинку, ніж із тих цигарок, що їх прніс йому мій герой, якого батько, треба гадати, аматор доброго тютюну...

А блювота — ну що ж! — коріння навчання гірке... Зате плоди, — плоди першої дружби мого героя будуть вельми солодкі... Наприкінці цієї частини ви, безперечно, пересвідчитесь солодощів цих плодів...

„Б Е З О Б І Д У“.

Гімназисти юрбою висипають із дверей гімназії... В порожній класі десятків з півтора „безобідників“. Сидять на партах, блукають по класі, дивляться у вікна. Менші — з азартом грають у пера. Літній ліниво підводиться, кличе Інтелігента. Обидва виходять.

В порожній убиральні товариші посідали на вікні, закурюють... Інтелігент уже не давиться й не кашляє.

О С В І Т А Т Р И В А Є Щ Е Д А Л І.

Літній має настрій доброзичливий. Із специфічною по-смішкою починає розпитувати Інтелігента... Інтелігент ніяковіє, мовчить, соромиться. Літній задоволений.

Можливість шось дати другові — справжня радість для шляхетного серця. Про це я вже говорив...

Літній витягує з кешені пакетик із фотографіями... Вибрав одну з них і простягнув Інтелігентові...

На обличчі Інтелігента — соромливість і гостра, нездорова зацікавленість. Язик облизує раптом посохлі губи.

Таємниця існування, таємниця життя, що ледве почувалася за глухою завісою соромливого незнання, — відкривається... Урочистий момент!.. Я замовкаю...

Інтелігент жадібно, з напруженою увагою, метушливо поспішаючи й соромлячись, переглядає фотографію за фотографією... Екран темніє...

Я мовчу...

П Е Р Ш І П Л О Д И О С В І Т И.

Класа. Вчитель сходить на катедру, сідає. Раптом схоплюється, обома руками хапається за сидалище...

На стільці — кнопки, шпильками догори...

Вибух люті. Вчитель ураганом вилітає з класи.

Пригнічені обличчя гімназистів...

Урочиста поява начальства. Коротка, рішуча декларація:

„ К О Л И П Р І З В И Щ Е Н Е Г І Д Н И К А Н Е С Т А Н Е
М Е Н І С Ъ О Г О Д Н І Ж В І Д О М Е, В С Ї Й К Л А С І —
Т Р И З А П О В Е Д І Н К У “.

На „перемінці“. Біля дверей директорського кабінету мнеться Інтелігент. Трохи вагається, обережно оглядається, — нарешті, стиха стукає й заходить.

Якийсь гімназист помітив, зробив гримасу зрозуміння, кинувся бігти.

Інтелігент смиренно стоїть перед директорським столом. Розповідає. Директор вислухав, по-батьківському погладив по голові й відпустив з миром.

Гімназист, що помітив Інтелігента, захилинаючись, в обуренні розповідає товаришам про те, що бачив. Обурення загальне. Швидко ухвалюють якусь постанову...

Герой мій, звичайно, правий... Кнопки поклав не він. Він для цього надто обережний... І хіба справедливо всім страждати за гріхи однієї людини? Та навіть коли жодного інтересу немає до всіх, хіба справедливо, щоб мій герой страждав за злочин когось із товаришів? — Відповідь ясна, я гадаю... І потім начальство для того ж і поставлене над нами, щоб укорінити справедливість. А для цього воно мусить усе знати...

В роздягалці. Гімназисти розходяться. Один із них гукнув Інтелігента. В той момент, коли Інтелігент повернувся до нього, другий гімназист ззаду накидає Інтелігентові на голову шинелю і стягує рукава на спині. Раптом накидається ціла юрба однокласників — і починається розправа...

З чийогось знаку всі в одну мить розсипаються... З'являється „педель“. Інтелігент тяжко підводиться з долівки, звільняється від шинелі. Він похитується, але силкується мати бадьорий і байдужий вигляд. „Педель“ підозріло оглядається навкруги, але на всіх обличчях — абсолютна невинність.

За правду завжди страждають...

ДАЛЬШІ ПЛОДИ ОСВІТИ.

Кабінет батька. Інтелігент навшпиньках іде до столу, витягає шухляду й набирає цигарок... В шухляді поруч із цигарками гроші...

Інтелігент, вагаючись, одну кредитку взяв був... Поклав назад, зачинив шухляду... Подумав кілька хвилин, ви-

тяг шухляду, взяв кредитку, зім'яв її, засунув у кешеню, пішов навшпиньках геть...

Ви скажете — негарно... Воно, звичайно, що не дуже... Але ж — воно природно. Батько не хоче брати на увагу природних потреб юности та дружби: розваги, цигарки, колісь пива може захотітись літньому товаришеві, та мало чого... А ви ж знаєте, що все природне прекрасне... Хоч би воно й паскудне було... Знаєте приказку: їж, дурню, бо то з маком, — от так воно і з тією природністю...

Інтелігент у себе в кімнаті ввечері сидить за книжками. Потягнувсь ліниво, встав. Підійшов до печи, відчинив душника, закурив, випускаючи дим у піч... Раптом прислухавсь, швиденько заховав цигарку в душник, зачинив дверця, відійшов на середину кімнати.

В кімнату заходить молоденька покоївка й починає готувати постіль.

Інтелігент дивиться на неї. Очі затягає поволока. Інтелігент жадібно розглядає форми її тіла, підкреслені схиленою позою. Язик облизує посохлі губи... Інтелігент наважився: підходить до покоївки й обіймає її. Покоївка напівжартуючи, напівсерйозно відбивається. Інтелігент розпалений, його обійми що-далі небезпечніші що-до пристойности. Покоївка рішуче відштовхнула Інтелігента... Він одлетів на кілька кроків...

Покоївка пішла й погрозила йому пальцем на прощання.

Ви пам'ятаєте проблему, що я поставив перед наукою — що-до впливу професії на половий добір?.. Я там казав, що от такі, як мій герой, звичайно добираються до покоївок. І справді, мій герой, як бачите, робить усе, щоб добратися. Бо мій герой — не виняток... І не його вина, коли покоївка поводить ся отак печемно й у всякім разі не науково, що не дає змоги моему героєві конче до неї добратися...

Інтелігент зробив наплювательну гримасу. Замикає двері. Знову сідає до столу, виймає з кешені пакетик з фотографіями, розкладає їх поверх зшитків та підручників.

Опустив під стіл руки... Захоплено розглядає фотографії.. Екран темніє...

Ну, ви вже знаєте, чому темніє: те, що далі,— добре відоме кожному з вас... Солодкі плоди...

Екран темніє знову надовго. Нічого нового, значного не трапиться з моїм героєм до самого кінця його підлітства. Гімназія, лекції, зубріння, одиниці, „без обіда“;— не вважаючи на старанність і обережність, що завжди відзначатимуть мого героя,— цигарки, троячки, крадені в батька, невдалі атаки на покоївок та що-раз удаліші самотні насолоди...

К І Н Е Ц Ь П Е Р Ш О Ї Ч А С Т И Н И .

ЮНІСТЬ ІНТЕЛІГЕНТА.

МАЙЖЕ СТУДЕНТ.

Із знайомих дверей гімназії виходять кілька дорослих гімназистів. Серед них — Інтелігент. Йому років вісімнадцять.

Ви можете помітити, що ролю дорослого Інтелігента грає той самий актор, що грав ролю батька на початку фільму. Чи зробив це режисер заради режиму економії, чи з якоюсь іншою метою — виявиться далі.

Молодь радісна, весела. Інтелігент спинився, оглядає вулицю навкруги, наче вперше її бачить. Глибоко, легко зідхає. Зняв картуза, підставив вистрижену голову під ласкаве травневе сонце, від якого так приємно примружувати очі.

На картузі гімназичний герб. Інтелігент відчув його рукою. Думку, що раптом родилася, негайно здійснено. Інтелігент здирає герба і з веселою люттю шпурляє його геть. Повернувся до дверей і смаковито плюнув...

Хто з вас, дорогі читачі, що закінчували школу в ті часи, не зрозуміє мого героя?.. Як на диво чудесно, між іншим, придуmano, що випускові іспити завжди влаштовують на весні... Нове життя, весняне молоде сонце, юна свіжа зелень, чисте тримтять повітря, дівочі очі блимливо-таємничі, атестат у кешені, — яка чудесна, світла, юна, сонячна гармонія!.. І це ж ще не все...

Інтелігент вдома перед дзеркалом примірює цивільний

костюм. Милується з себе, кокетує, радий безмежно. Пророблює антраша, підскакує, як козиня, танцює по кімнаті. Раптом зробив як-найсолідніше обличчя. Знову підходить до дзеркала, вітає чемно сам себе, підморгує... На столику — рукавички й паличка. Інтелігент щасливий і з того і з другого. Помилувавшись не тільки з набалдашника, але й з наконечника, Інтелігент із щирим почуттям притиснув ціпочок до грудей. Натягує новенькі рукавички — теж перед дзеркалом. Ще раз моргнув собі і з виглядом цілком солідним, світським вийшов із кімнати.

Ви ж розумієте — повний костюм, шикарно випрасувані штани, капелюх, рукавички, ціпок, — весна, сонце, атестат, блимліга таємниці в очах дівчат, що безперечно викриється вже тепер (аджеж — новий костюм, шикарно випрасувані штани, капелюх і т. ін., і т. ін.)... — яка ж чудова річ життя, і як багато є на світі як-найчудовіших річей: новий костюм, шикарно випрасувані штани й т. ін!..

СТУДЕНТ.

Друга кімната, менша й поганіша. Дзеркало маленьке, висить на стіні. Інтелігент у новісінькій студентській формі пророблює перед дзеркалом щось подібне до того, що тільки оце показано.

Правда, він стриманіший зараз трохи, але чи це — наслідок дорослості, чи невеликих розмірів кімнати, — сказати трудно...

„Тільки ранок кохання прекрасний“... Це справедливо не тільки що-до кохання... Кожиий ранок — це свято, а за кожним святом — ідуть сірі будні ..

Б У Д Н І.

Авдиторія. Двері поволі відчиняються. Обережно входить Інтелігент. Полохливо оглядається. Він спізнився і переживає почуття знайоме й неприємне, подібне до колишнього дитячого страху в гімназії.

Професор на кафедрі не звертає на нього жодної уваги. Професор старий, сухий, підсліпуватий, мабуть, глухий. Не читає, а бубонить, як автомат.

Студентські обличчя показують у різних ступенях нудоту, тугу, сонливість.

Професор бубонить.

Інтелігент не може стримати позіхання, моргає важкими віями. Сил не вистачає: встає й поволі, потихеньку, навшпиньках виходить.

Професор бубонить...

Інтелігент у коридорі, потягнувшись, помотав головою, відганяючи сон, зідхнув повними грудьми і бадьорим, свіжим кроком пішов...

Коріння навчання гірке..

С П О Р Т.

Біліярдна — похмура, прокурена. Дим стоїть у повітрі непорушними клубами. Повітря важке, насичене людським диханням. Інтелігент грає з якимсь типом. У типа вигляд підозрілий — виразний „жучок“.

Коли ви не граєте на біліярі, то дозвольте вам пояснити, що є дві основні категорії біліярдних гроків — „жучки“ й „піжони“. Жучки існують коштом піжонів. В технічні тонкощі вдаватися немає сенсу... Слідкуйте за грою...

Жучок вдарив невдало; чотирнадцятий шар „повиснув“ над лузою. Жучок розлютований. Інтелігент щасливий... З радости поспішив, ударив кием невдало, — скіксував... Блискавична, діаметральна, повна зміна настрою в обох. Жучок, не хапаючись, мастить кия крейдою, добре націлюється, кладе шара в лузу й кидає кия на стіл... Інтелігент розплачується. Намагається мати вигляд байдужий, спокійний.

Інтелігент вийшов на вулицю. Став під лихтарем, виймає гаманця, перевіряє зміст. — Журливий і досадний жест...

Жучок з задовolenим виглядом запалює цигарку...
Інтелігент у себе вдома лежить в одній жилетці на канапі. Підвівся, сів, сумно глянув на календар...
Шістнадцяте.

Інтелігент лічить дні на пальцях: дев'ять пальців. Безнадійно похитав головою. Вийняв гаманця, лічить дрібні — мало, дуже мало.

Я вам скажу — у мого героя сорок сім копійок. Сорок сім, поділене на дев'ять, буде п'ять і дві лишку... І дві лишку...
Інтелігент тужливо, мляво похитується, сидячі на канапі...
І дві лишку...

Г І С Т Ь,   Ш О   Н А   Н Ь О Г О   Ч Е К А Ю Т Ь
Н Е Т Е Р П Л Я Ч Е.

З кімнати виходить почтар. Тільки-но зачинились двері, Інтелігент пророблює два-три коротких, але виразних па якогось невідомого танку. Тримаючи руки вкупі жменею, зупинився і потрусив руками біля вуха, як торохтілкою. Фізіономія блаженна. Заглядає в щілинку між долонями, поволі розводить їх...

В руках кілька золотих монет...

„Коментарії зайві“.

В   Ч Е Р З І   Н А   Ш А Л Я П І Н А.

Ви, мій читачу, коли ви молодий, навряд чи зрозумієте красу нічного вартування на тротуарі біля театру в змаганні дістати за поятинник квитка на „самого“ Шаляпіна.

В мої часи — це було найзвичайніше явище. І скільки спогадів у кожного з нас, старих студентів, зв'язано з оцими вартуваннями!.. Мій герой — не виняток у цьому випадку... Він взагалі не виняток...

Ніч. На тротуарі, біля дверей театру — натовп. Більшість — студенти й курсистки. У одного з студентів аркуш паперу. Ті, що надходять, записуються. Студент солідний і діловитий.

Інтелігент підходить трохи раніше за дівчину-курсистку. Швидкий, уважний погляд... Дівчина дуже гарненька... Інтелігент галантно пропускає її вперед.

Можливо, тут треба поставити питання, чи віддав би свою чергу мій герой, коли б дівчина не була гарненька?.. Риторичне питання!.. А, крім того, коли б навіть і не віддав,— так це було б цілком природно: поклонення перед красою, цим божеським дарунком, тримтіння юного серця, найніжніші вібрації найтонших струн душі, з одного боку, і взагалі!..

Інтелігент і дівчина стоять окремо біля стіни. Балачка йде не дуже жваво, надто багато павз. Дівчина приймає ці павзи просто й спокійно. Інтелігента кожна хвилина мовчання примушує страждати!..

Хто не знає цих перших колючок кохання?.. Хто з нас не відчував цього болю? Хто не робив безнадійних спроб вирішити загадку: чому це з коханою, саме з нею, що їй так палко хочеться показати себе в своїм найкращім вигляді, перед якою хочеться блищати розумом, повним костюмом, дотепністю, свіжо поголеними щоками, галантністю, люб'язністю, вишуканою спритністю, манікюром — словом, всім тим, що так впливає на жіноче серце,— чому саме з нею, з коханою, все це вдається значно трудніше, ніж з ким будь іншим? Чому це щастя появлятися перед коханою в шлюбному вбранні віддано нерозумною природою нерозумним тваринам — павичам, наприклад!.. Я знав одного чоловіка, у якого була така прикмета: коли він, знайомлячись з жінкою, неголений, коли комірць у нього несвіжий, нігті й ботинки не вичищені,— значить, він у цю жінку закохається.

І прикмета майже завжди виправдувалася!..

Ці питання вихором крутяться, можливо, в голові мого героя... А можливо, що й ні. Не до питань! — Біологія, фізіологія, психологія, рефлексологія — все це звалилось на його молоді плечі... Кохання! Перше кохання!! Ароматне й свіже, як перше ранішнє зідхання квітки, ніжне, як тримтіння вії коханої дівчини, неземне, як спиритичні стуки, неповториме, як схід сонця, безглузде, як баранячі очі в той кульмінаційний момент, коли хитрий праотець Яков тримав перед ними рябенку паличку, правильно розраховуючи на рябе овече потомство (див. Біблію). Мій герой закоханий! Блискавично, скажсно, пристрасно, ніжно, болізно, божественно і, само собою,— на все життя!..

Позаздріть, дорогі читачі, його стражданням! Позаздріть його незграбності, його неголеності, його відчуттю власного ідіотизму...

З виглядом людини, що їй у голову прийшла геніяльна думка, Інтелігент хапається за кешеню й запитує:

„х о ч е т е ї с т и“?

Дівчина трошки здивована, сміється, весело відмовляється... Інтелігент раптом впадає в одчай.

Ви можете читати його думки: ідіот, йолоп, балбес, хамло і т. ін. і т. ін. — все це на власну адресу... Проте, дівчина теж, здається, читає. Жінки куди тонше розуміються на підсвідомих процесах, які зумовлюють наше життя, ніж ми, чоловіки. Довідайтесь у Фройда.

Дівчина дивиться на Інтелігента, злегка посміхаючись. В її погляді — розуміння, трохи лукавства, м'яке співчуття і трохи глузливості... Дівчина згоджується.

Інтелігент так само швидко вертається до життя. Витягує з кешені пакунок, хапається, рве мотузочок. Розгортає пакунок. Ковбаса й французька булка...

Обоє їдять. Інтелігент ожив, повеселішав зовсім простодушно. Дівчина теж весела, але з певною домішкою лукавства.

Знаменита річ оце лукавство, наслідок відчуття женщиною своєї переваги, що її вона, через властиву їй тонкість, одверто не показує. — Іноді буває, ви можете помітити це лукавство навіть в момент повної переваги над нею. Начеб-то парадоксально — почуття переваги й факт переможеності... Ніякого парадоксу! Женщина відчуває свою перевагу в ті моменти, коли мужчина абсолютно щирий і безпосередній. Тому бійтесь, дорогі читачі, таких моментів. Мужчина в такі моменти голый і обеззброєний. Коли він короткозорний, тим гірше, бо безпосередність лишає його й без пенсне...

А женщины — їх нехай попереджують письменниці-жінки... Хоч би „Принцеса Грьоза“ з „Журналу для жінки“ (правда, кажуть ніби-то вона була бородатий і похмурий мужчина, батько чималої родини).

Невеличка кімната. Закінчується студентська вечірка. Самовар на столі згас. Порожні склянки з рештками виснажених шматочків цитрини, порожні тарілки із слідами знищених закусок із запасів сусідньої крамнички й інші сліди бенкету.

Попільничка набита „до одказу“ недокурками, що стремлять з неї, як підстрижені голки дикобраза.

Молодь прощається з хазяями, теж студентами. Інтелігент пильнує, щоб ні на хвилику не відстати від дівчини.

В передній гості одягаються. Інтелігент подав пальто своїй дамі й кинувся шукати шинелю. До дівчини підходить красивий самовпевнений студент, пропонує провести її додому. Інтелігент почув, раптом повернувся, завмер. Ревнощі, турбота, страх... Дівчина негативно хитнула головою, показала очима на Інтелігента. Інтелігент просяяві з неймовірною енергією почав розкидати чужі пальта.

Адже оце вже щастя, мій читачу! Просто — правда? Кохана хитнула негативно милою голівкою — і у вас в душі спалахнуло отаке яскраве й ніжне сонце... Чому? Від чого? Чи варт? — Не думайте про це! Насамперед, це вам і не вдасться, коли ви закохані, по-друге, відчувати в своїй душі яскраве й ніжне сонце — завжди варт. Це надто рідко вдається...

Інтелігент об руку з дівчиною підходять до її дому. На вулицях безлюдно. Глупа ніч.

Дівчина подзвонила швайцарові...

Прощаються. Інтелігент затримує руку дівчини. Говорить їй щось, що докупи не збереш, але — дуже й дуже ніжне...

Дівчина низько вклонила голову, заховалася в кутро коміра... Інтелігент невміло цілує їй руку... Дівчина руки не відбирає... Інтелігент несміливо вклоняється до її обличчя. Дівчина соромливо відвертається...

В парадному засвітилося...

Дівчина швидко глянула на двері й швидко підставила Інтелігентові шоку. Поцілунок потрапив майже в повітря. Дівчина вирвалась і кинулась до дверей. Інтелігент трохи збентежений...

Дівчина кілька разів весело вклонила головою, помахала ручкою і зникла в дверях...

Інтелігент дивиться на двері, доки світло в парадному знову не гасне. Повернувся був, ступив два кроки, ще раз подивився назад.

Мені шкода вас, читачу, коли ви не розумієте того, що переживає зараз мій герой. Можливо, що ви завжди пам'ятаєте, що „кохання — це обмін двох фантазій та контакт двох епідерм“? Звичайно, і тут відбулося лише доторкання двох епідерм, — але ж що за діло могому героєві до визначення того, що відбулося? Факт! Чудесний, дивний, разючий факт! — Поцілунок! Вона дозволила йому поцілувати себе, а значить... Значить!.. Значить!! Ой, немає сил сказати, що це значить...

В Інтелігента гордовитий вигляд тріумфатора. Махнув руками, зовсім несолідно підскочив, вдаривши себе п'ятками по сідалищу... Пішов вулицею надто широкими кроками, надто енергійно розмахуючи руками...

Щастя переповнює мого героя, переливається через край. Могутнє джерело творчих сил — кохання — палає в ньому міцним огнищем. Огонь цей не руйнує, але творить. Мій герой переповнений енергією і силами, він мусить негайно покорити світ, написати великий твір, зробитися всесвітнім ученим, скінчити університет, розбагатіти, як Морган, стати могутнім і прекрасним...

Назустріч Інтелігентові йде красивий студент з товаришем. Зупиняються, говорять. Красивий тримається з висока. Інтелігент, переповнений бурхливими почуттями, розмахує руками, смакає за рукава обох студентів...

Ви ж розумієте: він мусить негайно покорити світ, скінчити університет, зробитися прекрасним, виграти двісті тисяч і т. ін., але...

... НЕМОЖНА Ж ІТИ ДОДОМУ В ТАКОМУ
НАСТРОЇ!

Товариш красивого студента м'який, як віск. Красивий витримано подумав, глянув на годинник... За чверть третя... Діловито запитує про фінанси. Інтелігент весело ляскає по кешені...

Всі втрюх сідають на візника. Красивий студент говорить адресу:

„ПЕТРОВСЬКА ЧАЙНА“.

Вона ж — „Комариха“.

Ледве освітлені маленькі одинарні двері з розбитим склом, заклеєним папером. Хід униз, у підвал, і з тротуару до дверей треба сходити стоптаними східцями. Над дверима вивіска:

НОЧНАЯ ЧАЙНАЯ
ДЛЯ ИЗВОЩИКОВЪ
М. В. КОМАРОВОЙ

Спиною до дверей на вулиці — солідна фігура городовика.

Красивий студент спиняє візника, не доїжджаючи до чайної. Інтелігент розплачується. Студенти далі йдуть пішки.

Красивий взяв у Інтелігента грошей, пішов уперед. Інтелігентові й другому, мовчки, показав на двері. Сам підійшов до городовика і заплатив.

Городовик діловито козирнув. Демонстративно стоїть спиною до дверей. Студенти входять у чайну...

Городовик подивився в руку, закрутив пишного вуса, підняв полу шинелі й заховав монету в кешеню штанів...

Слово чесне — це не для ідеології. Чиста правда. Мзду давали не за право входу, звичайно, а про всяк випадок... скорше за право виходу.

Досить велика низька кімната. Стеля — склепінням — і стіни пофарбовані брудно-сірою олійною фарбою. Фарба блищить від випарів, що осіли на неї густою россою. Лямпочки горять попід стелею в ореолах тютюнового диму. Столики майже всі заняті. Основний конгінгент публіки: студенти, представники художнього громадянства, окремі інтелігенти віку солідного і — повії, не дорожчі трьох карбованців... Бігають „полові“ в „косоворотках“, брудних передниках з іще бруднішими серветками на лівій руці.

Студенти займають столика. Скатертину подрана й чимось заллята. Стільці розхитані... Красивий дає замовлення:

„ТРИ ПАРИ ЧАЮ Й ЗАКУСКУ“.

Інтелігент здивовано дивиться на красивого. Той звисока посміхається, показує навкруги. Інтелігент оглядається.

Мій дорогий читачу! Доки мій не менш дорогий герой оглядатиме з властивою його молодості жадібністю представників чоловічої породи його класу, що його оточують, мені хочеться поговорити з вами про загадкову тягу культурного індивідуума до бруду. Чудна властивість, що ріднить його з відомою домашньою тваринною... Культурний індивідуум, що так цінує блага цивілізованого побуту, що любить ванну, чисту білизну, манікюр... І раптом — Петровська чайна (такі є в кожному місті).. А проте — спочатку подивіться...

Два молодих студенти й давно неголений тип („доне-муа кельк шоз, як інтелігентній людині“). Дві дівиці. Всі п'яні. На столі — чайник великий, на ньому — чайник маленький. Перед усіма — склянки. На тарілках недогризки ковбаси, солоних огірків, недокурки, попіл... Два юнаки. Один — вигляду поетичного, другий — художньо-малярського. Один п'яний меланхолічно, другий — розм'як і розніжений. Розніжений наливає з чайника в склянку меланхолічному до половини ясної рідини. Чаркуються і п'ють. Один п'є з одчаєм, а другий — зворушливо.

Чотири вакантних дівиці від вісімнадцяти до сорока років. Так само — чайники, так само — склянки, так само — п'яні.

Подобається? — Не кажіть „ні“! — коли ви культурні, коли ви інтелігент, коли ви родилися в дев'ятнадцятому столітті, коли ваше життя змолоду було подібне до життя мого героя — не кажіть „ні“. І не стидайтесь сказати „так“. Я вас зрозумію й виправдаю. Те, що я сказав вище про свиню, — просто літературний спосіб, властива мені слабкість похизувати „міцним слівцем“. Інтелігентні індивідууми давно придумали далеко красивіше визначення для тих із них, що люблять оці чайні й 'ін. — „богема“! Звучно, поетично й пахтить Парижем, Монмартром, жерцями мистецтва й іншим таким. Я персонально з приziertвом ставлюся до всіх, в кому немає духу богемства. Без нього бо живуть міщани, філістери, німці з „залізними сідалищами“, педанти, зубрили, акуратні службовці, домашні хазяйки, старі рахівники, дрібні крамарі та власники ошадних книжок. А все вільне, все молоде, з бурхливою кров'ю, все, що не може вміститися в узеньких рямях ошадности, всі, в кого емоції могутні й темперамент яскравий, всі, хто заслуговує на високе імення Людини, — мусять час од часу ваятися у власній блювотині... Це ж бо прекрасно, поетично, пахтить Парижем, Монмартром...

Не подобається? — Мені теж...

Інтелігент обертається до красивого з веселим здивуванням. Красивий, задоволений із вражіння, з самоповагою досвідченого мужчини стримано посміхається.

Ви пам'ятаєте першого друга мого героя? Моєму героєві, очевидно, везе. „Прекрасна посланниця небес“, — як сказав колись якийсь поет в якомусь вірші, — знову посилає мойому героєві нового друга, збагаченого дорогоцінним досвідом... „Наука сокращает нам опыты быстротекущей жизни“, а досвіди — скорочують життя...

Половий з брудною серветкою на руці подає замовлене. Вишукано витирає склянки серветкою. Красивий студент наливає. Всі троє чаркуються, п'ють.

Красивий п'є з виглядом звичним.

М'який, як віск, студент п'є непомітно, як воду. Випив і насів на закусу.

Інтелігент закашлявся, відставив склянку. Красивий протестує. Інтелігент, давлячись, із труднощами й огидою, але силкуючись посміхатися, допив склянку. Довго кашляє і безглуздо моргає безтямними очима. Одразу спітнів. З указівки красивого починає закусувати.

І ще раз скажу — коріння науки гірке... І солодощі плодів його ви побачите сами найближчим часом...

Щось стороннє звернуло на себе увагу Інтелігента. Відірвавшись від закуски, він дивиться вбік з певною тривогою. Красивий дивиться з посмішкою. М'який, як віск, глянув і зараз же знову вернувся до закуски...

За сусіднім столом — бійка. Хлопчик-студент в новесенькому мундирчику, заллятому чимсь масним, з розкудоченою зачіскою, зовсім п'яний, плачучи добірними сльозами, що котяться його ще ніжними, майже дівочими щоками, — однією рукою вчепився в волосся дівичі рядом і б'є її головою об стіл, обличчям у тарілку з недогризками солоних огірків, недокурками й попелом... Другою рукою б'є себе в груди.

Дівича з другого боку регоче на всю пельку... Від реготу її далеко не дівочими щоками теж котяться сльози... Фізіономії поета і художника: одна — похмура і з надривом, друга — зворушена й співчутлива...

Режисер з майстерністю, що доводить його талановитість, показав нам так саму подію, як і три типи вражінь, що створено цією подією. Я не знаю, хто ви, мій читачу, — поет, художник чи дівича з другого боку. Тому необеречно мені виказувати своє вражіння. Нарешті, це було б навіть неделікатно — нав'язувати... Дозвольте розказати вам один веселій єврейський анекдот...

Одного разу до равина прийшов з позовом на сусіда Шмуля бідний єврей на ймення Хаїм. Як вимагає пристойність — приніс курку. „Мудрий ребе, — сказав Хаїм, — скажи мені, хто правий, а хто винен?“ Після цього він розповів детально справу, що зводилась до самовільного відвідування його двору й городу маленькими дітьми й великими козами сусіда Шмуля. Мудрий ребе подумав і сказав: „Ти, Хаїм, правий, а винуватий — Шмуль“. Сказавши так, він одержав курку від вдячного Хаїма... Другого

дня до мудрого ребе прийшов бідний єврей на ймення Шмуль з позовом на сусіда свого Хаїма. „Мудрий ребе, — сказав Шмуль, — скажи мені, хто правий, а хто винен?“ Тримаючи курку під пахвою, Шмуль виклав справу, що зводилась до того, що сусід його, Хаїм, побив його, Шмулеву, козу і перекинув через тин його маленького спночка, що він же ще дитина і не розуміє, що можна, а що ні. Мудрий ребе подумав і сказав: „Ти, Шмуль правий, а Хаїм — ні“. Сказавши так, він одержав курку від вдячного Шмуля. В цей момент із сусідньої кімнати вийшла дружина ребе на ймення Сара. Трапилось так, що вона чула обидва вирокі. І, щиро поважаючи вченість і мудрість ребе, вона була остільки все ж здивована, що сміливо спитала: „Як можна, щоб у тій самій справі був правий Шмуль, а винуватий Хаїм, і правий Хаїм, а винуватий Шмуль? Адже цього не може бути“... Тоді мудрий ребе подумав ще раз і сказав: „Знаєш, що, Саро, — ти теж права“... Після чого передав дружині своїй Сарі другу курку... Вернімося до чайної...

Красивий студент сміється і плеще руками.

Інтелігент, трошки розгублений, обводить очима кімнату. Бійка звертає на себе досить мало уваги. Навкруги — п'ють, кричать, цілуються, тискають дівчат, що верещать несамовито, лаються, розмахують руками, співають, регочуть або впадають в одчай...

Мій герой ще молодий. Йому ще далеко до мудрости мудрого ребе — справжнього релятивіста. Між іншим, один дуже принципіальний товариш, з яким мені довелося балакати про оце найвище досягнення сучасної цивілізованої і культурної філософії, поставився до зразка закінченого релятивіста — до мудрого ребе — досить неввічливо, що, можливо, пояснюється його (тваринша) молодістю, якій властивий брак поваги до старших. (Доречі, кому ж, власне кажучи, властива оця повага? Невже ж тільки самим старшим? — Але кого ж їм поважати?.. Трудні всі ці питання). А що-до релятивізму — мій принципіальний, але молодий товариш висловився не краще, виявивши його „індиферентизмом“, „квієтизмом“ та іншими термінами, що визначають всякі соціальнонегідні речі...

Знаєте що, мій читачу? — він теж правий.

В очах Інтелігента чайна трохи подвоюється і злегка здригує.

Половий з брудною серветкою на руці приносить нову порцію чаю. Студенти знову п'ють. Інтелігентові випити вдруге вже трохи легше. Красивий випив красиво, а м'який, як віск, випив, як воду, і насів на закуску.

Красивий продовжує програму вечора. Підмигнув Інтелігентові й показав на стіл вакантних дівичь...

Ще одна проблема. Чому завжди, коли культурний індивідуум отруєє себе алкоголем, його негайно всією істотою тягне до жінчини? Чому вино, жінка й пісня — три істотасі людської веселости й радості?.. Алкоголь! Тобі співали гімни жерці Діоніса. Тебе прославляли у всенародніх святах у божественній Греції. Про тебе читають лекції сучасні лікарі, демонструючи діяпозитиви розпухлих нирок і перероджених сердець. Про тебе сказав Бернард Шов: „Що ж робити, коли в наші прокляті часи неможна бути одночасно тверезим і щасливим?..“ Радість і щастя, що ти даєш, справедливо потребують оплати (нирок і серця). Але ж хіба ти завжди даєш радість і щастя? Хіба інколи ти не буваєш шахраєм?..

Жінчина!.. Тут я вже нічого не можу сказати... Про жінчину сказано більше, ніж про щоб то не було в світі. Але з того часу, коли Монтеск'є заявив, що „все, що сказано, говоритьс'я й говоритиметьс'я за жінчину — все справедливо“ — мені здається, треба б було припинити ці балачки... Мовчати про жінчину — теж справедливо... Це — не релятивізм... В нашій проклятій світі — чи можна бути щасливим, кохаючи? Чи можна бути щасливим, не кохаючи? Чи можна бути щасливим взагалі? Звичайно, можна... Як? — коли-небудь я вам розкажу. А зараз сеанс — і ніколи. Коротко: слухайтес'я Христа — будьте, як діти, слухайтес'я мене — будьте дорослими. Ми обидва праві...

Пісня... Перший наслідок усвідомлення нашим предком великої ритмічності світу. Безглуздими звуками, риканням і ревом вітав волосатий бітекантропос еректус схід сонця. Нині, через чотири мільйони років, злетівши на велетенську культурну височінь, цивілізований, культурний індивідуум так само часто вітає безглуздими збуками, риканням і ревом схід сонця, — виходячи на світанку з якоїсь Петровської чайної... Вино, жінка, пісня... Вино вже було. Жінка на черзі. Пісень не буде. Ми — в кіні...

Інтелігент уже п'яний. З добре зробленою розв'язністю всміхається. Звичайно, він згоден.

Красивий студент біля столу з дівицями провадить акт полового добору. Вибрав двох, безцеремонно відштовхнувши інших, що їх мало образив неуспіх спроби — звичка.

Дівичі з виглядом добрих знайомих улаштовуються біля столика студентів. Красивий негайно наливає склянку для своєї сусідки. Друга дівича, рядом з Інтелігентом, наливає собі сама. Брудний половий приніс нову порцію чаю. Всі чаркуються з чисто світською ввічливістю. П'ють. У дівичь у цій справі помітна добра школа.

М'який, як віск, не п'є, дивиться на товаришів, обмірковує справу. Мовчки встав, пішов. Незабаром вертається — не один. Однією рукою тягне дівичю, а другою — стільця. Мовчки пропонує їй сісти і починає негайно обіймати. Дівича протестує. Усвідомивши некоректність своєї поведінки, м'який, як віск, наливає склянки й підсовує тарілку з закускою. Дівича випила єдиним духом, закусує. М'який, як віск, піднімає склянку, подумав, одставив. Про щось коротко запитав дівичину. Та вклонила голову... Інтелігент серйозно зайнятий із своєю сусідкою. М'який, як віск, тикнув його пальцем у бік. Інтелігент повернувся. М'який показує йому три пальці й робить жест, що зазначає... „дай“.

Інтелігент із п'яною готовністю витягає гаманця й дає м'якому відповідну кредитку. Дівичі насторожились. Інтелігент готовий і їх задовольнити. Красивий рішуче припиняє потік благодіяння. М'який, як віск, і третя дівича встають, коротко прощаються, ідуть. Решта улаштовується зручніше.

Чи подобається вам, мій дорогий читачу, м'який, як віск, студент? — Мені дуже подобається... Ми його більше не побачимо, і це мені теж дуже подобається...

В очах Інтелігента чайна подвоюється, дріжить, лямпи мигтять і блимають.

Більшості з вас знайомий цей стан. Чудний стан одночасної єдності й подвійності предметів видимого світу. Фізіологія пояснює це просто: розлад здатності мозку сполучувати в єдине два образи зовнішніх об'єктів, що їх ми одержуємо двома очима.

що здатність ця зникнути назавсім не може, то ми й бачимо одночасно і один і два предмети... Для фізіології все просто. Психологія трохи складніша. В людській психіці образи речей теж можуть подвоюватись. І навіть більш того — не тільки одне явище може роздвоюватись, але й — що небезпечніш — дві речі можуть бути сприйняті, як певний „спітез“, як одна... А від цього виникають усякі помилки...

**Інтелігент розніжений і зовсім п'яний... П'яно замріяв-
шись, хитає головою.**

Мій дорогий читачу! Аджеж мій герой закоханий. Закоханий першим коханням. „Ерос і Психея“, „Дафніс і Хлоя“, „Весняне воды“... Весна (півіть взимку), молодість, свіжість, чисте, світле почуття, прозоре, як гірській кристал, свіже, як струмочок, народженій гірськими незайманими світами, — чарівне чудо першого кохання сповнило його юне серце, а перший поділунко примусив його спалахнути чистим запалом і чистими бажаннями... Вона!.. Кохана!! Єдина в світі!!!

Дівчина... Вона одягнена в біле і світиться, як хмарка влітку... Мрія, щось неземне...

Інтелігент повертається до сусідки й починає з запалом говорити...

Фізіономія сусідки робиться п'яно-похмура. Ніяк не неземна річ.

Інтелігент продовжує говорити... Знову дівчина, що світиться, як хмарка.

Вона!.. Кохана!! Єдина!!!

Сусідка сердито шарпає Інтелігента... Інтелігент трошки отямився і подививсь їй прямо в обличчя.

На весь екран фізіономія. Вона п'яна. Очі безглузді, тупі. Професію видно в кожній зморщі, в одутлих щоках, у грубо намащених віях і бровах, в опущених кутках губ, з яких горілкою та огірками змито помаду.

Кохана... Єдина!..

О, синтетична сила алкоголю! Ви розумієте, про які два „образи речей“, що з'єднуються, я говорив?..

Інтелігент хитається... Сусідка догадалась і підносить йому склянку, що її не випив м'який студент. Інтелігент безтямно п'є...

Чи не правий Фройд, на якого я вже покляккався, стверджуючи вищу чутливість жінщини в справах найглибше психологічних? Ледве чи оця дівця свідомо ураховує синтезуючу владу алкоголю, але вона відчуває, що ця влада в данім разі їй абсолютно потрібна — і вона її посилює... Жінчино, найчудесніша із загадок! Будь спокійна. Ніколи раціоналізм мужчини не розгадає тебе.

Красивий студент веде ділову розмову з другою дівцею. Розмова, очевидно, має властивості такі специфічні, що навіть звикла до всього дівця соромиться, викликаючи щире задоволення красивого... Красивий спостережливо поглядає на Інтелігента.

Інтелігент конче п'яний. Ледве сидить за допомогою сусідки, безглуздо дивиться кудись під стіл... Красивий стукає до полового...

Чайна, димна, чадна, парна, з миготінням електричних ламп, в ореолах людячих випарів, наповнена безладним галасом, вигуками, безглузким ревом, гикавкою, поцілунками, лайкою, звуками блювоти, верещанням повій, яких миуть або б'ють; чайна, що в ній поет і художник незв'язно проголошують радості святого мистецтва; хлопчик-студент стоїть навколінки перед побитою ним дівцею і називає її Соною Мармеладовою; давно пеголений тип і дівниці, що лишпилися вакантними, по-братерському сплять за одним уже столом, де звідкись, із димного закутка, хтось дико реве про вільне кохання, чийсь жіночий хрипкий голос вимагає гроші наперед; чайна, що в ній порівняно тверезі лише полові, які вже витягли геть із приміщення визначений статистикою певний відсоток відвідувачів,— чайна ще живе своїм життям, останніми годинами перед сходом сонця... Вона — як квітка, що зветься „нічною красунсю“, живе лише зночі. Сонячне світло для неї небезпечне. А коли сонце сяде — вона знову житиме... Так було, так є і так буде ще досить довго...

Біля виходу з чайної красивий відбирає гаманця в Інтелігента, розплачується з його дівцею і садовить їх на візника. Сам з другою пішов в другій бік... Екран темніє...

Ви вже знаєте, в яких випадках режисер вживає затемнення... Це знають навіть юні дівчата, що одна з них, будиши незнайома з технікою кіна і — шіро вважаючи, що на плівці знято все, а затемнення робить механік кіно-театру підчас демонстрації, — не раз лишалася на другий сеанс у марній надії на те, що механік забуде зробити затемнення...

Але це затемнення — справді особливе... Можливо, в перший раз ми можемо пошкодувати, що режисер, покірний вимогам художности й цензури, його зробив... Те, що зараз мусить пережити мій герой, трапляється лише один раз на життя...

Р А Н О К.

В кімнаті дівці. Залізне ліжко. Столик, накритий в'язаною серветкою. На ньому гасова лампочка з бляшаним рефлектором, шпильки й підв'язки дівці. Решта одягу валяється на розхитаному стільці осторонь. На брудних стінах — листівки з картинками самого мішаного змісту мішма з фотографіями кавалерів. Кавалери, навіпаки, дуже одноманітні. В кутку за ліжком — стілець із мискою, залізний кухоль і відро, що їх очевидне призначення — це обслуговування гігієнічних вимог самої дівці та її культурних гостей...

Інтелігент сидить на краю ліжка й одягається. Дівця лежить під ковдрою, палить.

Ви бачите по його обличчю, що йому млясно — і з похмілля, і, може бути, ще від чогось...

Інтелігент хапається й метушиться. Старанно не дивиться на партнершу. Дівця вважає за свій обов'язок бути ніжною... Інтелігент із делікатности пробує відповісти тим самим. Героїчно повертається до неї, нахилився...

Знову — на весь екран — фізіономія...

Женщина!— Перша жінка!! Одутле обличчя ще більш одутло— від горілки, сна й кохання... Пудра, фарби, помада — стерті неправильними плямами жагучими поцілунками мого героя... В'ялі, м'яво-м'які й вогкі, як у трупа, що вже розкладається,— її уста, що він їх ще сьогодні так гаряче цілував,— ці уста — усміхаються... Ця посмішка... ароматна...

Інтелігент відхитнувся і заховав обличчя в долоні...

Режисер — дуже делікатна людина. Він не показує нам того, що мусив був побачити мій герой зараз. Зараз він не перебуває під синтетичним впливом божественного алкоголю...

Вона!.. Кохана!! Єдина в світі!!!

Дівця образилась...

Бо й дівця — жінка. До того ж вона не така була п'яна напередодні, щоб не пам'ятати душевних виявів мого героя...

Дівця говорить Інтелігентові щось дуже вразливе. Інтелігент схопився з таким виглядом, ніби ось зараз кинеться на неї. Підняв кулаки... і зараз же примушений був поспішно опустити руки, бо незастебнені штани посунулися вниз. Інтелігент одразу видихся. Стурбований, слабкий. Заметушився розпачливо, одягся аби-як і втік...

Дівця лежить і палить. На обличчі — байдуже призириство...

Інтелігент потайки, оглядаючись, виходить на вулицю з брами поганенького дерев'яного будинка. На обличчі — страждання. Вийшов на тротуар, зупинився, думає. Випрямлює похилену спину. Рішуче жестикулює правою рукою, наче диктує сам собі:

„А В С Е Ж Т А К И В А Ж Н О , Ш О Я , Н А Р Е Ш Т Ї ,
С Т А В М У Ж Ч И Н О У !“

Із робленою бадьорістю Інтелігент пішов вулицею...

Сталось!— Ви пам'ятаєте той момент, коли мій герой, скінчивши гімназію, відчував у своїй душі якийсь чарівний букет з усіх радощів та надій життя? Ви бачили, як він вірив у життя? Ви пам'ятаєте „блимливу таємницю жіночих очей“?. Ви можете зараз пересвідчитися, що життя чесне, що життя завжди виправ-

дує віру в нього... Блимлива таємниця жіночих очей відкрилася мойому героєві... Таємниць більше нема!..

Як ви гадаєте, мій дорогий читачу, що треба вважати за „нормальне“: чи те, що трапляється в семидесяті й більше випадках із сотні, чи те, що трапляється разів із п'ять?.. Здоровий сенс стверджує протиприродність другого випадку. Ці цифри взято із статистичних даних. В число перних випадків увійшов цієї ночі і мій герой. А в інших випадках „блимливу таємницю“ відкриває та сама, що в її очах ця таємниця блимає... Цеб-то випадок з моїм героєм — нормальний. А все нормальне — прекрасне... Хай живе!.. Одверто кажучи, я дуже боюся цензури, що безперечно зможе мене запідозрити в протиприродних ухилах з усіма наслідками, що з цього випливають. Щоб не цей рятівний страх, я б ризикнув порушити такий властивий мені логічний хід мислення і, замість „хай живе“, крикнув би: „долой!“... Нікому не кажіть тільки про це признання, боронь боже! Більшість — нормальна. Все нормальне — прекрасне. Я — абсолютно нормальний. Ви — теж.. Не видавайте мене, і я не скажу вашим дружинам, нареченим, коханкам, вашим коханим жінщинам і дівчатам, нічого не скажу про статистику... Аджеж, коли вас питають ваші кохані, чи траплялось вам бувати у повій, — ви, звичайно, говорите „ні“... Так, звичайно, бувають, власне, всі, всі ваші приятелі й товариші, але, річ ясна — не ви. Так само й що-до наслідків таких відвідувань — так, звичайно, майже всі з цими наслідками знайомі. Але, річ ясна — не ви. Бо ви, мій читачу, ви — завжди виняток... Будьте ним. Я нічого не скажу вашим коханим... Я не люблю, коли мені не вірять.

І ЩЕ РАЗ ПЛОДИ ОСВІТИ.

Інтелігент тихо виходить із дверей великого будинку.

Вигляд цілком розчавленої людини...

З боку дверей емалева, біла з чорним, з чіткими літерами таблиця: „Венерологічний кабінет д-ра І. Каца“...

Інтелігент стоїть біля таблички й тупо дивиться вперед...

Та сама статистика стверджує безперечно, що серед вас, мужчини-читачі, коли ви мешканці міста, більша половина знайома з особистого досвіду з переживаннями мого героя... Ви — нормальні..

Думки, що ледве ворухнуться і вихором мчуть в мозку мого героя, також природні й зрозумілі: він стріляється, потім лежить у труні,

дуже красній — сам теж дуже красивий... Старенький попик зворушливого вигляду зворушливо править панахиду. Зворушливо пахтить ладап, що легкими блакитними хмарками піднімається з кадила, яке так стримано й знаменно раз-у-раз побрязкує. Заплакани старі — папа й мама, — заплакане обличчя її... Раптом, як голова, відрубана сокірою, думка вмирає в корчах страждання...

Інтелігент із одчаєм хитнув головою і швидко, похилившись, пішов вулицею...

У своїй кімнаті Інтелігент, лежачи на ліжку, заховавши обличчя в подушку, плаче... Екран темніє...

Проходять дні, тижні, місяці... „Час — найкращий лікар“. Доктор Кац — теж не поганий доктор...

„На помилках ми вчимося“. Мій герой, від природи мавши нахил до обережності, також навчився простої мудрости: попереджувати легше, ніж лікувати... Дні, тижні й місяці пройшли одноманітно. Вдень — сон на лекціях, вночі, коли є гроші, — безсоння в якійсь Петровській чайній. Перед іспитами — зубріння — це ви ще побачите... А дівчина?.. Аджеж вона була коханою на все життя!

Були чутки, що красивий студент виявив себе менш делікатним, ніж мій герой (не таким йолопом, як казав сам красивий), і тому не сподався зустрітися з нею безпосередньо після тієї ночі, що ви її спостерігали. Правда, він теж не був належною мірою обережний, і йому теж довелося побувати не раз у дверях з емалевою табличкою, але він був розумний і, як тонкий стратег, пояснив дівчині, чому саме мій герой так раптом зник... Він не брехзав. Він тільки не сказав їй, чого він сам заходив у ці двері... Тому швидко йому вдалося зайняти в її ображеному серці те місце, що було приготоване там для мого героя. Красивий студент не був йолопом... Далі мені не хочеться розказувати. Все це, нарешті, безпосередньо не стосується картини. Та й дівчини вже, здається, немає...

Зараз режисер покаже вам мого героя в той момент, коли він ось незабаром закінчить навчання.

І Н Т Е Л І Г Е Н Т   Г Р И З Е   Г Р А Н І Т   Н А У К И .

Інтелігентові років з двадцять три. Вусики. Інтелігент сидить біля столу в своїй кімнаті й скажено зубрить. На столі — лампа й самовар...

Інтелігент потягнувся, потер сонні очі, що злипаються мимохіть, глянув на годинника й похитав головою. Помацав самовар — цілком холодний. Наливає собі чаю з одного чайника, — чай міцний, чорний, як кава... П'є. Знову зубрить.

Ви пробували коли-небудь жувати вату? — Спробуйте... Граніт іноді буває подібний до вати...

Інтелігент чесно бореться із сном... Біжать години... Сон перемагає. Голова хилиться, перелякано схоплюється і зараз же знову хилиться вниз...

Інтелігент підставляє собі під підборіддя загостреного олівця вістрям догори. Зубрить... Сон перемагає конче. Голова хилиться, підборіддя наколюється на олівець. Інтелігент схоплюється, знову сідає, розгублено потирає підборіддя. Подумав, догадався. Повертає олівця вістрям униз і опирається підборіддям на незагострений кінець. Зубрить...

Стрілки йдуть циферблатом годинника. Секундна стрілка, охоплена меланхолійними довічними корчами, маленькими скоками плигає в одному напрямку від rischi до rischi...

На розгорненій книзі спокійно лежить голова Інтелігента. Він спить. Поруч — олівець із відламаним кінчиком... Екран темніє.

На цей раз — не надовго. Останні іспити мого героя пройшли. Товариська вечера недавніх студентів. Весело й бадьоро. На всьому виразний відбиток урочистості. Всі трохи випивши.

Інтелігент встає і проголошує:

„ДРУЗІ! ТОВАРИШІ!“

Обличчя всіх повертається до нього. Обличчя веселі, задалегідь до всього співчутливі. Інтелігент стоїть, урочисто тримаючи повного келиха. Він продовжує:

„Я ПРОГОЛОШУЮ ТОСТ ЗА НАШ ВЕЛИКИЙ
НАРІД!“

Жваві оплески, крики...

Інтелігент високо підіймає келиха й ще урочистіше проголошує:

„ТОВАРИШІ! НАРІД ЧЕКАЄ НА НАС!“

Ви, кого я наділив здібністю бачити всі думки й почуття мого героя, можете й зараз подивитися на те, що стоїть перед мисленими очима мого героя... Міцною стіною стоїть нарід і жадібно дивиться прямо в очі. Нарід – з опери (з „Жизни за царя“)...

Веселий, урочистий, жвавий стіл. Всі встали, п'ють, кричать „ура“.... Екран темніє.

Дорогоцінні роки юности скінчилися. Дорогоцінні роки ці були, як ви бачили, присвячені надбанню знань, потрібних для дальшої плідотної роботи, для служіння рідному народові й вітчизні. Мій герой став достойною квіткою „квіту нації“ — її інтелігенції. Він заслужив це право. Ви — свідки всього його життя — мусите ствердити це. Не будете ж ви заперечувати те, що я був, давши героєві мійому ім'я „Інтелігент“, правий абсолютно?!

А проте — заперечуйте, коли хочете. Справа від цього не поліпшає... Нація, що її квіткою є мій герой, чекає на нього. Починаючи з наступної частини, він служитиме їй...

К І Н Е Ц Ь Д Р У Г О Ї Ч А С Т И Н И .

ДОЗРІЛІСТЬ ІНТЕЛІГЕНТА.

Невелика приватна контора. З сусідньої кімнати входить Інтелігент. Поруч нього, тримаючи його за талію і добродушно всміхаючись, іде пузатий, лисий чоловік, що скидається трохи на старообрядця і має вигляд хазайський.

Чоловік підходить з Інтелігентом до великого столу, де працює зовсім висохлий, але дуже бадьорий і жвавий дідок у великих залізних окулярах на кінчику гостренького носика. Пузатий чоловік знайомить Інтелігента з висохлим дідком.

В Л А С Н И Й   А Д В О К А Т   Т О Р Г О В О Г О   Д О М У
„ С А В А   Е Р Е М І Й О В И Ч   С Т О Л Е Т О В “.

Дідок люб'язно посміхається, садовить Інтелігента біля столу. Починається розмова...

Одразу я передбачаю заперечення, — а особливо коли згадаю що ми живемо в соціалістичній державі: свідомий читач зараз же запитає, при чому тут, мовляв, нарід, що йому, як я обіцяв, чесно служитиме мій герой? — Це, товаришу читачу, доводить лише брак у вас гнучкості сприймання, наявність догматичної простолінійності, що, звичайно, являє собою результат виховної політики тієї класи, що в нас за хазвіна. Ця класа завжди відзначалася браком гнучкості сприймання, що часто призводило до зайвої, на інтелігентний погляд, простолінійності, яка

переходила іноді в нетактовність. Згадайте поведінку цієї класи хоч би десять років тому — дуже нетактовна поведінка, некоректна. Наприкінці цієї частини ви самі її побачите... Не будьте ж некоректні й ви. Треба вчитися в європейців, де і соціялісти, як відомо, насамперед — джентльмени... Торгівля існує для блага держави, а значить — і для блага народу. Сава Еремійович Столетов — також слуга народу, як і мій герой, що служить у нього... Врешті, товаришу-читачу, буття визначає свідомість... („как говорят некоторые“, — так почав свою промову один промовець). Сподіваюсь, що заперечувати мені ви тепер не будете... Я ніколи не брешу і, добре знаючи картину, завжди можу сказати наперед цілком правильно те, що робитиме мій герой. Зараз, наприклад, мій герой швидко піде —

...ВГОРУ СХІДЦЯМИ УСПІХУ.

У хазяїна вечір. Обстановка типова. Позолота всюди, де можна. Концертний рояль. Біля рояля — таперша. Фарбована долівка із слідами полотняних доріжок, знятих заради урочистого дня разом з мебльовими чехлами... Багато гостей. Шумно й безладно.

Хазяїн у довгополому сурдугі важно сидить серед однотипних мужчин.

Хазяйка в блискучій шовковій сукні, обвішана надтою кількістю дорогоцінностей, розпливла й непорушна, як Будда, сидить серед однотипних жінок.

Хазяйська дочка, безбарвна, але кокетлива, манірна й жеманна, розмовляє з групою молодих людей.

Тип цих молодих чоловіків визначається словом „саврас“. — Я точно не знаю, що саме значить це слово, але в ужитку його відносно людини воно означає, насамперед, купецького синка, а потім — щось подібне до оболтуса. Проте, що саме значить слово „оболтус“ — я теж не знаю... Зрозумієте.

Молодь чинно танцює вальс.

Безчинствують — на законних підставах — лише диригент танців та ще два-три кавалери, трохи занадто веселі. Диригент найбільш великосвітський юнак з усіх саврасів. „Безчинством“, власне кажучи, його поведінки назвати неможна. Правда, він

галасує на все горло, але ж по-французькому, з прононсом, що стверджує достохвальну вірність його своїй національності. Він розкуйовджений і снітний,— але ж спробуйте ви самі хоч раз побути диригентом танців... Кавалери — тільки ігриші: вони притоптують закаблуками, крутять своїх дам із швидкістю дзиги, або в бажанні розважити громаду, доречно роблять вигляд, ніби-то падають або підставляють ногу іншим кавалерам... Все молоді, весело й бадьоро...

Інтелігент із задоволенням танцює з якоюсь гарненькою панночкою. Хазяйська дочка, обмахуючись струсевичем, непомітно стежить.

Дивіться уважно! В безбарвних очах її помітний вогонь. Цей вогонь запалений почуттям вічним, як світ, як кохання. Жіночі ревності! Саме небезпечне місце в кам'яних мурах, що в них замкнене жіноче серце... Далі ще доведеться вернутися до цього.

Хазяйська дочка покликкала Інтелігента. Інтелігент поспішно, хоч і з виразним жалем, покинув панночку й підійшов до дочки. Він мило залицяється, вона мило кокетує. З-за віяла вона обстрілює його поглядами, що в них догадливий глядач мусить помітити лукавство й привабливий вогонь.

Мій герой досить догадливий... Невдалий досвід із дівчиною в попередній частині послужив йому на користь, дозволивши значно поширити межі досвідів удалих... Все до кращого в цім найкращім із світів.

В кімнаті для паління мужчини палять, зібравшись групами. Жваві балачки. В кількох групах говорить хто-небудь один пониженням голосом, решта уважно прислухаються. Дослухавши до кінця, всі іржуть.

Не згадую, в якого письменника запам'ятав я уривок з якогось очевидно одеського, оповідання: „...Ну, он заходить в аптеку. Что может быть нужно молодому человеку в аптеке? — я вас спрашиваю.— Ну, конечно, аспирин...“—Чого можуть іржати молоді чоловіки,— я вас запитую.— Ну, звичайно, не від аспірину...

Інтелігент замислився. Байдуже вислухав якогось франта, що підійшов до нього з чимось, мабуть, дуже веселим. Франт образився й відійшов. Інтелігент думає...

І знову ви бачите його думки. Серйозні, значні думки. Окремі моменти — сьогоднішні й минулі — його зустрічів з хазяйською дочкою виразно свідчать про її безперечну до нього симпатію... Мій герой — уже дорослий чоловік. Він знає, що одруження — діло велике й святе. Мій герой — уже дорослий, серйозний чоловік. Він так само добре знає, що п'ятдесят тисяч на вулиці не валяються... Він з такою рішучістю шпурнув недокурк додолу, що ви вже передбачаєте наступний кадр.

В домашньому кабінеті „сам“ сидить за столом. Увійходить Інтелігент. Фрак. „Сам“ зрозуміло підбирає губи й підводить брови. Інтелігент як-найповажніше вклоняється...

Д Е К Л А Р А Ц І Я.

„Сам“ не відмовляє, але й не погоджується. Розглядає Інтелігента, напівпосміхаючись. В роздумі випинає нижню губу. Барабанить коротенькими пальцями по столу. Когось кличе..

В кімнату впливає „сама“...

Інтелігент ще раз як-найповажніше вклоняється, підходить до ручки. „Сам“ сповіщає про новину дружину. „Сама“, не змінюючи виразу запливлого обличчя, починає швидко моргати очима. З очей розлогими цоками покотилися дрібненькі сльози...

Ви не будете, сподіваюсь, вимагати від мене нового зворушення при такому прояві святої матірньої любові: я досить дав зворушливості з приводу цього на початку першої частини... Цілком досить! А проте — видовисько, звичайно, зворушливе...

„Сам“ байдуже махнув рукою на дружину. Знову обмірковує, знову оглядає Інтелігента з голови до ніг. Інтелігент злегка здвигує плечі і також непомітно оглядає себе. „Сам“ говорить в роздумі:

„Х Л О П Е Ц Ъ — Н І Ч О Г О ... Х Л Ю С Т О В А Т И Й
Т І Л Ь К И Т Р О Х И ...“

Слово „хлюстоватий“ походить від слова „хлюст“ і має дуже складне значення: худорлявий, слабкий, миршавий, але разом з

тим — „ловкач“, жуликуватий, брехунець і т. ін.. значення в усякім разі не дуже приємне. Шановний хазяїн мого героя— людина стара, людина тих часів, коли однаково цінували щоти фізичні й цюги високо інтелектуальні. Сам він, наприклад, в своїй юності однаково успішно брав участь у „стінках“, працюючи кулаками, і процвітав у крамниці свого хазяїна, що за кілька років стала, цілком знезачька, його власною. Отже, не треба бути в претензії, коли вишукана постать мого героя, його тонка талія, вузькі плечі й деякою мірою запалі груди, що наближаються до типу так званого чомусь „курчачого“,— коли вся оця вишуканість мого героя — прямий наслідок виховання ніжнього й делікатного — високошановний Сава Єремійович іменує трохи призириливим терміном „хлюстоватості“... Правда, з боку інтелектуального, вживаючи цього терміна, Сава Єремійович, звичайно, робить мойому героєві комплімента, не зовсім незаслуженого...

„Сама“ з дерев'яною фізіономією швидко моргає очима й плаче дрібними сльозами...

Інтелігентові трохи ніяково. Він намагається заховати ніяковість, сприйняти хазяйську заяву, як милий жарт. Примушено посміхається. „Сам“, не дивлячись на нього, посилає дружину по дочку. Дружина, плачучи, випливає.

„Сам“ не дивиться на Інтелігента. Відкинувся в фотелі, склав руки на животі й дивиться на каламар. Інтелігент почуває себе погано. Переступає з ноги на ногу... Раптом ожив, зробив стурбоване обличчя.

Входять мамаша з дочкою.

„Сам“ суворо словіщає дочку про те, що трапилось... Дочка стурбована, зраділа, соромливо дивиться долу. „Сам“ усміхнувся, стукнув долонею по столу.

Р О Д И Т Е Л Ь С Ь К Е Б Л А Г О С Л О В І Н Н Я .

Молоді навколішках. „Сам“ і „сама“ благословляють їх іконою... Екран темніє...

Церемоніял цей відомий і тому цікавий. А коли кому-небудь і невідомий, то це й не потрібно: релігійний забобон... Доречи,--

чи релігійний мій герой? — Багато разів продивившись картину з початку до кінця, не зможу вам відповісти позитивно. Звичайно, в данім разі не міг же він грати Дон-Кіхота, хоч би він навіть і не був релігійний: аджеж одруження — діло велике й святе, як ви пам'ятаєте, а Дон-Кіхот — божевільний... Мій герой жениться. Вступає в стан, що є священним обов'язком кожного чесного громадянина. Бо стовп держави — сім'я. Спадкова тонкість і культурність і надбаний життєвий досвід мого героя зіляються в прекрасній гармонії з незайманою чистотою і спадковим міцним здоров'ям обранці його серця... Здається, треба було б покричати „ура“.— Покричіть, дорогий читачу...

С Е Р Е Д   Я С Н О Г О   Д Н Я . . .

Інтелігент, радісний і бадьорий; швидко увіходить в передпокій. Досить нескромно приласкав покоївку, що відкрила йому двері. Раптом відскочив... Ніжно цілує дружину, що вийшла назустріч, і починає весело й жваво розказувати. Оповідання продовжується в кімнаті на канапці. Інтелігент весело жестикулює.

Коли ми розповідаємо про приємні речі, ми, звичайно, любимо розповідати докладно й довго... Це зрозуміло. Проте, коли ми розповідаємо про свої неприємності та страждання, ми, звичайно, розповідаємо докладно й довго... Це теж зрозуміло. Так ось сугь оповідання мого героя така:

Дуже поважний генерал милостиво вітається з Інтелігентом.

Те саме робить дуже поважна дама. Інтелігент як-найповажніше прикладається до її ручки.

Те саме робить дуже поважний цивільний із стрічкою під сурдутом.

Те саме роблять якісь живі мощі — по деяких ознаках — жіночого полу. Мощі, очевидно, надзвичайної важности. Мощі милостиво кивають тримтячою головою.

Інтелігент благоговійно прикладається до ручки.

Читачу, подивіться уважно на цих людей, на оцих безперечно державних мужів і державних жон. Від їхньої волі залежить доля мільйонів простих смертних, доля народу, того самого, що його

обслуговувати вибрав за свій уділ мій героїні... Приєднаймося до чистої і такої наявної радості мого героя...

Інтелігент з радісною жестикуляцією розповідає. Дружина жадібно — вухами, очима, всею істотою — слухає... Інтелігент, урочисто показуючи на себе, говорить:

„СЕКРЕТАР ГРОМАДИ ХРИСТИЯНСЬКОГО
СПАСІННЯ ПАДШИХ ЖЕНЩИН“.

На екрані ще раз промайнули генерал, дама, цивільний, моці... Дружина пристрасно, з запалом обіймає супруга...

Бідні дівчата, що зішли із шляху істини, що попали на шляхи розпусти через власну слабкість та нестійкість!.. Бідні дівчиці з Петровської чайної!.. Мій благородний герой не пам'ятає зла, що одна з вас йому спричинила... Він — секретар християнської громади, він — незлобивий, як ягнятко. Він відкриває вам всім шлях до спасіння.. Ідіть до нього, і він з вас вибере самих достойних, він познайомиться з вами, узнає, вмістить до притулку, де ви будете жити, як христові наречені, працювати, молитися, умертвляти тіло й знову працювати. Так ви спокутуєте перед богом свої гріхи, а перед суспільством ту шкоду, що йому спричинила ваша нечестива поведінка... Мій герой частенько приходитиме до вас. Він допоможе вам... Найбільше старанно умертвляйте тіло...

...Г Р І М!

На екрані — живі ляльки. Мішок, одягнений у фрак із написом на пузі — 1.000.000.000, з ніжками, ручками й головою в німецькій касці, сильно насадає на дві інші такі самі ляльки: французьку — з півнем і англійську — в циліндрі зі смугнастою англійською стрічкою... Віддаля стоїть ще одна лялька... Німецька лялька примушує худнути обидві ляльки. Сама вона при цьому пухне. Крім того, нулі з пузів французької і англійської ляльок відпадають і чудесним чином перелітають на живіт ляльки німецької... Дві ляльки тікають. Німецька стоїть,

прийнявши дуже урочисту позу... Ляльки повертаються, тягнучи за собою якийсь дуже хитрий механізм: коліщатка, важельки, ниточки, дротики. Механізм установлюють посередині. На ньому напис: „дипломатія“. Ляльки тягнуть до нього ту ляльку, що стояла осторонь. Це Микола II. До рук, ніг і голови його прив'язують ниточки від механізму. Після цього французька й німецька ляльки починають натискувати на важельки й повертати колеса...

Лялька Миколи II оживає. Повертається до німецької ляльки, робить люте обличчя, розмахує сердито руками, широко роззявляє рота й лопоче...

Гра в ляльки скінчилась!.. Далі знову — життя..

Людною вулицею великого міста мчать хлопчики-газетярі. Листки швидко розходяться по руках. Вся вулиця рясніє білими плямами. Хлопчики кричать несамовито...

Одне слово. Одне довжелезне, плискате, брязкотливе, тупе й пронизливе слово: „мобілізація“. Мобілізація!..

В І Й Н А !

Запеклий фінансист потирає руки.
Хоробрий генерал молодцем вирівнявся.
Спритний спекулянт із захопленням лускає пальцями...

В І Й Н А ! !

Робітник, сутулий від роботи, ще більше згорбився.
Мужики, дід і баба, отупілі від горя, дивляться услід синові.
Син, п'яний з розпачливим обличчям, хитається, співає...

В І Й Н А ! ! !

Інтелігент у „громаді“ говорить патріотичну промову.
Йому милостиво плещуть...

Інтелігент вдома, настроєний зовсім не патріотично.
Пригнічений. І дружина пригнічена не менше...

Мобілізація, дорогий читачу... Мобілізація...

НАВЧАННЯ ПОРЯТУНКУ ВІТЧИЗНИ.

Поле. Група салдатів і вчителів. По команді: „На-ру-ку!“
шерег салдатів бере наперевіс. Взводний проходить
уздовж ряду багнетів.

Один з них дрижить і падає. Взводний штовхнув його
вгору.

Звичайно, це багнет мого дорогого героя. Ви ж ні трошки не
здивовані, мій читачу... А взагалі — сумна це історія...

Інтелігент напружується. Утримати гвинтівки не має сил.

Та й звідки ж їм узятися?

Взводний деякий час дивиться. Многозмістовне мов-
чання. Плюнув і пішов далі...

Він теж правий...

Прив'язане канатом висить солом'яне опудало.

Це опудало—образ німця, ворога й людини. Воно служить для
навчання багнетних способів.

На команду взводного салдати по черзі з гвинтівками
наперевіс біжать до опудала.

Пробігають одна по одній салдатські фізіономії з ши-
роко роззявленими ротами.

Роти кричать:

„У-Р-Р-Р-Р-Р-А!“

Підбігши до опудала, салдати встромляють у нього
багнети.

Це опудало — образ німця, ворога й людини. Важ, мій дорогий
читачу, чи доводилось колись встромляти багнета в живу лю-
дину?.. Я, автор і ваш друг (згадайте передмову), не буду
вам зараз пояснювати, як це робиться і які почуття при
цьому переживає той, хто встромляє (і той, в кого встромляють).
Я відмовляюся від ролі тлумача на певний час. Аджеж бо я—
жива людина... Та, врешті, стійте,— це ж тільки опудало... Чого ж
це ми розводимо істернку?!

Салдат люто з розгону встромляє багнета... Висмикнув і зник з кадру...

Якась салдатська фізіономія (чергова, очевидно) — рот роззявлений до вух — кричить:

„... А - А - А - А - А - А!“

Від шеругу відділяється черговий Інтелігент.

Прошу співчуття. Мій герой не звик до грубих фізичних вправ. Бігати він не вміє, тим більше в таких величезних зашкарублених чоботях... Його обличчя показує, як бачите, цілком законні й обгрунтовані почуття. Його обличчя показує конче незадоволення і навіть образу. Саме образу.

Взводний стукнув ногою і заохотливо кричить „ура“. Фізіономія Інтелігента мляво-покірливо роззявляє рота:

„У Р А!“

Взводний енергійно жестикулює. Його рот енергійно балакає.

Екран гарантує мовчання... Не турбуйтеся, мої читачки.

Фізіономія Інтелігента роззявляє рота трохи ширше.

Інтелігент підбіг до опудала. Пропустив темп, не встиг встромити багнета, випустив гвинтівку й сам ледве не впав на опудало.

Взводний докірливо, сердито, досадно лається. Інтелігент соромливо підняв гвинтівку, полпентався назад.

Це тільки опудало, дорогий читачу. Це тільки навчання. Зараз воно закінчиться. Салдати, просякнені свідомістю того, що вони зробили новий крок у мистецтві та вмінні обороняти дорогу вітчизну, свідомістю обов'язку перед Царем і Богом (товариші складачі, прошу залишити великі літери.— прим. автора), салдати, що їх так недавно показував нам режисер у момент мобілізації, звичайно, бадьорі й веселі... Для них невідомі барди навіть створили спеціальні пісні. Наприклад:

„ВЗВЕЙТЕСЬ, СОКОЛЫ, ОРЛАМИ“.

Я не спроста саме оцю пісню включив до свого роману й тим, можливо, обезсмертив її. Дуже хороша пісня, розумна... „Взвейтєсь, соколы... орлами“...

Велика річ – гасло!.. Ну, годі... Я ніяк не можу забути про те, що оце гасло було велике цілих три роки. І я брзгаю отруйною слиною. Я попросив у вас уже вибачення: аджеж я сам „взивався орлом“... І з того часу пройшло тільки десять років... Фільм іде своїм шляхом.

„ВЗВЕЙТЕСЬ, СОКОЛЫ, ОРЛАМИ“.

Взвод строєм вертається до казарм. Співають, але не дуже ревно.

Істина поволі входить у людські душі. Істина про необхідність „взвисься орлами“ проходила цілих три роки. А на цей час пройшла в свідомість цілком інша істина... Здається, є якась різниця між „душею“ і „свідомістю“. В результаті, як відомо, вийшла справжня ерунда. З нею мені доведеться скоро стикнутися, — і це дуже трудна історія...

Попереду взводу — взводний іде наперед, розмахуючи руками, рахуючи ногу. Раптом зупинився, весь перетворився в німий докір...

ОРЕЛ!

Інтелігент іде й співає. Закрив раптом рота... На обличчі вираз наляканий і винуватий...

Шерег ніг на ходу. Одна пара старанно йде „не в ногу“... Екран темніє.

Це вже просто наслідок режисерської делікатности.

Казарма. В казармі поверх законного ряду надбудовано ще два поверхи нар. Вечір. Поганеньке освітлення — гасові лампочки з бляшаними рефлекторами висять у проходах кроків на п'ятнадцять одна від одної. Не-величкими групами й поодинці сидять салдати...

Звичайний вечір у казармі. Здається, я можу розпочати виконання своїх обов'язків... Але ж я не знаю, — ви, мій дорогі чичачу, були в казармах „запасного батальйону?“ Коли були — зрозумієте. Для цього згадайте хоч би перший обід: шматки твердого сіро синюватого холодного м'яса на соснових трісочках, розкидані по пасичених масним брудом нефарбованих дошках столу. Згадайте запах ам'яку з сусідньої вбиральні... — Це — вже дещо... А коли не були, я відмовляюся пояснювати... Слова

з трудом передають видимі образи, але — як передати вражіння абсолютної і образливої втрати своєї персональності? Як передати всі оті почуття, що бурлять у серці „сокола, взвившего орлом“ для захисту „Веры, Царя и Отечества“ (т.т. складачі, обов'язково з великих літер)?.. Бувши нездарним літератором і надто ширим тлумачем кіна, я зрікаюся й останньої ролі... хоч сцена така проста, така звичайна; звичайнісінький вечір у казармах після навчання.

Інтелігент самотній сидить на нарах у дуже пригніченому настрої.

Взводний з трьома нашивками й отдельонний з двома нашивками сидять недалеко. Подивилися на Інтелігента, переглянулися, всміхнулися.

Взводний підійшов до Інтелігента. Інтелігент скочив, витягся, „руки по швам“. Взводний строго оглянув його, поправив пояс. Говорить з величною посмішкою:

„воль но определяючимся з дозволу начальства можна ходити ночувати до дому... до жінки...“

Сказавши, взводний відповідно всміхається. Інтелігентове обличчя також поспішно розпливається в усмішці. Взводний, конфіденційно нахилившись, більш знаками, ніж словами, дає зрозуміти Інтелігентові, що треба принести чогось випити. Інтелігент розводить руками із стурбовано-переляканим виразом. Взводний поляскав його по плечу, говорить щось на вухо...

На екрані з'являється пляшка з черепом, кістками й написом: „Ядовитая жидкость для горения“.

Інтелігент зрозуміло й заспокоєно хитає головою.

Пам'ятаєте наш „сухий закон?“

Взводний із задоволенням виглядом сповіщає отдельонного про вдалі результати переговорів...

Інтелігент вдома розказує дружині про всякі жахи життя в казармі. Жах відбивається на обличчі дружини на півтора—двісті процентів.

ОПОВІДАННЯ ІНТЕЛІГЕНТА.

Інтелігент із величезною гвинтівкою наперевіс...

Інтелігент біжить полем в чоботях протиприродних розмірів...

Взводний, схожий на справжнього, але далеко страшніший,— страшенно лається...

Дружині на обличчі жах...

Інтелігент притискує руки до скронів, гаряче й благаючи говорить щось дружині.

Цілком зрозуміло — що. Він не може, він збожеволіє. Це — торга. Це... пекло. Це... не знаю що... і, звичайно, дружина розуміє його. Як не зрозуміти?.. Доречи — незручно даму називати ввесь час просто „дружина“, — у неї безперечно є якесь ім'я. Я імені її не знаю, але, користуючися з теорії можливостей, визначаю його як „Марія“. Батька звать „Сава“. Тому, без всяких теорій можливостей, по-батькові її буде „Савишна“. Отже, Марія Савишна співчуває, розуміє й жахається. Має-бо цілковиту рацію.

Дружина Інтелігента висловлює повну готовність діяти. Заспокоює Інтелігента, ніжно обіймає його... Екран темнішає...

Щасливий мужчина, стомлений, змучений тягарем життя та його несправедливостями, коли єсть у нього оттакі теплі, ніжні, спочутливі обійми!.. До цього ще доведеться повернутися в останній частині.

Інтелігент рапортує взводному про з'явлення. Відрапортувавши, конфіденційно передає йому пляшку. Взводний звисока, начальственно подає йому руку. Інтелігент із задоволенням її стискує...

Трошки незрозуміло, чому режисер не показав дальшої долі „ядовитой жидкости для горення"... Якраз вона мені відома з досвіду. Отдельонний дістав закуски (неписаний священний закон: твоя випивка, моя закуска) і пляшку клюквеного квасу. Саме клюквеного: велика здатність пристосування до подій та оточення, що характерна молодим і здоровим націям, підказала, що комбінація денатурованого спирту з клюквеним квасом найбільш задовольняє вишуканий смак... В чайну склянку налива-

коть половину „жидкості для горення“ і половину клюквеного квасу. Одержуємо каламутну, опалову, рожево-сизу рідину, невразимого смаку й запаху. Цю рідину треба пити. Спробуйте не випити, коли ця склянка — знак начальственного „благорасположення“.

МАРІЯ САВИШНА В ЖИВАЄ ЗАХОДІВ.

Дружина Інтелігентова переконливо, з запалом і жахом в очах, розмовляє з поважною дамою з „Громади“.
Дама співчуває і обіцяє.

Те саме — з поважним цивільним...

Те саме — з генералом...

Те саме — з мощами. Мощі трусяться, але теж обіцяють...

„ПОЛІТГРАМОТА“.

В казармі увечері. Напівтемно. Смутно... Група салдатів колом. У центрі — взводний читає лекцію.

„ХТО Є ВОРОГ ЗОВНІШНІЙ?“

Друзі мої, читачі, що досягли 21-річного віку раніш 1917 року і були визнані за „гідного“, і що про вас завчасно не поклепоталася Марія Савишна і що про вас не поклопотался ніякі мощі, і що тому пройшли глибоку-філософську школу старої політграмоти,— ви, звичайно, пам'ятаєте це класичне запитання. Все філософське угрунтування буття „руського воїна“ вкладалося в форми елементарно-прості, ніби виковані з заліза двома-трьома ударами молота, форми спартансько-величні своєю монументальністю, форми, що в них відчувався дух Абсолюта... Один мій приятель, той самий релятивіст, що я про нього вже згадував, стверджує, що єдиний Абсолют світу — Глупство... Отже, форми ці були прості, суть ще простіша,— безперечно, це була найпростіша в світі філософська система: за Віру, Царя й Отечество — життя... Цієї системи вважалося цілком досить, щоб, сприйнявши її, „руський воїн“ ішов у вогонь, у бруд, у воду, в божевілля,— атак, щоб він задихався в отруйних газах, сліп, божеволів у гарматних боях, сидів без патронів у напівзруйнованих шанцях, чекаючи спокійно, поки дійде до нього черга, і німецька граната зробить кашу з м'язів, кісток, мозку й нервів того, хто був чоловіком його дружини, батьком

його дітей... — ради Віри, Царя й Отчєства... Мій дорогий читачу, я ще раз відчуваю своє безсилля. Я не можу примусити вас побачити й відчутти, — як-що ви тільки сами в свій час цього не бачили й не відчували, — навіть таку, наприклад, просту й звичайну річ: кілька годин, проведених вами пораненим в атаці, позбавленим можливості рухатись, -- лишем до лиця (до того, що було лицем) якогось салдата, з якого тече зеленкувато-руда сукровиця, а щоки, рот і очі рухаються інколи від вливу газів гниття та праці гробаків... — Я не вмію розказати про ваші відчуття, я не зможу описати навіть запаху... Я чесно визнаю своє банкрутство... — А коли ви це пережили, то ви це пам'ятаєте...

Лекція „політграмоти“ триває далі. Могутня, монументальна філософська система втілюється в свідомість захисників Віри, Царя й Отчєства... Хто єсть ворог зовнішній?.. Режисер його покаже вам зараз точнісінько так, як взводний розказує про нього своїм учням.

Товстий німецький салдат великим ножем відрізує вуха сердешному руському салдатові.

Австрійський салдат з чорненькими вусиками відрізує носа тому самому руському салдатові.

Носатий, чорний, страшний турок перегризає горлянку тому самому руському салдатові...

Взводний запитує, чи зрозуміло. Голови, стверджуючи, вклоняються.

Інтелігент серйозно хитнув головою.

„ХТО Є ВОРОГ ВНУТРІШНІЙ?“

Питання зовнішньої політики, як бачите, вже вирішено... Не менш просто, чітко й монументально вирішуються й питання політики внутрішньої в цій простій, величній, філософсько-політичній системі...

Револуціонер у чорній сорочці. Довжелезна розкуйовджена чуприна. Вигляд страшний. Зуби вищєрено. Під пахвою — пачка з великим написом: „прокламації“...

Єврей-студент, — кучерявий, з горбатими осом. Підкрєслєно-семитський тип. В руках величєзна бомба с гнотом. Гніт курить...

Взводний знову запитує, чи зрозуміло. Салдати знову кивають головами.

Інтелігент також серйозно вклонив голову.

Трудно не зрозуміти...

МАРІЯ САВИШНА ВПЛИНУЛА.

Зібрання „Громади“... Інтелігент в земгусарський формі робить доповідь. Інтелігент діловитий і бадьорий.

„З ПРОПОЗИЦІЇ НАШОЇ ПРЕДСІДАТЕЛЬ-
НИЦІ...“

Як-найповажніший уклін Інтелігента.

Мощі трусяться...

„...НАША ГРОМАДА ВІДНИНІ ПРАЦЮЄ
НА ОБОРОНУ...“

„Громада“ плеще руками. Інтелігент продовжує із щирим патосом:

„...І НАЗИВАЄТЬСЯ: „ГРОМАДОЮ ДЛЯ ВИ-
ШУКАННЯ ПРИДАНОГО ДЛЯ ДОЧОК ПАВ-
ШИХ ШТАБ-ОФІЦЕРІВ“.

Оплески всієї громади... Екран темніє.

Така „громада“ була — я цілком певний того. А коли її не було, то тільки тому, що я в той час не писав цього роману, і ця думка нікому іншому не припала. Бо не до „павших жінок“ під час великої війни. Павші жінки самі працювали на оборону, замінюючи руському воїну покинутих жінок та коханок і збагачуючи його, крім усякого іншого досвіду, також і спеціальними знаннями, потрібними й корисними в домашньому побуті. Ці знання й досвід, як відомо, широко скористали руські воїни після демобілізації...

Екран потемнішав... Темп картини стає що-раз шаленіший. Фільм намагається навздогнати життя. Безперервна нитка, що зв'язує подію з подією, напинається і місцями вривається. Монтаж стає переривчастий, іде пліжками... Життя мчить вихором... Події справляють враження вибухів, бо безпосередній свідок їх

не в силах усвідомити їхнє зародження, розвинення й розв'язання: надто мало часу, надто великі події... Темп картини стає шо-раз скаженіший... Роки п'ятнадцятий, шістнадцятий... щось відчувається...

„... П О Ч И Н А Ї Т Ь С Я ...“

В Інтелігента гості. Дружина Інтелігентова говорить запально. Очі округлилися.

„Ж А Х ! Ж А Х !..“

Присутні виявляють жах.

Дружина продовжує з тим самим виразом:

„Ч А Й Н А К О В Б А С А — Д Е В ' Я Н О С Т О К О П І Й О К
Ф У Н Т“.

Вражені, спочутливі, многозмістовні вирази облич у гостей.

Справжня жахливість цього відомого факту дійшла до їхньої свідомості й устрашила їх... І думка про те, що фунт, можливо, коштуватиме карбованець -- жахлива думка — народилася в багатьох... Так маленька хмарка на обрії провіщає ураган... Ковбаса іноді може відіграти роль хмарки .

Балачки загальні й по групах в трохи піднесеному стурбованому тоні. Всі трохи підпили, і це загострює сприймання речей.

Інтелігент узяв слово й говорить, говорить, палко жестикулюючи, як завжди. Переходить на тон знижений, конфіденційний.

„... П Р А В И Т Е Л Ь С Т В О...“

Присутні роблять зрозумілі вирази й зрозуміло-пригнічено хитають головами...

Інтелігент ще більш конфіденційно шепоче:

„... Р А С П У Т І Н...“

Кілька окремих облич. Зніяковілих, полохливих, пересичених змістом, пригнічених. Обличчя дружини, що говорить: „тсс“...

Ви не помітили нічого спільного в усіх цих різноманітних виразах? — Спільне є завжди в таких випадках: задоволення... Так, так,—не вважаючи навіть на пригніченість... Люди страшенно люблять такі балачки про свою владу, смакують їх, насолоджуються, дехто навіть слинку пускає. Необхідність таємниці — тільки посилює задоволення. Як перець, скажемо... Необхідність ця, звичайно, очевидна й безперечна. Мій герой — людина розумна й тому завжди законотрухняна й лойляльна...

Інтелігент, б'ючи себе в груди, з щирим почуттям вигукує:

„к у д и м и й д е м о !“

Ніхто не відповідає, але всі, кожен по-своєму, захоплені... Інтелігент робить страшне обличчя:

„т а к ц е ж...“

Тривожне очікування на обличчях слухачів напружується до останнього...

„... р е в о л ю ц і я !!!“

Обличчя слухачів цілком збентежені... Екран темніє.

Дорогий читачу, для нас з вами зараз слово „революція“ стало таке ж звичайне, як слово „зрастуйте“. Тому, можливо, вам трудно буде зараз зрозуміти страшний вплив, що в ті часи це слово справляло на суспільство, в якому мій герой жив... Проте, багато з вас теж жили в ті часи в тому суспільстві. Вам досить просто згадати... Згадайте ще купчиху в Островського з її „металом“, „пеплом“ і „жупелом“...

Екран темніє, не бувши в силі передати з належною яскравістю ті збентежені почуття, що обурювали левну частину громадянства в ті передгрозові дні... Та й нічого приємного не було в цих картинах... На темному екрані з'являються контури літер:

п р и й ш л и...

На екрані знову ляльки. Посередині лялька Миколи II стоїть непорушно з обличчям, що нічого не показує. Вбігає лялька жандара. Вона стурбована, стурбовано

рапортує. Лялька Миколи махнула рукою. Жандар тягне кулемета, влаштовується, збирається стріляти. Лялька Миколи весь час додержується лялькової непорушності. На вулицях бурхливі маніфестації. Над головами мають прапори...

Знову ляльки. Микола, як і раніш, непорушний. Жандар метушиться біля кулемета... Величезні чоботи входять у кадр. Летить у бік жандар з кулеметом. Далі летить Микола...

Лялька Миколи лежить боком у повному ляльковому спокої...

Точна історична правда...

Бурхлива маніфестація робітників.

Ви чуєте мірний крок? Спільний крок, міцніший кроку „в ногу“, — ним керує ритм душ. Раз! Два!

Генерал перекидається, як лялька...

Ви бачите, як чітко він перекинувся?.. Раз! Немає!

Поважна дама падає, як лялька...

Раз!..

Поважний цивільний перекидається, як лялька...

Раз! Немає!

Поважні мощі валяться, як лялька...

Раз! Два!.. Режисер своєчасно обрізав шматок, бо мощі напевно розсипались, а в цьому естетичного нема нічого...

Інтелігент із дружиною біля вікна. Обережно виглядають на вулицю. Обидва перелякані...

Обличчя маніфестантів — бадьорі, радісні...

Інтелігент із дружиною переглядаються: здається, нічого страшного. Інтелігент щось говорить дружині. Дружина хитнула головою, пішла геть. Інтелігент знову дивиться у вікно. Дружина принесла стрічку, мершій зробила бант і приколола його до піджака Інтелігентові. Інтелігент виставив груди, поправив банта, попрощався з дружиною, пішов...

Увага, читачу! Мій герой входить у революцію!..

Картина йде скаженим темпом, намагаючись навздогнати життя...

На якомусь перехресті Інтелігент, видравшись на тумбу, в оточенні невеличкої юрби, промовляє. Інтелігент жестує, б'є себе в груди... Проголошує:

„ми знищили царат!“

Ну, ось, дорогий читачу, вже тепер, в цей урочистий момент приєднання мого (скажемо прямо — нашого) дорогого героя до великої революції, ви, сподіваюсь, згадали його: він ваш старий знайомий, — ви певно не раз його бачили в ті дні в такі моменти. Для тих, хто сумнівається, режисер навіть показує, як саме революційно поведівся мій (наш) герой.

Інтелігент із хоробрим і революційним обличчям підходить до ляльки Миколи і революційно перекидає її кінчиком черевика...

„ми знищили аристократію!“

Інтелігент революційним кроком підходить по черзі до генерала, дами, цивільного й мощей — і революційно знищує їх кінчиком черевика...

Оплески юрби.

Ви себе не помітили в цій юрбі?.. Дехто з вас безперечно був там, скільки я пам'ятаю...

Вечеря з участю Інтелігента. Тесть та ще кілька йому подібних... Інтелігент, звичаєм, промовляє:

„ми, інтелігенція, цвіт нації, ми мусимо
голосно проголосити...“

Присутні відкривають роти, за винятком тих, хто зайнятий спішним прожовуванням чергового шматка...

„... в і й н а д о п е р е м о г и !“

Всі проголошують. Загальний ентузіазм... Екран темніє...

Ви — вчасники урочистого моменту. Справжні слуги народу (згадайте початок цієї частини) справжньо радіють з визволення цього дорогого народу й закликають його до перемоги, до контрибуції, до Дарданел... Пам'ятаєте?.. Прекрасний мент! Шпіт

нації був готовий в той мент ужити всіх зусиль на організацію й полегшення цієї перемоги... Справжні непомітні герої! Бо хто ж міг підозрівати наявність героя в будь-кому з цієї кампанії, що непомітно робила свою корисну справу, працюючи для держави (чоботи, сіно, копії, провіянті т. ін., і т. ін.), дбаючи про дорогу армію, про христоліубиве воїнство, про руських багатирирів... І цей наряд, ці „дорогі, широкі маси“,—внявили себе страшенно невдячними. Сумний обов'язок, обов'язок безстороннього історика — засвідчити це...

НА РІД ПОЧИНАЄ НЕ ПОДОВАТИСЬ...

Картина йде скаженим темпом...

Інтелігент у дворі казарми з автомобіля промовляє салдатам:

„ВІД ІМЕНІ ТИМ ЧАСОВОГО УРЯДУ Я ЗАКЛИКАЮ ВАС РЯТУВАТИ ВІТЧИЗНУ!“

Салдати реагують слабо. Інтелігент б'є себе в груди кулаками:

„ОТЧИЗНА В НЕБЕЗПЕЦІ! ВІЙНА ДО ПЕРЕМОГИ!“

Реакція салдатів цілком несподівана для Інтелігента. Жодних овацій. Виразні ознаки незгоди.

Коли ви або хто-небудь із ваших близьких були колись комісаром Тимчасового уряду, ви легко зрозумієте обурення і патріотичний біль патріотичної душі мого героя...

Молодий хлопець скочив на підніжку автомобіля, безцеремонно відштовхнув Інтелігента і крикнув:

„ВСЯ ВЛАДА РАДАМ!“

Інтелігент у жахові...

Ви колись, сподіваюсь, були більш-менш здатні зрозуміти цей жах... Пам'ятаєте „Грядущого Хама“? — Пам'ятаєте „Взбунтованшого раба“?.. Пам'ятаєте?.. Проте.— хто старе згадає, тому око геть... Не розумію, заради чого я ризикую власними очима.

Інтелігент у жахові, ніби чорта побачив. Кинувся на подушки...

Юрба салдатів реагує спочутливо... Інтелігент спішно штовхає шофера в плече... Шофер повернувся з веселою посмішкою...

Інтелігент зробив був сердите обличчя, але швидко згадав, стримавсь, примушено усміхнувся.

Машина поїхала.

Салдати регочуть. Молодий хлопець схопив гвинтівку в сусіда, стрільнув у повітря...

Інтелігент з жаху пригнувся, схопивсь за голову... шофер оглянувся й весело показав зуби...

Бідний, благородний герой мій! Вороги з усіх боків...

А картина йде скаженим темпом, намагаючись навздогнати життя, що скажено мчало в ті дні... Останній етап перед Жовтнем.

„РЕВОЛЮЦІЯ В НЕБЕЗПЕЦІ!!!“

По черзі промигують перелякані й обурені фізіономії знайомих Інтелігента, що їм він по черзі шепоче щось на вухо. після чого обурюється й жестикулює...

Подивіться сами — хіба можна не обурюватись?

Двері товарного вагону з величезною пломбою. На дверях напис крейдою: „Nach Russland“ — до Росії.

Двері зникають. За дверима шерех замаскованих незнайомих, одягнених в чорні плащі з відлогами. Руки всім схристині на грудях. На їхніх плащах, як на сандвічах, уздовж усього шереху напис: „бо-ль-ше-ви-ки“... Інтелігент обурюється.

„ЧОГО ДИВИТЬСЯ ТИМ ЧАСОВИЙ УРЯД?!“

Екран темніє...

Не надовго... Правда, частина кінчається... Остаточо кінчається, як б сказав... Але, — картина йде скаженим темпом, намагаючись навздогнати життя, що скажено мчало в ті дні...

КІНЕЦЬ ТРЕТЬОЇ ЧАСТИНИ.

ЧЛЕН ПАРТІЇ „И. И.“

(„ИСПУГАННАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ“).

Сподіваюсь, ви пам'ятаєте цю помітну партію, що відіграла в свій час не дуже помітну роль. Авторство назви цієї партії належить також помітному політичному діячеві, басарабсько-курському депутатові Володимиру Пуришкевичу. З цього ясно, що гостре слово можна почути і від чорносотенця. Мій герой — досить помітний член цієї партії, що ніколи не виливалася в які-будь зашкарублі організаційні форми, але володіла в свій час не мені монолітною єдністю прагнень своїх членів, ніж сама РКП. Це дозволяє вдатися до резин'яції що-до цінності організованості, коли взяти на увагу долю двох цих помітних партій... Доречи, мій герой взагалі, звичайно, позапартійний... Так ось можна було б удатися до резин'яції, але — не варт. І без того видно. Тим більш — ми в кіні, а кіно — зорове мистецтво... Дивіться.

Попереджую: на екрані робиться ка-зна-що, нічого не зрозумієш, ерунда, плутанина якась, кількоразово комбінований кадр, напливи та інші хитрі штуки режисера й оператора... Нарешті, звичайно, ви зрозумієте. Нарешті, в кінці цієї частини, навіть мій герой зрозумів. Дещо він зрозумів і з самого початку. Ну, дивіться...

...Через вулиці великого міста — величезні полотнища. На полотнищах — гасла літерами з сажень.. „о т е ч е с т в о в о п а с н о с т и!“... На білих полотнищах червоними літерами завбільшки з цілий сажень... „р е в о л ю ц и я в о п а с н о с т и!“... Полотнищ багато... Далеко над

величезним містом має в повітрі червоний прапор... „в ся власть советам“... Прапор наближається, затуляє весь екран... „в ся власть советам“... Миготять, плигають в безладних відмінах вулиці, юрби, будинки, величезні білі полотнища з червоними знаками оклику... Серед цього хаосу скаче в розпачі обличчя Інтелігента. Інтелігент роздвоюється, розмножується неймовірно швидко — дві, п'ять, десять, сто Інтелігентових фізіономій заповнили екран живою мозаїкою. Фізіономії схвильовані, стурбовані — і балакають, балакають — швидко, як кулемети: „спасайте революцію!“... „спасайте революцію!“... „спасайте революцію!“... Розмножений Інтелігент зменшується кількістю, одночасно німіючи... Над величезним містом червоний прапор рухається повільно й могутньо. Фізіономії розтанули... Вщухає безладний танок білих полотнищ... Червоний прапор несуть попереду многотисячного натовпу... Ще кілька разів у різних куточках екрану на якусь частку секунди вискакує голова Інтелігента, пробує кричати... Не встигає і зникає... „спасайте революцію!“... і — Інтелігент швидко йде, майже біжить вулицею...

„...А ТАКОЖ І МАЙНО“.

Інтелігент швидко біжить східцями банку...

В гарненькій квартирці Інтелігента його дружина, хапаючись, „переховує цінності“...

Я казав, що мій герой дещо зрозуміє з самого початку... Стара гвардія вмирає, але не здається. Щирий член партії „И. И.“ не вмирає і не здається... Коли чесно забути давно забуту офіційну романтику часів Бонапарта, доведеться визнати, що поведінка „И. И.“ має куди більше рації...

Інтелігент виходить із банку. Обличчя майже цілком задоволене й далеко спокійніше, ніж у попередньому кадрі. Помацав унутрішню кешеню.

Жест, як відомо, інстинктивний і мудрий: перевірка — і зайвий момент задоволення...

В гарненькій квартирці Інтелігента—безладдя... Дружина Інтелігента виснажує всю фантазію, в творчих муках винаходить методи переховування — знайшла! Геніяльна ідея! — Болонка.

В нашійнику болонки відпорола підшивку. Нашійник перетворився в сосиску. Сосиска напхана обручками, камінчиками й іншим таким.

Болонка, нахиливши набік головку, уважно дивиться на роботу хазяйки.

І, звичайно, нічого не розуміє...

Інтелігент стукає в двері маленького ювелірного магазинчика. Старий хазяїн довго не відчиняє. Розглядає його з середини. Переговори. Нарешті, двері відчиняються.

Розмова йде далі в магазинчику. Дідок дуже енергійно і дуже правдиво крутить головою негативно. Шия в нього довга, тонка й суха, але — тривала... Інтелігент переконує його з майстерністю досвідченого мітингового оратора. Виймає з кешені й кладе на прилавок пачку кредиток. Дідок перестав крутити головою. Замислено дивиться на кредитки. Вирішив і поліз за пазуху. Витягає маленький замшевий капшук, з-під прилавку виймає терези. Висипає з капшука кілька камінчиків.

В гарненькій квартирці Інтелігента його дружина все ще пакує нашійник.

Болонка, нахиливши голову набік, уважно дивиться на її роботу...

І, звичайно, і досі нічогосінько не розуміє...

Старий хазяїн випускає Інтелігента з дверей магазинчика. Інтелігент, зробивши кілька кроків, оглядається і з задоволенням потирає руки...

Старий хазяїн відійшов од дверей, оглянувся і з неменшим задоволенням потер руки...

Перша ознака ідеально чесного гандлю: обидві сторони задоволені. Отже, помилково буде гадати, що хтось у даному разі був шахраєм... Обидва...

Вдома Інтелігент показує дружині свої надбання. Дружина демонструє свій винахід. Обое цілком задоволені з діяльності одне одного...

Екран темніє... Павза...

Перші дні... Незрівняні перші дні. Повні незрівняного запалу й патосу для всяких божевільних і озвірілої „черні“. Повні глибокого (звичайно, громадського) суму для мого дорослого героя, що не був сліпий, що все бачив, усе передбачав...

Панорама величезного міста... Червоний прапор затуляє весь екран — „д а з д р а в с т в у е т с о в е т с к а я в л а с т ь!“

Коло Інтелігентів сидить у похмурій розпуці, розпачливо хитаючи головами... „з а г и н у л а р е в о л ю ц і я“...

Знову йдуть дні, великі, як роки, швидкі, як хвилини... Сказано тезу, надійшли часи антитези — так, принаймні, говорять сліпі. Ні — не піддурити шире громадянське серце мого героя такою дешевкою... Він бачить факти.

Карта Росії... На малі з'являються написи: „Українська Республіка“, „Кримська Республіка“, „Царево-Кокшайська Республіка“, „Весьєгонська Республіка“... Де-далі більше написів, де-далі дрібніші літери — вся карта вкривається республіками...

Коло Інтелігентів сидить у похмурій розпуці, розпачливо хитаючи головами... „з а г и н у л а в е л и к а р о с і я“... Екран темніє... Довга темрява...

Чорна й безнадійна, як розпука мого героя, що втратив усе, що є цінного для громадянина: батьківщину, волю, посаду — все...

В гарненькій квартирці Інтелігента він з дружиною сидять за столом пригнічені, мовчки... Раптом обидва здригнули, перелякано глянули одне на одного. Дзвінок. Інтелігент нарочито байдуже пропонує дружині відчинити двері. Дружина, щиро-перелякано категорично відмовляється...

Тут жінка демонструє щиро,— як завжди ширі ми буваємо в мент небезпеки,— свою дрібність порівняно до хороброго мужчини...

Інтелігент хоробро виходить.

У передпокої біля дверей прислуховується...

Зовні чиясь тримтяча рука тисне на дзвінок...

Інтелігент надзвичайно обережно відчиняє двері, не знімаючи ланцюжка. Тільки-но він скинув останню клямку, хтось різко штовхає двері всередину. Інтелігент відскакує...

На порозі стурбоване обличчя тестя.

Інтелігент швиденько відчиняє двері. Впускає тестя і знову запирає їх ретельно, на всі запори...

Біля столу — родинна рада. Тесть розповідає:

Майже цілком тотожне повторення тільки-оце описаної сцени, але — на квартирі тестя. Рука, що тисне на дзвінок, не дрижить. Двері відчиняються досить чемно. На порозі — постать міліціонера перших днів революції з гвинтівкою через плече й з нашівкою на рукаві цивільного пальта. Міліціонер запитує, чи туди попав. Тесть трусить головою, — не розбереш, чи позитивно, чи негативно. Міліціонер не розбирає і сердито запитує вдруге. Тесть із великим зусиллям хитнув головою позитивно. Міліціонер із купки папірців виймає одного і простягає тестеві. Просить розписатися. Пішов... Тесть зачиняє двері, боючись глянути на папірця... Біля столу з дружиною читає. Це — оповістка: „Гр. С. Є. Столетову. Починаючи з завтрашнього дня, щоденно ви мусите

являтися на збірний пункт В/району о шостій годині ранку“. Підпис... і... трикутня печатка..

О, проблемо форми й змісту!. Мені відомо, що Сава Єремійович живе тепер у житлокоопі, де виконує певні громадські обов'язки на одній з виборних посад. Отже, він що-дня бачить і навіть сам ставить трикутню печатку. І — нічого... Треба гадати, він навіть забув своє перше вражіння. Багато з вас, мої читачі, теж забули, а дехто й не знає, яким жахом для кожного культурного й інтелігентного серця був наповнений оцей рівнобічний трикутник печатки ЧК.

Один колишній „действительный статский советник“, людина культурна й освічена, що взимку 1919 року жив у Москві, крав вечорами революційні плакати та оголошення для опалення своєї „буржуйки“, а вдень стояв у півверстових чергах по обіл, еквівалентний 75 калоріям, з дня Жовтневого перевороту принципіально кинув стригтися й голитися, а із своїм єдиним сном — камер-лажем, що вступив на службу до більшовиків і іноді приходив до старого та забував у нього чвертку хліба або пачку махорки, — говорив лише французькою мовою, — так ось цей ділок одного разу, приймаючи мою візиту в своїй кімнатці, єдиний що йому лишили з помешкання на дванадцять кімнат (не буду гріха таїти, і я, згідно з відповідним ордером, займав будуар його покійної дружини), — говорив мені довго, вишуканими, закругленими дотепними фразами, що несподівано вилітали з-під його брудно-сіро-рудуватих вусів, говорив невпинно і пораючись із димною буржуйкою, гріючи для гостя чай, і сидячи потім у фотелі біля чайного столика, — за винятком лише моментів, коли він переконував мене влити в склянку з окропом ще одну ложечку „ромового“ екстракту на чистому фальбергівському сахарині, — весь час він говорив про велике, таємниче значення форми... Трикутник, Квадрат, Пентаграма, Шестикутня зірка Круг — вінець усього... Звичайно, більш за все — про трикутник та п'ятикутню зірку... Трикутник — первісна геометрична фігура, символ початку буття, бо в вигляді трикутника ми бачимо лоно жінчини. Далі — сумеро-акад'яни, гіндуси, інки, Крит, Атлантида і т. інш. і т. інш. У трикутник вписане „всевидюче око“ єврейсько-християнського бога Саваофа... Далі, Евклід, Архімед, Пітагор, Гавс, Лобачевський, Ріман... Трикутник кутом униз — лоно життя. Кутом вгору — смерть... Кабалістична єврейська шостикутня зірка... Два таких трикутники один на одному...

Каббала, Абарбанель, Амбруаз Паре, Тамплієри, Инквізиція, Розенкрейцери, Франк-масони, Ротшильди, Пірлюйт Морган... О! П'ятикутня зірка, Пентаграма, Чорна Магія... і далі щось цілком незрозуміле... Нарешті, Месія... Або Морган, або один чистильник чобіт у Римі, або Лев Троцький. Певно лише, що один з них, а хто саме — це не важко. Суть у тому, що єврейський Месія — це і є Антихрист... Ясно!

Так ось, дорогі читачі, що означає трикутник ЧК! На превеликий жаль, я скоро розлучився з симпатичним дідком і мабуть надовго, бо він умер, і тому я так і не знаю, що означає трикутник житлокоопів. І ніхто мені цього розказати не може. Страшенно прикро... Береш справку для пошти, приміром, — певинна річ, здається, — і раптом тобі ставлять печатку Антихриста. Страшно на цьому світі, товариші...

Не думаю, щоб шановний Сава Єремійович знав усю глибину того жаху, що його символізувала ця печатка. Його уявлення було спрощене, воно впливало просто із зіставлення двох фактів: він сам — буржуй, а другий факт — ЧК. Його уявлення, просте й чітке, цілком подіяла його супруга (що одразу заплакала дрібними сльозинками, не змінюючи виразу свого запливлого обличчя) та його дочка й зять. Уявлення ось яке:

Два звірячого вигляду більшовики тягнуть тестя до стінки. Ну — і т. д...

Пригнічена непорушність тестя, дочки, зятя...

Інтелігент випростовується і рішуче стукає долонею об стіл:

„ТІКАТИ!“

Вхідні двері. На дверях — неохайно зроблена таблиця:

ВІДДІЛ ПЕРЕПУСТОК ДТЧК

Інтелігент, одягнений по-пролетарському, нерішуче спинається перед дверима. Взявсь був за ручку, схаменився, зняв пенсне і заховав його. Потупцував ще трохи на місці і ввійшов.

Інтелігент біля бар'єру розмовляє з вартовим агентом. Інтелігентові погано.

Він уперше бачить на власні очі чекіста — одного з цих страшних, кровожадних звірів... Правда, тєстя вони не розстріляли, а послали лише рубати дрова... але ж — шановного комерсанта, людину поважну, ну, і, нарешті, людину, що й комплекцією збуджує до себе пошану, і... рубати дрова! А тисячі й сотні тисяч замордованих, закатованих, що про них з найпевніших дж рел йому точно... І все це роблять отакі, як оцей сонний, млявий, звичайнісінький собі парубок... О, загадкова глибина душі колишнього „народу-богонукача“, „великого руського народу“, що йому так щиро служити збирався мій герой (див. частину другу) і що рантом перетворився в н рода-звіра, душогуба і „взбунтованнегося раба“! — Страшно на цьому світі, панове інтелігенти...

Агент мляво бере документи, жестом запропонував почекати і пішов до сусідньої кімнати.

Інтелігент примостився край лави, чекає.

Агент у сусідній кімнаті, не хапаючись, розмовляє з начальником.

Інтелігент починає хвилюватися...

Щеб пак...

Агент у сусідній кімнаті крутить собачу ніжку. Начальник робить те саме. Інтелігентові документи лежать на столі.

Інтелігентове хвилювання зростає. Він мучиться. З жахом поглядає на двері, куди пішов агент...

Чим ще можна пояснити оцю тяганину, як не жахливими подіями, що назрівають в оці хвилини і зараз упадуть на мого героя? Ці звіри, безперечно, знають усе, вони взагалі все знають, вони знають і болонку, і Тимчасовий уряд, вони послали по варту, вони...

Агент і начальник смачно зотягнулися. Начальник, нарешті, підсунув до себе документи, переглядає...

Страждання Інтелігентові доходять апогею. Він крутиться на лаві, поглядаючи що-секунди на двері...

Він уже не чскає на варту... Який він дурний був, що чекав! Яка варта? Навіщо?.. Тюрма? Суд? — Нічого подібного. Йому здалося, що він живе в культурній країні. Він забув... Просто

ввійде зараз агент, брутально вилається і вистрелить йому з мавзера в лоб... На брудній долівці он кілька плям! Не від чобіт же ці плями...

Начальник розглядає документи. Запитав агента. Той знизав плечима і зробив гримасу: „А чорти його батька знають“. Потім махнув рукою.

Інтелігент не в силі витримати. Тримтючи, встає і починає сунутися до дверей.

Начальник вмокнув перо в каламар, зняв з нього дохлу муху, ліниво вилаявся і поклав резолюцію. Агент узяв папірця і пішов до дверей.

Двері відчиняються.

Інтелігент кинувся до виходу.

В кімнату спокійно входить агент з папірцем.

Фізіономія Інтелігента сповнена жаху.

Здивований погляд агента.

Інтелігент неймовірним зусиллям стримується і примушує себе наблизитися до бар'єру.

Агент виписує перепустку.

Інтелігент не вірить своєму щастю.

Щось подібне до всмішки. Метушливі жести. Дрібні поклони. Швидко вийшов...

І за що?...

Багато дехто з вас мусять зрозуміти мого героя — надто багато. Всі ті, що так само, як і мій герой, прагнули всією істотою своєю...

„ТУДА, ГДЕ ВСЕ ОБИЛЬЕМ ДЫШИТ“...

„... где реки льются чище серебра...“ Ну, і т. д. Багато дехто з членів „И. И.“ справді пішли куди далі — аж до місцевостей, wo die Zitronen blühen, а були й такі, що докотилися до місць, що їх жоден поет не оспівав.. Мій герой обмежився руським текстом...

„... где реки льются чище серебра...“, де „Грицькам“ цілих три роки було не до „Марусь“, а „Марусі“ цілих три роки виплачували натуральний податок культурним спасителям Росії, Укра-

їни та мого героя – майже всіх національностей земної кулі...
І дружно допомагали їм Хайки, Лії і Сурн, що їх поет не передбачав...

Посадка в теплушки. Інтелігент і жінка одягнені по-пролетарському. Жінка підперезана мотузкою З-під жакета в неї виглядає морда болонки.

Тесть із тещею, в настрої дуже сумному, проводять. Теща моргає очима й плаче дрібними сльозинками з дерев'яним виразом розпливлого обличчя.

Інтелігент із дружиною дуже заклопотані кошиками, чемоданами, клунками та картонками. Всього цього — маса. Обое метушаться. Заважають інші пасажири, що теж вантажаться.

Нарешті, починається слізне прощання.

Пробігає агент ДТЧК. Крикнув поспішати.

Як відомо, встановивши на залізничних два дзвінки, ми зробили два кроки назад, бо одним із перших досягнень наших було цілковите знищення всяких дзвінків, разом із розписом... Таки є дещо справедливого в твердженнях опозиції...

Дочка з силою видирається з нижніх об'ємів мамаші й починає лізти в вагон.

Ви коли-небудь лазили в товарний вагон? Коли лазили, то зрозумієте трагедію культурної жінчини, поставленої перед такою проблемою... Проте, не знаю, як чого іншого, а лазити в теплушки революція навчила й контр-революціонерів.

Червоноармієць, що стояв збоку дверей, побачив болонку, яка дуже заважала своїй хазяйці, і трохи глузливо усміхнувся. Усміхнувся і ткнув обережно чорним пальцем в чорненький лакований носик.

Марія Савишна відскочила, як опечена. Марія Савишна вистрелила в червоноармійця поглядом, що в ньому невідомо чого більше — переляку, чи люти.

На обличчі червоноармійця здивування. Здвигнув плечима, плюнув, набрав офіційного вигляду і почав підганяти пасажирів.

Знову пробіг агент.

Інтелігент якось уштовхнув дружину в вагон і вліз сам з допомогою тестя.

Паровоз смикнув. Поїзд рушив... Хустинки замаяли в повітрі.

Зворушливий спосіб близьких людей зробити себе видимими один одному як-найдовший час... Звичайно роблять так: махають хустинкою півхвилини, повертаються і йдуть додому або на своє місце в вагоні.— Отак багато зворушливих і чудових звичаїв пережили сами себе: вживати їх або ніколи, або шкідливо. Рукотискання, приміром, передає заразу... Крім того—не плюйте, бажаючи висловити незадоволення, не кашляйте, бажаючи звернути на себе увагу, не зіймайте на холоді капелюха, бажаючи привітати милу даму, коли ви лисі. Ввічливість та уважність лисих до дам — річ обмежена. Проте, хоч це й корисні вказівки, але, здається, не на тему...

ч и с т и л и щ е.

Прикордонна варта перевіряє майно Інтелігента. Корзини й вузли розв'язані.

Інтелігент метушиться, виявляє аж надто всіляку покірність. Один з агентів лічить білизну. Підрахував дванадцять штук, запитав через плече у старшого, чи правильно. Старший хитнув головою.

Агент відкладає вбік решту білизни. Переконливо й многословно щось пояснює Інтелігентові. Той енергійно погоджується, робить радісно-готовну усмішку. Але словоохочому агентові мало. Він знову звертається до старшого. Той неохоче виймає з кешені потертого папірця.

Агент говорить швиденько й ласкаво, показує папірця Інтелігентові. Це — „Інструкція огляду вантажа тих, що виїздять за межі РСФРР“.

Агент пояснює.

Інтелігент енергійно погоджується...

Дружина Інтелігента стоїть осторонь. На лиці — стримана тривога. Речей теж дуже жаль...

Другий агент, простуватий сільський хлопець, витяг з кошика і тримає двома пальцями ніжно-мережане дессу. Розглядає уважно й здивовано. Запитливо глянув на старшого.

Старший посміхнувся, пояснює.

Словоохочий агент теж весело посміхається і теж пояснює з усіма подробицями.

Другий агент ніяково всміхається.

Обличчя Марії Савишни — обурене, шоковане...

Жах! Вона наче на собі самій відчуває дотик брудних пальців ошого хлопця, цього звіра... Яке знущання!.. Вона викине геть це дессу!.. А, проте, не викине...

Другий агент, засоромлений, вкладає дессу назад у кошик і даремно намагається пригладити його долонею...

ОСТАННІ СТРАХІТТЯ.

Шосою ідуть Інтелігент із дружиною, навантажені понад силу. За кілька кроків попереду — другий агент. Жінці Інтелігента особливо незручно через собачку.

Агент кілька разів оглядається. Допомогти цим буржуям, чи ні? Поправив на плечі гвинтівку, підійшов до жінки Інтелігента і мовчки взявся за найбільший клунок. Марія Савишна перелякана, але віддала. Дивиться недовірливо, з острахом. Агент кинув клунок на плече і пішов далі.

Жінка Інтелігента йде зараз майже порожнем. Вільною рукою притискує до грудей болонку. Час від часу поглядає на агента, що йде трохи зігнувшись під тягарем її клунка. Інтелігент ледве лізе, перевантажений майном...

Ми, люди, надзвичайно рідко здатні усвідомити своє щастя. Мій герой і його дружина роблять останні кроки на більшовицькій землі, але тисячі дрібниць, оформлених у кошики, клунки, болонку й картонки, пригноблють їх, впливаючи безпосередньо на сприймання... Скиньте з плеч ваші кошики й клунки, дорогий читачу! Всі люди, а значить і ви, завжди куди-небудь ідуть.

Ми ніколи нікуди не доходимо, крім смерті, бо досягнення — це зупинка, припинення руху, а це й є смерть. Але ми раз-у-раз робимо останні кроки перед брамою раю... Киньте ваші кошики й клунки. Кожен крок — єдиний, кожен крок — досягнення, кожен крок — радість. І кожен крок мусить бути легкий. Киньте ваші кошики й клунки і не думайте, що це — не на тему.

БІЛЯ БРАМИ РАЮ.

На тому ж шосе — рогатка. Біля рогатки — натовп утікачів. Натовп увесь інтелігентський, хоч і одягнений дуже скромно.

У всіх — клунки, кошики. Всі збентежені. У всіх жагуче прагнення — на той бік рогатки. Товчуться, штовхаються. На обличчях — страждання, злість, лють. Скандалів нема лише тому, що згадане прагнення пересилує всі емоції.

Це не натовп грішних душ, що благають впусити їх у рай: вони ні в чім себе не почувують винними. Навпаки, скорше вони святі, пророки, що їм „несть места в своем отечестве“... Хіба не пророкували вони загибелі Великої Росії? Хіба вони збрехали? Де Єдина Неделіма? Тож-то й воно... Горе нам! Як говорила мені одна бабуня, розбиваючи віцент мою аргументацію: „Раніш ви могли сказати: я руський, я українеш, а тепер — я есересерський, я усесерринеш“... І справди ж бо, дорогий читачу...

Я НГОЛИ, ЩО ОХОРОНЯЮТЬ ВХІД.

З другого боку рогатки, перед бар'єром, що мало не ламається від натиску, ходять два німецькі салдати в сталевих шоломах.

За бар'єром — обличчя, руки, очі, роти... Все це виявляє пекуче змагання — єдиний крок по цей бік бар'єру. Молоді, старі, мужчини, жінки — жестикулюють, кричать, благають, лементують. Багато хто розмахує документами.

Салдати байдуже ходять уздовж бар'єра.

Інтелігент, перехилившись через бар'єр, розмахує якимись папірцями, щось кричить несамовито.

Салдат кинувсь до нього, замахнувшись ручною гранатою.

Фізіономія салдатова широко роззявила рота. Рече:

„ZURÜCK!“

Інтелігент відскочив. Обличчя обурене.

Проте, річ природна. Адже для представника культурної нації в могому герої, що стоїть на більшовицькій землі, є щось таке,— не знаю, як сказати, — щось таке від бидла, чи що...

Інтелігент оглянувся у всі боки і, побачивши, що експансивний салдат кинувся в інший бік, приймає змовницький вигляд і починає розмову на мигах із другим салдатом. Другий салдат — флегматик, і жодної участі в подіях не бере. Салдат флегматично підходить.

Інтелігент пошепки переконливо балакає з ним. Пхнув йому щось у руку. Салдат флегматично вислухав, флегматично подививсь собі в долоню і флегматичним жестом дозволив Інтелігентові пролізти під бар'єр.

„Любви все возрасты покорны“, як то кажуть... А проте — це я помилюся... „Люди разных каст и стран“... — ось! В Інтелігента в опері була своя ложка. Звідси, — не тільки наука, але й мистецтво скорочує нам шляхи швидкотекучого життя. Навіть опера. Про літературу й говорити не доводиться. Візьміть хоч би цей роман... Отже, читайте, дорогий читачу, — витягайте, скорочуйте досвід і не ходіть до опери.

Інтелігент швидко, майже бігом, іде шосою від рогатки. В натовпі за бар'єром — вибух обурення. Крики, бурхливі рухи.

Єдність партії „И. И.“ порушена! Порушив її мій герой. Мені сумно визнавати це, але, вважаючи безсторонність за свою найвищу чесноту, я мушу констатувати таку прикру істину... Організація виявила себе недосить міцною... Вибачте, я забув, що організації ця партія зовсім не мала...

Експансивний салдат швидко бере гвинтівку на руку й кидається за Інтелігентом...

„HALT! ZURÜCK!!“

Флегматичний салдат спостерігає події з непорушною байдужістю.

Інтелігент обернувся, завмер. Салдат біжить до нього з гвинтівкою на руці. До гвинтівки припасований ніж-багнет.

Інтелігент присідає. Салдат зупинився. Лезо багнета — на кілька сантиметрів від грудей Інтелігента.

Фізіономія салдата люто-спокійна. Павза. Салдат з тим самим виразом обличчя робить легкий рух гвинтівкою. Інтелігент здригує.

Знову павза.

Салдат робить багнетом більш нетерплячий рух.

Інтелігент замигав очима, простягає тримтячу руку з документами.

Салдат робить негативний рух гвинтівкою. Обличчя лютіє ще більш.

Інтелігент розгублений. Дрижить.

Салдат із лютим обличчям підморгує.

Інтелігент догадався. Метушливо поліз десь далеко.

Салдат, тримаючи гвинтівку однією рукою, другу простяг уперед.

Одержав. Заховав у кешеню. Поставив гвинтівку на землю. Взяв документи. Передививсь їх, абсолютно нічого не розуміючи. Повернув документи і, не глянувши на Інтелігента, пішов назад до бар'єру.

Інтелігент швидко йде в протилежний бік...

Завжди в культурних людей знайдеться спільна мова...

К Л Ю Ч А Р Р А Я .

Цілком кам'яний німецький майор. Очі з білими віями моргають із правильністю маятника...

Перед столом майора стоїть Інтелігент і говорить. Говорить багато й швидко. Чи то переконує, чи то душу виливає.

Кам'яний майор вимовляє одне слово.

Інтелігент показує одного пальця.

Майор вимовляє два слова.

Інтелігент робить жест спростовання: на шосе — маленька купка маленьких речей...

Кам'яний майор вимовляє одне слово.

„1.000“.

Інтелігент ладно лізе в кешеню й кладе на стіл „думку“.

Майор подивився на кредитку, потім знов перед себе.

Вимовляє два слова:

„IN GOLD“.

Зверніть увагу на раціоналізованість. Мінімум зусиль, максимум досягнень...

Інтелігент одразу впадає в одчай. Сплеснув долонями, знову швидко заговорив.

На жаль, не можу визнати поведінку мого героя за раціоналізовану...

Виправдати його можна хіба лише наявністю в ньому безперечного ораторського таланту, що яскраво виявивсь у попередній частині. А талантові властиво розраховувати на свої сили...

Кам'яний майор сидить, як кам'яний. Тільки моргає білими віями з правильністю маятника.

Інтелігент замовчав. Пожував пересохлими губами. Обличчя мученика. Розпачливо лізе десь дуже далеко, виймає невеличкого мішечка. Безцеремонно сідає біля столу і починає лічити гроші.

Кам'яний майор сидить, як кам'яний.

Інтелігент скінчив, подивився серйозно на майора і вимовив два слова:

„860“.

Вже раціоналізація! Культурній людині легко прищепити культурні принципи...

Майор говорить одне слово:

„1.000“.

Інтелігент мовчки, сердито розвів руками.

Майор посидів ще з хвилину непорушно. Потім акуратно зібрав гроші, склав їх стовпчиками в шухлядку столу. Запер. Заховав ключ. Все це — дуже методично. Скінчивши, — разом ожив. Люб'язно вищерив зуби, заметушився, заговорив, натиснув на дзвінок...

І ще раз скажу — хай живе культура! Спільна мова, солідарність — хіба щось подібне є по той бік бар'єру?..

В дверях витягся унтер-офіцер.

Майор дає наказа. Обернувся до Інтелігента, ввічливо всміхається, встає, проводить до дверей.

Товариші читачі (особливо інтелігетні), не обвинувачуйте мене в злісних наклепах. Слово чесне — не брешу. Ви давно маєте можливість пересвідчитись, що я завжди суворо додержуюсь художньої правди...

До рогатки з німецького боку йдуть Інтелігент та унтер-офіцер... За ними військова тачанка...

Інтелігент підходить до дружини, обидва навантажуються речами і поспішають до рогатки.

Після кількох безнадійних спроб пробитися кріз натовп Інтелігент підводиться й кричить через голови.

Унтер-офіцер дає наказа салдатам. Салдати пірнули під бар'єр і безцеремонно прочищають дорогу.

Порушення територіального кордону? — На власні очі таке бачив... Взагалі давайте умовимось раз назавжди — вірте всьому, що я говорю...

В натовпі — галас, розлютовані рухи. Салдати вступають у бій.

Хтось додумавсь і пірнув під бар'єр. За ним ще кілька. Салдати б'ються.

Інтелігента з дружиною стиснули з усіх боків.

Собачка, висунувши морду, верещить несамовито.

Салдати пробилися, рятують Інтелігента. Бій ущухає...

Розбещені Інтелігент та його дружина за допомогою салдатів укладають речі на тачанку. Тачанка рушає.

Салдати наводять порядок. На тих, що пробились,— жодної уваги.

Ті, що пробились, підходять до другої рогатки, поперед штабу.

Назустріч виходить один салдат. Гвинтівка на руці. Салдат військовим кроком іде серединою шосе. Юрба вагається, зупиняється...

Салдат підіймає голову й роззявляє рота.

З рота вилітає:

„ZURÜCK!“

Юрба стоїть на місці. Всім ніяково. Всі пригноблені. Дехто робить спробу вступити в переговори — даремно. Салдат маршує. Юрба відступає, повертається неохоче назад.

Порушення системи є тяжкий гріх в раціоналізованому апараті.

Тачанка їде шосею. Інтелігент по-господарськи поправляє речі. Назустріч — ті, що пробилися. За ними — салдат.

Юрба розступається перед тачанкою. Інтелігент переглянувся з дружиною, показав очима на юрбу. Обидва всміхнулись самозадоволено і не без злорадства.

І справедливо. Мій герой — переможець. Основою партії І. І. завжди була стопроцентна (як не більш) демократія. Всяк за себе — і край... Нарешті — переможців не судять!

Юрба пройшла. Салдат чітко кинув голову вбік унтер-офіцера і „пропечатав“ чотири кроки.

Унтер-офіцер козирнув.

Інтелігент теж солідно кивнув головою...

Екран надовго темніє...

Нікому ж не цікаво, як саме їхав мій герой на південь.

Добре їхав. Що-що, а вже чесність німецького майора вище підозріль...

НА БЛАГОСЛОВЕННОМУ ПІВДНІ.

Людна вулиця великого південного міста. Великий солідний будинок. На дверях його — велика солідна таблиця:

ПРИСЯЖНИЙ ПОВЕРЕННИЙ

Інтелігент одягається на вечір. Фрачний костюм. Дружина Інтелігентова одягається на вечір. Велика кількість коштовностей і декольте... Болонка сидить на пуфі й крутить хвостиком... На балі. Декольте, фраки, військові мундири — німецькі, гетьманські, руські. — Весело. В кімнаті курців. Невеличка група мужчин. Інтелігент промовляє. Гукнув на гетьманського офіцера, що проходив повз, і звертається до нього. Офіцер робить жести заспокоєння. Інтелігент із сумнівом хитає головою. Офіцер переконує, говорить впевнено:

„НІЯКА ЧЕРВОНА СВОЛОТА НАМ ЗАГРОЖУВАТИ НЕ МОЖЕ“.

В залі — танки... Раптом — кілька мірних дрижань, наче відгук далекого землетрусу...

В кімнаті для курців — те саме...

Інтелігент переляканий, але задоволений („Ага, а я що казав“). Офіцерові трохи ніяково. Інтелігент многозначно й тривожно підносить пальця вгору.

Екраном, у тому самому темпі, що були дрижання, ідуть шеретами в ногу чоботи. Крок їх рівний, міцний, точний... Інтелігент із піднесеним пальцем та з обличчям стривоженим знову говорить. Офіцер із робленою байдужістю відійшов...

Інтелігент подививсь услід йому з достатньою мірою призириства. Зідхнув. Обернувся до розмовників і по-

чинає говорити так само гаряче, як і раніш, але з виразом замріяним... Навколо — спочуваючі обличчя...

Інтелігент скинув руки, стиснув їх у себе на грудях. Обличчя мрійливе, захоплене..

Багато дехто з вас, мої дорогі читачі, мріяли про те саме. Вам, — тим, що мріяли, — краще не дивитися: навіщо бентежити старі рани? Оберніться десь у бік до якоїсь вашої сусідки.

На тротуарах — урочиста, радісна, добре одягнена юрба, що щиро плеще руками... Бруком, рівнобіжно тротуарові, маршує французький („з голочки“) офіцер. — Овації посилюються. Слідом за ним маршує англійський („з голочки“) офіцер. — Овації ще посилюються... Слідом суне танк. — Овації сягають апогею... Раптом офіцер і танк зникають...

Замріяний Інтелігент знову відчуває недалекоі кроки...

Брутальні прояви огидної дійсності завжди руйнують чудові будови наших мрій. Очевидно, нетривалість цих будівель — річ обов'язкова. У кваліфікованого інженера-будівельника і некваліфікованої радбаркині, хоч і різні їх архітектурні стилі, — ознака нетривалості спільна. Це, звичайно, мінус. Але ж, з другого боку — цей тип будівництва надзвичайно дешевий і приступний кожному. Це, звичайно, плюс. Знову ж брак усякої тяганини, бюрократизму, фінвідділів і т. ін. Подумайте над цим питанням. Багато дехто вирішив це питання на позитивне — запевняю вас... Так, — ще один мінус: в будівлі, що збудована таким способом, хоч би в неї була тисяча квартир, влаштованих за останнім словом житлотехніки, ніхто ніколи не зможе жити, крім самого архітектора... А, може, це — плюс?.. У всякім разі, зараз — мрія зруйнована.

Інтелігент у розпачі повісив голову. Руки безсило впали.

Огидна дійсність — міцніша за мрію. О, трагедія світу — і, в усякім разі, мого героя!.. Дійсність...

Дорога в полі. Прямо на глядача — колона салдатів...

Лісок. Узлісся. На узліссі раптом з-під землі виростає лава повстанців. Швидко, скажено розмахуючи випадковою зброєю, повстанці кидаються прямо на глядача...

Довжелезний потяг військових теплушок мчить на глядача...

Лавою на глядача — жахлива, як з Апокаліпсису, божевільна кіннота в буденівках...

Павза. Чорний екран.

Інтелігент пригнічений...

Дійсність... Далі — теж дійсність, хоч на екрані й ляльки...

Ляльки. Лялька Петлюри входить у кадр. Ляльки-німці обернулися і вийшли з кадру. Лялька гетьмана, що замість ніг мала щось непевне і що її підтримували багнетами німецькі ляльки, впала й викотилася з кадру. Петлюра став на його місце в позі переможця...

В Інтелігента обличчя затулене руками. Крізь пальці з острахом поглядає на ляльку-переможницю. Обережно бере руки „по швам“. Перелякано, обережно вдивляється. Боязко, улесливо всміхається. Нерішуче вклоняється. Ще раз — усмішка. Ще раз — поклін. Боязкий крок до ляльки. Усмішка. Поклін. Крок. Ще крок...

Далі режисер, перевантажений історичним матеріалом, одверто согрішив проти художньої міри. Він виправдується тим, що це, мовляв, не він согрішив, а історія согрішила.— Ну, це справа складна... В усякім разі, я краще розкажу вам те, що йде далі,— це буде швидше. До кадру з Петлюрою входить лялька червоноармійця. Петлюра вилітає з кадру. Інтелігент точно повторює свою попередню сцену. Далі йдуть ляльки — Денікіна, Махна, червоноармійця, поляка і т. д. Кожного разу повторюється та сама сцена поміж ляльками, і ту саму сцену пророблює Інтелігент. Що далі, то більшої швидкості й технічної досконалости досягає він, бо repetitio est mater studiorum. Нарешті,— більший за всіх попередніх — червоноармієць... З великою майстерністю Інтелігент пророблює свій номер і з відданим виглядом улаштовується біля його ніг...

Екран темніє...

Мій герой і досі з не меншою відданістю перебуває на тому самому місці...

КІНЕЦЬ ЧЕТВЕРТОЇ ЧАСТИНИ.

РАДЯНСЬКІЙ БАТЬКІВЩИНІ НА КОРИСТЬ.

Дорогий читачу! Як показує назва цієї частини, дія відбувається в наші дні. Також назва цієї частини показує, що мій герой — бо мова йде, звичайно, про нього — став радянським громадянином. Ця сама назва показує, що він став корисним громадянином. І, нарешті, ця сама назва, — словом „батьківщина“, що воно походить від слова „батько“, — показує, що мій герой не лишився елементом чужорідним, приймаком, — ні, він став рідним сином рад-влади. — Як багато може сказати одна коротка назва! — Так мій герой — радянський, лойяльний і корисний громадянин. І живе він тепер в одному місті з вами. Можливо навіть — в одному будинку. Можливо навіть — в одній з вами кімнаті. І працює він у сусідній установі. Можливо навіть — у вашій. Можливо навіть — за вашим столом...

Благаю — не подумайте тільки, що він — це ви. Нічого подібного: він — це він, особа, що створена творчою фантазією, а ви — це ви, особа, що створена вашими шановними батьком та матір'ю...

Ви можете сказати: коли, мовляв, я можу побачити вашого, товаришу-автора, героя навіть за своїм столом, — навіщо ж мені читати далі ваш цікавий роман? І, сказавши так, ви можете кинути мій цікавий роман і почати читати щось інше. Не робіть так! Лишилося всього сторінок сорок — на одну годину. А багатько ви побачите за годину? — Дуже небагато. Я дивився довше — і не варто вам робити цю роботу вдруге. Робота ця досить нудна. „Чорна“ робота. Ви ж, як читач, маєте право на „вершки“.

Дивіться.

Оголошення, надруковане на машинці:

ЗАГАЛЬНЕ ЗІБРАННЯ

ВІДБУДЕТЬСЯ ЗАВТРА В ПОМешКАННІ ЗАГАЛЬНОЇ
КАНЦЕЛЯРІЇ.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

- 1) РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ РОБОТИ В УСТАНОВІ В ЗВ'ЯЗКУ
З РЕЖИМОМ ЕКОНОМІЇ.
- 2) ПОТОЧНІ СПРАВИ.

Інтелігент у себе вдома уважно читає тоненьку брошурку. Назва брошурки: „Азбука раціоналізатора“.

Інтелігент уважно читає, підкреслює олівцем окремі слова, робить павзи, вивчає...

Загальне зібрання. Службовці сидять на стільцях, столах, підвіконниках, лутках. Слухають доповідника.

Доповідник говорить швидко, рівно, безконечно, як струмочок.

На обличчях слухачів — скала виразів: від одвертої нудоти до найвищої уважності, більш менш гаразд зробленої.

Доповідник доповідає.

Слухачі слухають...

Доповідник усе доповідає.

Слухачі все слухають...

І можете бачити, мій дорогий читачу, як на виснажених слухачів снігом валяться „матеріяли“ доповідника:

Поволі падають газетні аркуші та статистичні відомості, трохи швидше пролітають брошурки, інколи пролітають солідні томи... Як виснажених, знесилених подорожніх у полі, цей сніг засипає слухачів що-раз більше. І вони — засипають що-раз глибше...

Інтелігент слухає з обличчям діловито-уважним. Часто робить нотатки в блок-ноті...

Доповідник доповідає...

Слухачі дубіють...

Інтелігент незмінно-уважний.

Сніг матеріалів вмить зупиняється. В перший момент ніхто не розуміє, що доповідь закінчено.

Інтелігент плеще в долоні.

Слухачі прокидаються більш-менш раптово. Приєднуються до Інтелігента.

Доповідник незграбно й байдуже вклоняється і знову не звертає жодної уваги на аудиторію.

Голова зібрання пропонує висловитись...

Інтелігент промовляє. Час од часу кидає непомітні погляди в один бік.

Тут двоє сидять трохи осторонь. Один давно неголений, неохайно зачісаний, в сорочці на гудзиках під церобкоопівським піджаком, з витертим портфелем на колінях.

Другий — одягнений дуже пристойно. На колінях — гарний портфель. На голові — гарний проділ.

Начальники обмінялись якимись зауваженнями. Інтелігент бадьоро підвів голову й говорить:

„РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ!“...

Говорить...

„НОРМАЛІЗАЦІЯ!“...

Говорить...

„СТАНДАРТИЗАЦІЯ!“...

Говорить...

„ТЕЙЛОРИЗАЦІЯ!“...

Говорить...

„ФОРДИЗАЦІЯ!“...

Говорить...

„УТИЛІЗАЦІЯ!“...

Інтелігент знову поглядає вбік начальства.

Начальство слухає. Добре одягнений цілком задоволений. У неголеного — обличчя скептичне. З сумнівом хитнув головою на якесь зауваження добре одягненого... Нахилився до нього, говорить:

„БЮРОКРАТИЗАЦІЯ“...

Це, товариші, прикрий приклад пережитків махаєвшини і спецджерства. Воно, може, і зрозуміло що-до товариша керівничого, який, очевидно, далеко стоїть своїм інтелектуальним розвитком від свого керсправа або мого героя, — але ж це не втішає.

Керсправ категорично проти твердження начальства... Інтелігент бадьоро і навіть з патосом закінчує. Сідає на місце з виразною самоповагою...

Приємно констатувати, що інтелектуальний вплив переміг некультурні сумніви начальства. „Слава господеві“, — скажуть багато інтелігентних людей, і „слава господеві“, — сорок раз сказали б вони, коли б цей вплив переміг і по всіх установах... Я б приєднався до них із щирою душею, але, на жаль, не вірю в бога.

„В И Д В И Ж Е Н Е Ц Ь“.

Таблиця на дверях:

КЕР. БЮРО РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ, СТАНДАРТИЗАЦІЇ, НОРМАЛІЗАЦІЇ, ТЕЙЛОРІЗАЦІЇ, ФОРДИЗАЦІЇ, УТИЛІЗАЦІЇ І Т. ІНШ.

Трохи нижче:

БЕЗ ДОКЛАДУ НЕ ЗАХОДИТИ

На другій половині дверей:

РОЗПИС ПРИЙОМУ

Під цим заголовком — великий аркуш паперу, розподілений на силу клітинок.

Інтелігент у своєму кабінеті за столом. Подививсь на годинник, потім із задоволенням оглянув кімнату. Всі стіни кімнати, зверху донизу, обвішані таблицями, діаграмами, графіками...

Ви одразу відчуваєте, що опинилися в мозку чудово організованого організму (вибачте за тавтологію). Коли ж ви навіть не досить чулі і не відчуваєте цього, то режисер зараз дасть вам можливість побачити це на власні очі... А коли ви чулі,— це не значить, що ви мусите перестати дивитися, — дивіться і насолоджуйтесь доказами своєї чулості.— Словом, все, що буде далі, цікаве для всіх.

Інтелігент глянув ще раз на годинник, потім знайшов потрібну клітинку на таблиці близько столу. Не відриваючись від секундної стрілки, поволі підводить руку і намагає кнопку дзвінка.

На годиннику 10 годин 11 хвилин. Секундна стрілка наближається до 60. Дійшла.

Інтелігент натиснув на кнопку. Нетерпляче дивиться на двері.

В другій кімнаті секретар Інтелігента хапає папку, прожогом кидається до дверей кабінету.

Інтелігент нетерпляче дивиться то на двері, то на годинник.

Організатор, раціоналізатор і т. інш. повинен насамперед твердо пам'ятати, що час — це не тільки гроші, що час — це все. „Потеря времени смерти подобна“, сказав Петро I, що був теж не поганий організатор, раціоналізатор і т. інш., а коли й не був, то лише тому, що в ті часи цих слів не існувало. Тепер як видно з наведеного, ці слова є... Отже, зрозуміло, що мій герой дивиться саме на секундну стрілку. „Все відносне“, — сказав Айнштайн. Швидкість руху вимірюється простором і часом. Так і робить мій герой, і маємо ось що:

Двері відчиняються неймовірно повільно. Секретар всовується в кімнату надзвичайно поволі...

Погляд Інтелігента фіксовано на секретарі. В погляді — обурення...

Яке знайоме це обурення кожному піонерві, кожному творцеві нових цінностей, кожному будівникові нових шляхів! Прекрасне обурення вождя, що бореться з інертністю людства чи його частини, яка перебуває в його розпорядженні.. Коли серед вас, мої читачі, є провідники людства,— вони зрозуміють мого героя... Жахлива, безпросвітна інертність... Дивіться й обурюйтесь!

Секретар не йде, а пливе до столу неймовірно повільно. Доплив, вресті.

Інтелігент мовчки показує на годинник, виразно дивиться на секретаря півсекунди і береться до роботи...

Яка різниця між людством і вождем! Дивіться й захоплюйтесь!..

Секретар однією рукою подає, другою забирає папірці. Інтелігент однією рукою бере папірці, перечеитує їх, у цей самий мент другою рукою пише резолюції. Середня виробнича норма — сто папірців на хвилину. Папка папірців швидко розтанула.

Це чудова відповідь на наш острах перед папірцем, як перед символом тяганини. Нічого подібного! Жодної тяганини! — Рационалізація, стандартизація і т. інш., — і досить! — Типові резолюції (стандарти), що охоплюють усі випадки життя (і в усякім разі, — що головне, — переписки). Наприклад: „До відома“, „На погодження з тим-то“, „На висновок туди то“, „Вимагати пояснень“ (або доповнень), „До керівництва“, „На розпорядження того-то“, — і ще кілька таких. І жодного бюрократизму, жодної тяганини, машина працює, як машина! — А велика кількість папірців інтенсифікуватиме нашу паперову промисловість, а через неї — промисловість целюлозну, а через неї — сприятиме розробкам лісів і утилізації наших природних багатств, зменшуватиме безробіття і т. д., і т. д.

Над цим варг подумати... Думати взагалі варг...

Інтелігент випростовується задоволений. Навчальним тоном щось сказав секретареві. Секретар із пошаною вклоняється і робить захоплене обличчя.

Сподіваюсь, що й ви зробите.

Інтелігент, очевидно, задоволений з усього на світі. Ліниво потягнувсь, глянув („від нічого робити“) на годинник і на розпис, потім почав розглядати свої руки.

Подививсь, витяг із кешені ножичка і почав робити манікюр.

Інтелігент уважно й пильно опрацьовує нігті...

Хороша ілюстрація до формули: хороший адміністратор — це той, що врешті себе самого робить непотрібним для справи... Здебільшого істини мають зворотну: властивість непотрібний адміністратор — хороший. За теорією можливості — це факт. — Отже, як бачите, мій дорогий герой майже з самого початку своєї діяльності спромігся зробити себе самого зовсім майже непотрібним...

Екран темніє...

Коли ви чулі і т. д., ви відчуєте, що в цій темряві щось є... В кожній темряві щось є. Іноді, правда, не буває нічого... В усякім разі що саме тут є — невідомо. Тому дивіться, бо в кіні лише після останнього затемнення немає на що дивитися, крім напису „кінець“. В цім розумінні життя бідніше за кіно. Після останнього затемнення в ньому навіть напису жодного не побачиш...

Х А Й Ж И В Е Р Е Ж И М Е К О Н О М І Й Т А Р А Ц І О -
Н А Л І З А Ц І Я !

Начальник у своїому кабінеті читає якогось папірця. Сердиться. Рука сердито пише в верхньому правому кутку:

„Срочно“!!!

Підкреслює двічі дуже грубо. Перо бризкає і дере папір. Начальник хоче підписати папірця — перо не пише. Начальник подививсь на перо, сердито кинув його в сторону. Шукає на столі іншу ручку — не знаходить. Дзвонить...

Як бачите, трапився випадок цілком непередбачений, що його треба кваліфікувати, як катастрофічне, в порядку форс-мажору, знищення частини інвентаря (пера), розрахованого згідно з певними теоретично-емпіричними даними, на певний час роботи, — дострочно. Але навіть і такий випадок не припинить стрункий та могутній механізм, що його автора являє мій герой. З чіткості та закінченості цього бездоганного механізму — мислитеся, навчаючись!

До кабінету начальника вбігає кур'єр. Одержавши наказ, зник.

Кур'єр підбігає до ближчого службовця. Той показує йому одну ручку, що сам нею пише...

Режим економії... Сама дорога річ — дрібниці, як відомо. Радянська копійка радянський карбованець береже.

Кур'єр підбігає до службовця, у якого над столом таблиця:

ДІЛОВОД

Повторюється попередня сцена.

Кур'єр підбігає до службовця з написом:

СЕКРЕТАР

Секретар діловито обертається назад до стінки, на якій висить здорова таблиця під заголовком: „розподіловов'язків між службовцями“. Секретар шукає відповідний рядок. Знайшов: „облік та розподіл канцелярського приладдя“. Веде пальцем по рядку і доходить до розв'язання питання, — „завканц“.

Секретар сповістив про це кур'єра і легким жестом руки закінчив авдієнцію.

Кур'єр підходить до службовця з таблицею:

ЗАВКАНЦ

Начальник у своєму кабінеті двічі натискує на кнопку дзвінка.

Завканц серед цілої купи ордерних книжок різного формату шукає потрібну...

Начальник з обуренням зустрічає секретаря...

Завканц знайшов книжку. Підходить секретар, просить поспішати. Завканц швидко перекидає книжку. Завканц підкладає копірку і добірним писанням виписує ордер на:

„Перо — 1 (одно)“.

Подумав і дописав:

„До писання“.

Подумав і дописав:

„Стальове“.

Завканц красиво підписується, дає підписатися секретареві, відриває ордер, дає розписатися на копії кур'єрові, після чого віддає йому ордер.

Кур'єр з ордером підходить до службовця, який сидить біля шафи з табличкою:

ЗАВГОСП

Завгосп — старий, давно неголений і мізантропічний. Поверх окулярів подивився на ордер, похмуро простяг його назад і через плече великим пальцем показав на таблицю на дверях шафи:

РОЗПИС ВИДАЧІ КАНЦПРИЛАДДЯ:

- 1) виробничий відділ — 9 — 9.45
- 2) бухгалтерія — 10 — 11.15
- 3) загальний відділ — 11.30 — 12.45
- 4) крмерц. відділ — 1 — 2

І Т. Д.

Палець завгоспа підкреслив час загального відділу і показав на годинник на стіні: 12 годин 50 хвилин. Завгосп знову сунув носа в свої папірці...

Сподіваюсь, ви починаєте вже відчувати всю красу механізму, що її автор, — повторюю з гордістю — мій герой. Не тільки, як лояльному радянському громадянину мені приємно констатувати наявність і інших корисних громадян, але й тому ще, що це доводить правдивість моїх кількарізних тверджень про щирі прагнення мого героя служити народові. Він йому служить! Він служить робітникам і селянам і всім дорогим широким масам — в цьому вже жоден із найзапекліших скептиків (а такі є серед моїх читачів, я знаю) — сумніватися не може.

„Факти — річ уперта“!

Кур'єр з орденом підходить до завканца.

Завканц вислухав, узяв ордер і написав добірним писанням:

„Секретареві на розпорядження“, після чого підписався гарним підписом.

Кур'єр підходить до секретаря. Секретар вислухав, узяв ордер, трохи подумав і пише резолюцію:

„Керсправ. Прозьба розпорядження про видачу поіменованого позачергово, з огляду на непередбачені обставини та значну строчність“.

Кур'єр підходить до керсправа. Керсправ солідно розглядає ордер, читає написи на ньому, перегортає ордер на другий бік і поважно починає писати резолюцію... Начальник дзвонить несамовито. Входить секретар. Начальник нервує й сердиться. Вихоплює у секретаря з кешені піджака олівець, підписує папірця і тиче його секретареві... Той ніяково пояснює:

„олівець простий, не хемічний, товариш начальник“...

Начальник стукнув об стіл обома руками. Секретар продовжує пояснення:

„з огляду на режим економії, товариш начальник“.

Начальник розлютований. Секретар кулею вилітає з кабінету...

Рука керсправа пильно випишує резолюцію:

„Кербюро раціоналізації, стандартизації, нормалізації і т. д. Прохання погодити питання з госп-частиною; вважати, що в основі ув'язки з керуванням справами досягнуто“.

Рука поставила крапку.

Вбігає секретар. Спішно доповідає...

Начальник у своєму кабінеті сидить непорушно, онімільний і скам'янілий...

Так — різниця між представниками високої інтелектуальності і їх начальством е! Прикра різниця! І здається мені, що вибір повинно зробити рішуче — або, або: або державна машина мусить працювати так, як працює ця частина її, що ви бачите, або — анархія, брак таблиць і графіків, божевільні витрати грошей на зайві пера та хемічні олівці і т. д. Але „в одну телегу впрячь не можна коня и трепетную лань“... Я не буду зупинятися на в'ясненні, хто саме тут кінь, а хто лань, бо й без того ясно...

Керсправ вислухав секретаря, хитнув головою і знову нахилився над ордером.

Рука керсправа перероблює крапку на кому і дописує:
„...а також з огляду на особливу строчність питання та згідно особливого персонального розпорядження тов. начальника“.

Рік, місяць, день. Підпис.

Секретар і кур'єр підходять до столу Інтелігента.

Інтелігент щось пише. Не підводячи голови, пальцем тиче в „р о з п и с п р и й о м у“. Жестом просить лишити його одного.

Секретар домагається.

Інтелігент підводить голову. Обличчя дуже незадоволене. Категорично відмовляється вести розмову.

Секретар притискує ордер до серця. Переконливо доводить...

Начальник у своєму кабінеті перебуває в стані закам'янілої люті...

Прикре видовисько!..

Інтелігент показав на низ розпису, де поруч його підпису стоїть підпис начальника, і коротко розвів руками:

„це — теж розпорядження т. начальника“!
Секретар умовляє з відчаєм...

Люте обличчя начальника...

Інтелігент, нарешті, бере ордер. На обличчі певне вагання...

В цьому немає нічого ганебного. Хіба не завмирало серце Савонароли, коли він ішов на багаття? Хіба не вагається найпевніший салдат на варті, коли йому наказує пропустити його імператор? Але ж Савонарола таки пішов на багаття і згорів! Вірний салдат наставив багнет на груди імператора і одержав напівку й чарку горілки!.. Геройзм справжнього героя, хоч не є непохитний, але тримається завжди до переможного кінця.— Мій герой — звичайно, герой. В усяких розуміннях... Як справжній ідеаліст, він вірить у справедливість. Не багаття він чекає, звичайно... На жаль... але не будемо забігати наперед... Спостерігайте уважно героїчну поведінку мого героя, бо в наш час лише зрідка можна таку побачити!.. А проте, не дуже вже й зрідка, на жаль...

Інтелігент пише на ордері: „к е р с п р а в“. Підкреслив, подумав, примірівся,— місця на ордері лишилось мало. Закреслив написане. Вириває аркуш з блок-ноту й на ньому пише:

„Керсправ.— На В! відношення цього числа без №, одержане в...“

Інтелігент глянув на годинник. Пише далі:

„13 г. 12 хв. Вважаю порушення системи, встановленої, проробленої, погодженої і ув'язаної в усіх інстанціях і затвердженої належним порядком, за цілком нераціональне і неприпустиме ні в яких випадках, особливо беручи до уваги потребу як-найсуворішого переведення в життя відомих В! директив центру що-до режиму економії“.

Підписується, дивиться на годинник, ставить рік, місяць, день і 13 год. 15 хв.

Ви дивились? Ви бачили? Пам'ятайте, що тверда, кам'яна, ста-
лева, чавунова, гранітна витримка — основа героїчного харак-
теру!.. Це рідко розуміють, і цього часто не поважають!..

Інтелігент рішуче віддає папірця секретареві. Секретар прочитав, махнув безнадійно рукою і мовчки пішов з кабінету. Кур'єр пішов за ним.

Начальник божеволіє. Тиче кнопку спочатку пальцем, потім б'є по ній кулаком.

Прикрій брак витримки! Порівняйте поведінку цього товариша з кам'яною поведінкою мого героя!.. Коментарі, як то кажуть, зайві!..

Секретар з кур'єром підходять до дверей керсправа. Секретар почув дзвінок, послав кур'єра, сам входить у двері. Кур'єр кинувсь на дзвінок.

Секретар дає керсправові ордер і папірець Інтелігента.

Кур'єр входить до кабінету начальника. Начальник на нього накидається. Кур'єр перелякано оповідає, вираховує на пальцях...

Начальник знесилений падає в крісло. Кур'єр щось боязко пропонує. Начальник неохоче підводить голову.

Кур'єр повторює пропозицію.

Начальник певний час думає. Нарешті, второпав, стукнув себе долонею по голові і поліз у кешеню.

Рука начальника виймає з гаманця дві копійки.

Кур'єр взяв гроші, весело хитнув головою і побіг з кабінету.

Начальник покрутив головою, віддихнувся, наче з води виліз.

Що це? Що це таке?! Треба сказати прямо: це анархія!.. Руїна!.. І хто це робить? — Персона, що стоїть на чолі і володіє довір'ям широких трудящих мас!..

А система? А облік? Адже — „соціалізм — це облік“!.. Який бухгалтер візьме на облік і яким чином він візьме на облік оці копійки, витрачені з довіреності начальника третьою особою на придбання майна для держустанови? — Коли це позика, — треба було спочатку оформити на папері належним протоколом належної правоспроможної комісії підстави цієї позики, її мету затвердити розміри то-що. Потім оформити бухгалтерські строки, виплати, процентну ставку і т. д. — Але стійте, — справа тут значно складніша: те, що трапилось, є позика держустанови у приватної особи! Ця приватна особа, таким чином, стає за пайовика держустанови, а сама держустанова перетворюється на змішане державно-приватне акційне товариство. Існування таких товариств, правда, законом передбачено, але ж воно вимагає попереднього розгляду та затвердження відповідних центральних органів республіки!.. Перетворення ж довіреної держустанови на частково приватно-капіталістичне підприємство та ще з власною участю, як пайовика — це одвертий злочин, обтяжений до того користливою метою: стягненням відповідних прибутків... Усе це абсолютно ясно... І все ж скажу вам наперед — цей злочин покараний не буде... Тоб-то — когось та покарають звичайно, бо справедливість перемагає перманентно, „все к лучшему“, і ця картина — верх оптимізму...

Керсправ читає записку Інтелігента. Подумав. Глянув на секретаря й розвів руками: що ж, мовляв, поробиш — цілком справедливо...

Кур'єр приносить начальникові перо. Начальник вставляє його в ручку.

Керсправ устає, бере ордер і разом з секретарем виходить.

Начальник підписує папірця. Входять керсправ і секретар. Начальник дає папірця секретареві. Той здивовано дивиться на підпис. Керсправ передає начальникові ордер і записку Інтелігента. Начальник читає з виглядом, що не провіщає нічого доброго. Віддає наказ секретареві, і той виходить.

Начальник звертається до керсправа. Сказав щось коротко й рішуче. Керсправ здивовано знизав плечима образився і теж пішов.

Секретар підходить до Інтелігента, передає наказ. Інтелігент підводиться. На його обличчі — спокійне задоволення.

Бо що може дати більше задоволення благородному серцю, ніж усвідомлення виконаного обов'язку і тверда віра в справедливість начальства?..

Секретар ехидно посміхається.

Секретар — нехороша людина. Він не ідеаліст...

Інтелігент обсмикнув піджак, глянув на секретаря.

„Світ — наше уявлення“. Мій благородний герою бачить:

Обличчя секретаря стало дуже гарне, надзвичайно приємне, а посмішка — сама поважна...

Начальник перечитує записку Інтелігента і постукує по столу пальцями...

Справжній лев, чекаючи на здобич, отак постукує по землі своїм хвостом...

Інтелігент разом із секретарем підходить до дверей начальника. Інтелігент увиходить спокійно й самовпевнено.

Секретар лишається біля дверей і слухає... Екран темніє...

Делікатність почуттів у режисера — це щось надзвичайне... Тому він зберігає і ваші ніжні почуття, які інакше мусили б витримати жорстокий іспит, спостерігаючи брутальну зустріч брутального життя з благородним ідеалізмом, причому в цій зустрічі брутальне життя тяжко побиває благородний ідеалізм... Тяжке видовисько!

Екран ясніє... Секретар одскочив од дверей...

З дверей виходить Інтелігент. Пригнічений і обурений.

В жмені щось міцно тримає. Секретар спочутливо запитує. Інтелігент похмуро глянув на нього...

Секретарева посмішка — верх паскудства і ехидства...

Світ, знаєте, це наше уявлення!..

Інтелігент щось буркнув і пішов.

Секретар глузливо посміхнувся...

Інтелігент у себе в кабінеті. Висипав із жмені на стіл купку дрібних шматочків паперу. Сумно подивився на

них, обурено стукнув кулаком по столу, вилаявся, ко-
мусь погрозив кулаком... Сів у кресло і з обличчям
людини, що її найкращі почуття глибоко ображено,
взявся складати клаптики паперу.

Тяжко, дорогий читачу! Дуже тяжко! Така виняткова робота,
такі надзвичайні результати цієї роботи, що ви могли бачити
на власні очі — навіщо?

Але ні! Ідеалізму ще не знищено. Героїчна віра ще жива...

„...А ДЖЕ Ж Є ЩЕ ПРАВДА В РАДЯНСЬКІЙ
РЕСПУБЛІЦІ“?!

Інтелігент іде вулицею з портфелем. Його хода й ви-
гляд всієї постати просякнені упевненістю, що є ще
правда в радянській республіці... Біля одного парадного
спиняється і дивиться вгору.

Вивіска:

ВІДПОВІДНА УСТАНОВА

Інтелігент підходить до столу якогось товариша, читає
табличку над столом:

ТОВАРИШ, ЯКОМУ ВІДАТИ НАЛЕЖИТЬ

У товариша, що сидить за столом, надзвичайно розумне,
справедливе й приємне обличчя, до того — виразно-пар-
тійне...

Товариш дуже уважно приймає від Інтелігента цілий
зшиток. Швидко переглядає.

Інтелігент безперервно говорить: пояснює, лементує,
розкриває душу.

Товариш слухає, переглядаючи документи. Спинився на
одному з них. Інтелігент гаряче підкреслює необхідність
особливої уваги.

Аркуш паперу, на якому наклеєно в порядку шматочки подертої начальником Інтелігентової записки.

Товариш, трохи приголомшений зливою слів, люб'язно але послішаючи, щось говорить Інтелігентові.

Інтелігент задоволено вклоняється. Поговорив ще трохи і пішов...

Товариш, якому відати належить, серйозно взявся до Інтелігентового зшитку.

Інтелігент у своїй установі проходить до свого столика в загальній кімнаті. Хода й вираз обличчя — імператора в засланні. Інтелігент підійшов до свого столика.

Над столом табличка:

Д І Л О В О Д

Інтелігент гірко всміхнувся.

Сів у позі величного спокою.

Бо підносить нас незаслужена образа.

Моєму героєві звижається: Море. Острів. Поперек острова — напис „Св. Олена“. Посередині стоїть його товариш — Наполсон... Бо аналогія ж повна. Невдячне людство не вміє цінувати своїх геніїв...

До Інтелігента, що сидить, зхристивши руки на грудях, підходить секретар. Кинув на стіл купу папірців і коротко сказав щось. Інтелігент витримано зідхає і з робленою байдужістю починає розглядати папери...

Р І В Н О   Ч Е Р Е З   Т Р И   Д Н І .

Інтелігент виходить із парадного з вивіскою: „в і д п о в і д н а   у с т а н о в а“. Вигляд обурений і цілком пригноблений. Іде поволі в похмурому розпачі...

„Облетели цветы, догорели огни“ .. „Опустел наш сад“, „Довольно продолжать“...

— Ну, словом, ясно!

„НЕТ СПРАВЕДЛИВОСТИ В СОВЕТСКОМ
ГОСУДАРСТВЕ!“ ...

Інтелігент за діловодським столом потонув у паперах,
і сумлінно працює... Екран темніє...

І все.

КІНЕЦЬ П'ЯТОЇ ЧАСТИНИ...

Коментарій? — Ну, а навіщо? Незрозуміло, чи що?..

ОСОБИСТИЙ ДЕНЬ ІНТЕЛІГЕНТА.

Частина ця — остання...

Ви бачили мого героя з дня його народження. Більш того, — ви були присутні при його зародженні... Ви бачили його в добу щасливого ясного дитинства, трохи непокійного підлітства, трохи бурхливої юности з її першим коханням і першим д-ром Кацем, з її роботою і байдикуванням.

Потім ви бачили молодого, повного прекрасних прагнень та кипучої енергії мужчину. Ви були присутні при урочистій події — з'єднанні його навіки з подругою життя. Ви бачили його заслужений успіх і незаслужені катастрофічні провали. Ви бачили його громадянином республіки за Тимчасового уряду, потім РСФРР днів воєнного комунізму, потім гетьмана, потім УНР, потім Єдиної Неділимой, потім... словом — громадянином багатьох республік і багатьох навіть незрозумілих форм державної організації. Ви бачили, що всюди мій герой був наперед — лойяльний, лойяльний і лойяльний... Врешті, в попередній частині ви бачили, які блискучі наслідки мала лойяльність мого героя для радянської держави і бачили — сумна картина — прикре видовисько невизнання мого героя, що поділив таким чином долю багатьох (але ще не всіх) подібних до нього героїв... Не варто улещувати себе даремними надіями: наслідки цього невизнання — довгочасні. Дуже довгочасні. Я персонально так гадаю, що вони — конечні для мого героя. І коли картина не закінчилась на п'ятій частині, то це лише тому, що режисер уважав за потрібне показати вам людину... Ви її бачили й раніш? Так, звичайно, але ж увесь час обов'язково мій герой був громадянином і виявляв себе й соціально... І режисер вам хоче показати ті години в житті мого героя, коли

в нього нема нічого крім своїх власних, хай вузьких, але найбільше цінних переживань та відчужань...

Це, власне кажучи, навіть не „день“, а лише вечір — стислий і сконцентрований, як і вся ця чудна картина, що має показати протягом двох годин тридцять п'ять років життя мого героя... Картина закінчується. Лишилась одна частина. Картина майже закінчилась... І давно вже я чую голоси, бачу жести, що свідчать, що ви, мій читачу, пізнали мого героя. Я переконуюсь, що ви знаєте його давно, що ви бачили його і на руках у няньки, і в школі, і в армії, і по всіх республіках, і зараз за радянської влади... І я чую вже поодинокі незадоволені голоси, що обвинувачують режисера за непотрібність, нецікавість картини: навіщо показувати те, що всім відоме?.. Я не можу навіть виправдати режисера тим міркуваннями, що якраз це і є трудніше за все: цінність роботи це завжди вимірюють її трудністю.— Можливо, що виправдання таке: бути знайомим — це ще не значить знати. І я, крім того, гадаю, що знати треба насамперед свого сусіда в кімнаті, в трамваї, на службі..— Ще є кілька думок, але — це на кінець.

А тепер — дивіться останню картину!

Ясний, сонячний день. Людна, радісна вулиця. З дверей установи виходить Інтелігент із портфелем під пахвою. Спинився й поволі похмуро подививсь навкруги... Потемнів літній сонячний день. Затихла й похмура стала вулиця, наповнена похмурими людьми, що ледве-ледве йдуть...

Буття визначає свідомість. А стан свідомості визначає сприймання світу... І інколи це буває дуже сумно...

Інтелігент засмучений пішов вулицею.

Дружина Інтелігента чекає на чоловіка обідати. Настрій бадьорий, нетерплячий.

Бо хто ще на світі може вірити в успіх чоловіка з такою безперечною, як його вірна дружина?

Дружина кинулась назустріч чоловікові. Інтелігент увіходить, сумний, як пожарище. Дружина збентежена. Інтелігент мовчить. Кидає портфель десь осторонь і сідає за накритий стіл. Марія Савишна не наважується спитати, боязко поглядає на чоловіка. Інтелігент нетер-

плячим і сердитим жестом штовхнув тарілку, щось коротко вимовив. Дружина кинулась до дверей, гукнула до кухні і йде на місце так само боязко, скося поглядаючи на чоловіка.

Інтелігент сидить похнюпившись, непорушно. Робить вигляд, що не помічає поглядів дружини.

Але, звичайно, він їх помічає. І вони починають драгувати його. Це зрозуміло.

Інтелігент барабанить пальцями об стіл, дивиться вбік. Робить байдужий вигляд. Згортає і розгортає серветку. Починає щось насвистувати. Бере виделку і ручкою її, з виглядом дуже байдужим, щось пише на скатерті. Досягає максимуму в пануванні над собою: з безжурним обличчям, як у турка підчас кейфу, відкинувся на спинку стільця, насвистує щось веселе, відбиваючи такт черевиком, пальцями й похитуванням голови...

Дружина все одно збентежена і поглядає на чоловіка боязко. Інтелігентові раптом уривається терпець. Розлютувався, грюкнув обома кулаками об стіл й люто звертається до дружини з запитанням...

Цілком зрозумілим, звичайно: якого вона, власне, чорта на нього витріщилась?.. Пам'ятаєте, дорогий читачу, маленьку дівчинку на кучугурі піску, що була повинна в жіночому грісі — в незнанні міри доброму?..

Отже, кохання й спочуття — речі хороші, що й казати, — але тактовність, що вся є почуття міри, — краща.

Навіть кохаючи — не варт лізти в кохану душу. Річ у тому, що скидати чобіт ми не вміємо. Ми живемо в атмосфері постійного холоду, — і наші чоботи стали частиною нашого тіла.

Марія Савишна здивована; мовчить, лупає очима.

Інтелігент зняковів. Пояснює свій гнів голодом. Знову жестикуляція з участю тарілок...

Служниця приносить суп. Дружина робить їй зауваження. Інтелігент також вимовив щось уразливе...

Я не скажу, що служниця чимсь винна.— А хіба мій герой винний? Хіба так уже легко знайти винного в багатьох випадках, коли людину ображають?

Дружина насипає в тарілку суп. Інтелігент підводиться. Дружина з готовністю услужливо просить не турбуватися. Хапаючись, кінчає з супом, іде до буфету, приносить графін та чарку. Виявляє як-найбільше піклування, підсовує закуску то-що.

Інтелігент п'є, кривиться, закусує. Наливає другу чарку, п'є, ще більш кривиться. Береться до супу. Покуштував. Ще раз скривився. Посолив. Знову покуштував, знов посолив дуже щиро. Ще раз покуштував і конче розгнівавсь,— пересолив. Різко відштовхнув тарілку, кинув ложку. Злий. Обурений. Страждає. З одчаєм наливає собі третю чарку й п'є. Скочив, кілька секунд не знає, як вилити гнів. Схопив серветку, розмахнувся з усієї сили і—впустив слабенько тут же на свою тарілку. З безнадійним, змученим і злим обличчям махнуво рукою і втік з-за столу.

Марія Савишна, пригнічена, розгублена, сидить за столом і страждає. Швидко моргає очима. Входить служниця. Марія Савишна була накинулась на неї, але раптом махнула рукою і знову впала на стілець.

Завіщо? — Невже за спочуття — таке природне, таке прекрасне й т. д.? — Так! Саме за те. Це інколи заслуговує на кару.

Ще раз скажу: розуміння дорожче за кохання. Особливо — за жіноче. Особливо — за отаке...

Інтелігент у себе в кімнаті з одчаєм ходить із кутка в куток. Спинився. Подививсь через плече на двері.

Двері трохи відчиняються. В дверях — обличчя Марії Савишни — несміливе й ніякове.

Інтелігент знизав плечима. Марія Савишна несміливо підходить. Спилилась на певному віддаленні. Дивиться. Вичікує...

Інтелігент раптом повертається до неї і починає розказувати — сердито й коротко...

Це — відоме психологічне явище: в такі моменти ми не говоримо, а кидаємо, шпурляємо всім тим, що нагромадилося в душі. Це явище слід би назвати розвантаженням у порядку „на удавня!“ Не знаю, чи така назва матиме досить науковий вигляд, але вона науково точна.

Мій герой розказує:

Товариш, якому відати належить, із виглядом тупим і сердитим повертає Інтелігентові його зшиток.

Резолюція на зшитку: „С К А Р Г А Б Е З П І Д С Т А В Н А“...

Викинув. — Тепер слідкуйте за реакцією. Мій герой раптом змяк. Настрій слізливий, хочеться спочуття й сантиментів... Словом, цілком природна реакція, цілком зрозуміла... А тепер — прошу — зверніть увагу на дружину...

Вона стурбована, більш ніж раніш. Це вже — реальна тривога Жінки незрівняно реальніші від нас, чоловіків. Отже, реальність небезпеки зміцнила настрій Марії Савишни.

Ви можете також помітити, як раптом, явно, зникло її спочуття до чоловіка. Чому? — Перше: маємо явище витиснення емоціями, народженими реальною небезпекою, тих емоцій, що їх коріння — в глибині персонального ставлення. Це витиснення в жінчини відбувається надзвичайно легко, в результаті отого самого реалістичного характеру її психіки. І даремно жінчині на це ображаються: ця особливість — натуральна для жінчини. Нарешті, це зовсім не так уже погано... Друга причина формується коротко й догматично: коли ви, товаришу мужчино, розбиті, розчавлені, переможені — не йдіть до жінки. Особливо до тієї, що вас любить... „Із щитом, чи на ньому“ — це найяскравіше в історії виявлення жіночої суті.

Марія Савишна обмірковує справу. Думки виразно стають що раз тривожніші.

Марія Савишна сплеснула долонями й звернулася до Інтелігента.

Звичайно — цілком реальні передбачення...

Рука начальника, озброєна товстим червоним олівцем, шукає в списку співробітників прізвище Інтелігента. Знайшла і викреслила...

Я не знайомив вас досі з моїм героєм офіційно. Ви знаєте все його життя, але не знаєте першого пункту його анкети: ім'я, по батькові, прізвище...

Я і не буду вас знайомити. Кожен з вас сам знає цей перший пункт. Я не протестуватиму, коли відповідей буде стільки, скільки читачів...

Словом, Марія Савишна сконкретизувала свої острахи і в сконкретизованому вигляді виклала їх моєму героєві з безпосередністю, що теж являє собою одну з розповсюджених жіночих ознак... Така безпосередність, з'єднана з твердістю, ясна річ, заслуговує на всіляку пошану. Результати можете бачити...

Інтелігент остаточно втратив рівновагу. Ряд безпорадних жестів — гнів, страждання, розпач, безсилля. Схопивсь руками за голову, кинувся в фотелю. Схоплюється, ступає кілька кроків по кімнаті. Раптом повертається до дружини. Простягає обидві руки, щось говорить з гіркою доганою. Не договорив, знову повернувся спиною, знову схопився руками за голову. Розпачливий жест рукою вбік дружини: „залиш мене самого“!..

Бачили? — Поведінка, що заслуговує на всіляку пошану, зовсім не завжди має хороші наслідки.

Мій герой переживає дуже складний настрій. Він стурбований реальними передбаченнями дружини, бо й сам про них думав давно. Це ж — зрозуміла річ, зрозуміла для всіх, крім... дружини... Мій герой справедливо обурений і ображений: так просто ж було їй зрозуміти, що говорити про це — груба нетактовність. Він мав цілковите право чекати на спочуття, на ласку, на заспокоєння...

І ще раз скажу: розуміння дорожче за кохання...

І ще раз скажу: не йдіть до жінки, коли ви переможені... Особливо — не йдіть до жінки, що вас кохає. Все це я повторюю для того ще, що хоч би ви прочитали сто „Інтелігентів“, — все одно ви на ці істини на практиці не вважатимете. Не тому, звичайно, що ви тупі й зрозуміти не можете, а тому, що неможна людину переконати того, в що вона вірити не хоче...

Куди ж іти? — Це ви запитуете... А хіба обов'язково треба йти? — Це я запитую...

Коли треба — ідіть до жінки. Кажуть люди давно, що за найкращого товариша для чоловіка може бути лише жінка...

Шукайте.— Чи знайдете? — Мабуть, ні. Саме тому — шукайте. Беріть приклад з мого дорогого героя.

Марія Савишна схвильована й ображена...

Річ проста: говорять і навіть думають вони приблизно однією мовою, але відчувають — цілком різними. Оце і є причина...

Ми ставимось до нашого мислення з величезною офіційною повагою. Ми часто буваємо щиро переконані, що наш хазяїн — мозок. Це тільки тому, що в нас його ще мало. Так мало, що дуже багатьом удається впевнити себе, що його багато. Не вірте навіть собі в цьому. Це небезпечна помилка. Більшість людей процес відчуття називають здебільшого „думанням“. Чи звернули ви увагу на те, як надзвичайно часто ми чуємо навколо себе слова: „Я думаю“. Можна подумати, що ми живемо вже в справжньому світі розуму.— Не вірте. Дев'ятьсот дев'яносто дев'ять чоловіка з тисячі думають дуже рідко. Але вся тисяча постійно, безперервно щось та відчуває...

Тільки три стихії здатні створити спільну мову почуттів: страх, пристрасть, голод.. Відома річ, давно відома, але практичних висновків робити з неї люди не хотять. Тим гірше. Проте — товкти воду в ступі, як відомо, багато хто вважає за роботу благородну... Мій герой — не сам. Далеко не сам!

Інтелігент кинувся в крісло спиною до дружини. Кинув голову на спинку. Знову махнув рукою: „йди“! Дружина була ступила крок вперед. Зупинилась. Тихо обернулася і глибоко засмучена й ображена вийшла з кімнати...

Х М А Р К А.

Цей епізод, що має назву остільки поетичну, можливо, здається вам трохи несподіваним. Не поспішайте з висновками, хоч вони й очевидні. Правильніше — не поспішайте з висновками саме тому, що вони очевидні. Очевидність часто буває річ дуже непевна.

Інтелігент підвівся. Коротко глянув на двері. Трохи потягнувся, поправив піджак, подивився на годинник. Підійшов до дзеркала, поправив краватку, нахилився ближче до дзеркала, подивився на ніс. Ніс блищить.

Інтелігент бере на пухівку пудри. Ударив злегка пальцем по пухівці й збив зайву пудру. Хмарка пудри повільно сідає на долівку.

Інтелігент дбайливо пудрить ніс і підборіддя.

Марія Савишна в спальні сидить у кріслі з хусточкою біля очей. Витерла очі й ніс, підійшла до туалетного столика.

Марія Савишна бере на пухівку пудри. Ударила злегка пальцем по пухівці й збила зайву пудру. Хмарка пудри повільно сідає на долівку.

Марія Савишна дбайливо пудриться перед дзеркалом. Інтелігент перед дзеркалом одягає капелюха. Ще раз пильно оглянув себе, поправив краватку. Провів рукою по щоках.

Марія Савишна мастить помадкою губи. Раптом обернулася до дверей.

В дверях стоїть Інтелігент з дуже драматичним виразом обличчя й всієї постати. Коротко вимовив щось, вийшов і рішуче зачинив двері.

Марія Савишна здригнула.

Інтелігент виходить із парадних дверей. З усієї сили грюкнув дверима.

На туалетному столику Марії Савишни задрижали фарфорові та скляні дрібниці. Один тонкий високий флакончик упав.

Марія Савишна здригнула ще раз і знову притиснула хусточку до очей.

Інтелігент рішучою ходою іде вулицею...

Ну — ось... Висновки з цього всього такі очевидні, що я їх і робити не буду. Висновки ці цілком неправильні. — Чи знайомий вам вираз: „розгойдувати життя, як гойдалку?“ — Звичайно, ні, бо його ще ніде не надруковано...

Уявіть собі, що у вас в кешені повно червінців та всякої іншої валюти, і що ви — один у самому центрі пустелі Сахарн, і що вам страшенно хочеться їсти й пити. Ви, напевно,

будете незадоволені. Уявіть собі, що ви зовсім не в Сахарі, а в звичайному нормальному місті і що вам дуже хочеться їсти, і що в кешенях у вас порожньо. Ви, напевно, теж будете незадоволені... Другий тип незадоволення має ознаку масовості і тому поширюється і на мого героя...

Економічна термінологія чудово годиться і для нашого психічного життя. Звичайно — це непоетично, але я, на щастя, не поет (між іншим, як приємно, знайомлячись із новим видавництвом і відповівши „ні“ на схвильоване запитання голови правління: „Ви, сподіваюсь, не поет?“ — чути полегшене зідхання і бачити, як зникає тривога з симпатичних очей голови правління!). — Купівля, продаж, валюта, ціна, зиск, збиток, криза перепродукції та збуту, вишукування ринку і т. д. — все це чудово придатне для визначення основних явищ нашого психічного життя і наших взаємин з нашими близькими...

Як відомо — цінність речі не є щось абсолютне. В людській психіці, напр., радість розцінюється дуже низько, і ділитися нею ми згодні з ким завгодно: з кондуктором трамваю, з дружиною, з бухгалтером установи, куди ви прийшли по гонорар і з хазяйкою яток з цигарками... Всяке ж паскудство, навпаки, розцінюється дуже дорого. — І в цій разі трапилась досить звичайна річ: Марія Савишна не дала моєму героєві тієї ціни, що він зазначив за свій товар.

Всякі розумові елементи істоти людської теж мають розцінку найрізноманітнішу. Власні такі елементи у тих, у кого вони з'являються лише коли-не-коли, — дуже високо. Чужі — лише зрідка розцінюються дуже високо. — Отже, Марія Савишна теж не одержала зазначеної ціни.

При чому тут „розгойдування життя, як гоїдалки?“ — Зараз. Річ у тому, що є ще й третій тип незадоволення з життя. Це тоді, коли не тільки валюти немає, але й купувати нічого. Коли крамареві не тільки не дають потрібної ціни, але й товару в нього немає...

А процес купівлі-продажу — це все життя. Кожну секунду ми щось продаємо або купуємо. В дану хвилину, наприклад, я продаю себе вам. Ви купуєте. Частіше — це навіть дійсторична метода торгівлі: обмін. Наприклад, коли ви будете говорити про цей роман з вашою коханою, перед якою ви мушите особливо тонко мене виляяти — це буде типовий обмін. — „И так всю жизнь“.

Так ось, недостатність на данному ринку і краму і грошей, в порівнянні з потребою в них, і спричиняє те, що зветься „розгойдуванням життя“. По суті це щось подібне до „театру для себе“ або утворення „бронзових“ підприємств. Німці б назвали це явище „Ersatz-життя“...

Витонченій, інтелігентній душі властиві великою мірою прагнення до могутніх, глибоких і тонких переживань. Але, не завжди ж матеріал для них є під рукою, та й де ж узяти потрібні для цього могутні пристрасті, жагучий темперамент і інші засоби? Порятунком — „розгойдування“ — найпрекрасніше досягнення рафінованої інтелігентної душі. Ще раз попереджую проти спішних висновків. Ця гра — цілковита щирість. Інакше ж яка рация грати? Це — творчість, височинь якої іноді стає надлюдська, божественна, бо, проти всякої логіки, високо-культурна тонка людина може творити речі з нічого, точнісінько, як бог створив всесвіт!

В більшості випадків уживають методи неспічного мікроскопу. Щиро рекомендую. В крайнім разі — хоч добра луна: і через неї розглядаючи маленький прищ, можна угрунтувати свою певність того, що у вас рак чи саркома... Прекрасна причина для трагедії, найвишого з театральних мистецтв! Театр для себе — гра, звичайно. Але в цій грі витончені душі досягають висоти, несприступної для жодного актора звичайного театру. На жаль, ці досягнення лишуються невідомі для людства. Часто навіть для партнера.

Як бачите, я був правий, попереджуючи вас проти спішних висновків...

Мій герой — справжній майстер цього рафінованого мистецтва „розгойдування“, створення блискучих психічних афер, бронзових страждань... Прекрасне, надзвичайне мистецтво! — Скажіть, що може бути кращого, як трагедія, що дає можливість пережити всі високі її благородні почуття справжньої трагедії, і що її можна в усякий мент ліквідувати таким пристушним для всіх трудящих засобом, як звичайна пудра?

Я сам відповідаю — нічого!

Є ще одна відміна цієї гри. Її назва трохи незграбна, але я не зумів добрати кращої: „підкидати догори курча і чекати, що воно полетить орлом“... До цієї відміни мій герой береться зараз...

Невеличка скромна кімнатка. На канапі, забравшись на неї з ногами, сидить з книжкою дівчина років двадцяти. Гарненька. Відірвалася від книжки, обернулася до дверей і весело гукнула: „заходьте“.

Не підводячись із канапки, потяглась назустріч Інтелігентові. Ніжний, довгий поцілунок.

Інтелігент сідає на канапу. Запалює цигарку...

По виразу його обличчя, по його рухах ви бачите, що він — чесний, розумний чоловік, якого не розуміють, гнітять, цькують... Роля красива, меланхолічна. Правда, зараз ніхто не наважиться сказати, що мій герой грає ролю, бо ви всі знаєте, що мій герой і справді-таки такий чоловік... В усякім разі, пам'ятайте твердо, що, не забувши, що ваш грим є грим, не забувши про лупу між вашим оком і маленьким прищом — ви не досягнете успіху... Правда, ви ніколи не забудете про те, що тримаєте в руках лупу,— але ж у цьому головна вигода цієї гри!..

Дівчина, стурбована Інтелігентовим настроєм, голубиться до нього, розпитує. Інтелігент гірко всміхнувся, безнадійно махнув рукою. Дівчина домагається. Інтелігент швидко поступається, починає розказувати. Як завжди, скоро захоплюється, ораторує...

Чому він так охоче розказує зараз те, про що не хотів розказувати вдома?.. Паївие запитання!— Аджеж цей епізод називається „рідна душа“!..

Інтелігент говорить.

Повторюються кадри виступу Інтелігента на загальних зборах з доповіддю про раціоналізацію. Але Інтелігент у цих кадрах ще більш надхнений, а слухачі ніяк не сплять. Навпаки, вони уважні, а дехто й захоплений...

„РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ!“...

Інтелігент ораторує в кімнаті у дівчини. Дівчина слухає уважно й серйозно.

„НОРМАЛІЗАЦІЯ!“...

Інтелігент говорить. Дівчина намагається слухати уважно.

„СТАНДАРТИЗАЦІЯ!“...

Дівчині стає трудно бути уважною.

„ФОРДИЗАЦІЯ!“...

Дівчина розглядає власні руки.

„ТЕЙЛО...“

Інтелігент раптом подививсь на руки дівчини. Дівчина нігтем мізинця чистить ніготь на другій руці.

Дівчина, як тільки Інтелігент зупинивсь, раптом розняла руки. З невинним і уважним виразом обличчя швидко підвела голову. Маленька павза. Інтелігент підібрав губи. Помовчав і починає говорити знову — трохи стриманіше...

„ТЕЙЛОРИЗАЦІЯ“.

Дівчина чемно дивиться в рот Інтелігентові. Інтелігент знову потроху розходитьсь.

Дівчина вместила як-найзручніше. Дивиться невідступно на Інтелігента. На обличчі щира нудота. Інтелігент гаряче говорить.

З'являються найскладніші таблиці, діяграми, графіки. Інтелігент витягає блок-нот, олівець і починає креслити, пояснюючи...

Дівчина знову змінює позу. Вигляд безнадійно нудний... Раптом з'являється рятівна ідея. Дівчина схоплюється, доторкується рукою до Інтелігентового плеча й біжить у другий куток кімнати.

Інтелігент, зупинений на півслові, спантеличений і ображений.

Дівчина повертається з коробкою цукерок. З веселим виглядом влаштовується зручненько поруч Інтелігента. Вибирає собі цукерку і кокетливо частує Інтелігента. Інтелігент махнув рукою. Усмішка, просякнена гірким, але мужнім стражданням. Знизав плечима (що там, мов-

ляв, розказувати — не цікаво, видно)... Дівчина протестує, кокетує, ласкавиться, робить обличчя маленької дівчинки.

Інтелігент знову поступається. Знов починає говорити.

Це — вимога гри...

Знову плывуть діаграми, графіки, таблиці.

Дівчина зібралася вся до купи, як кошени, влаштувалася дуже зручно, поклала голову на плече Інтелігентові. Коробка з цукерками в неї на колінях. Інтелігент ораторує, обурюючись, жалючись, просякнений відчуттями невизнаного генія. Дівчина час од-часу скоса поглядає на нього, обережно вибирає цукерку за цукеркою і кладе їх у рот. Вигляд у неї цілком спокійний — влаштувалась... Інтелігент її обличчя не може бачити, і тому вона цілком перестала слухати й обмежилась цукерками. Раптом обоє глянули на двері: Інтелігент — із надзвичайно незадоволеною фізіономією, а дівчина — з виразною радістю. Вона відсунулась від Інтелігента, спустила ноги з канапки.

Входить типовий „молодой человек“. Одягнений з претензією на шик. Фатуватий, самовпевнений, підкреслено-спритний. Очевидно — з першою візитом: коротко оглядає кімнату. В руках — квіти, які він з розвязною граціозністю передає дівчині.

Дівчина схопилася, гостинно вітається, бере квіти, задоволено дякує. „Молодой человек“ вклоняється ще розвязніше.

Інтелігент сидить похмурий, ображений всім виглядом нового гостя, кожним словом і жестом дівчини.

Це дуже звичайний випадок в людській трагічній практиці. Ви пропонуєте тканину прекрасного, благородного малюнку і раптом шматок бездарно розмальованого маркізету притягає увагу вашої покупщиці. Я знав прикажчиків мануфактурних магазинів, які щиро страждали в таких випадках. Бо непременно відчувати призириство до покупця, а особливо — коли це жінка.

Курча, як його не підкидай угору, не хоче летіти орлом. Це закономірно, звичайно, але не завжди втішно... Взагалі мушу сказати одверто — ця гра завжди кінчається програшем...

Дівчина знайомить гостей. „Молодой человек“ — люб'язний з відтінком фамільярности. Інтелігент — чопорний. Дівчина сіла знову на канапку, „молодой человек“ — на стілець біля канапки. Розмова. Інтелігент в ній участі не бере. „Молодой человек“ шикарно залицяється до дівчини, не звертаючи жодної уваги на Інтелігента. Дівчина задоволена, весела, всміхається, кокетує.

Інтелігент сидить мовчки, витягнувшись, із кам'яним лицем.

„Молодой человек“ розповідає про щось дуже веселе. Дівчина весело сміється.

Інтелігент похмуро підводиться. Витримано, по-світському, вклоняється. Дівчина простодушно-стурбована, щиро незадоволена. „Молодой человек“ встав, чекає. Інтелігент категорично відхиляє прохання дівчини. Дуже ввічливо прощається з „молодим человеком“. Виходить. Дівчина йде за ним.

„Молодой человек“ сів, зробив задоволене обличчя, підморгнув сам собі.

Я точно не знаю, звичайно, бо дуже мало знайомий з цим „молодим человеком“, але гадаю, що він не має на увазі гратися в курча. Він належить до категорії тих людей, які добре знають, що найбільш приємна річ, на яку здатне курча, — це бути з'єднаним у засмаженому вигляді (в сухарях або о-натюрель). Особливо — коли з салатом та з молоденькими огірочками...

В передпокої напівтемно. Дівчина ласкаво голубиться до Інтелігента, дивиться на нього знизу догори. Інтелігент мовчки, холодно повертає вимикач. Засвітилась електрика. Дівчина відійшла. Інтелігент бере з вішалки капелюха, ще раз підкреслено-чемно вклоняється. Дівчина робить ще одну спробу вблагати його. Інтелігент відповідає дуже вразливо, показуючи рукою вбік її кімнати.

...В її кімнаті „молодой человек“ регоче, як йолоп... Дівчина зажурена, ображена. Інтелігент ще раз вклоняється, виходить. Дівчина кілька секунд стоїть непорушно, потім підходить до дзеркала біля вішалки. В дзеркалі дуже засмучене,— ось-ось заплаче,— обличчя дівчини...

ЩЕ ОДНА ХМАРКА.

Дівчина з кешені пальта дістає пудреницю. Набрала пудри, злегка вдарила пальцем по пухівці, щоб збити зайву пудру. Біла хмарка повільно сідає на долівку.

Дівчина уважно пудриться...

Екран потемнів. Павза. Гра в курча закінчилась так, як і мусила закінчитися. .

Безглузда гра. правда? Для ідіотів гра,— так?—А ви, дорогий читачу, твердо певні, що вмієте відрізнити курча від орла? Твердо?— Даремно...

Гра в курча закінчилась. Дальші події починаються з цитати з Достоєвського, а далі будуть ще цитати з інших авторів...

„НАЙГІРШЕ ЛЮДИНІ, КОЛИ ЇЙ ІТИ НІКУДИ“ ...

Утилітаристи, вузькі люди, позбавлені фантазії, урбаністи та інші продукти двадцятого століття можуть запитати: „А навіщо, власно, ходити“? Що їм скажеш?. І говорити нічого не буду!

Цілий ряд кадрів: Інтелігент похмуро й без ціли вештається вулицями. Кадри раз-у-раз темніють. Сутеніє. В останніх кадрах засвічуються вечірні вогні...

„ДОРОГА В ЖИЗНИ ОДНА“...

Пивна середнього гатунку. Багато відьїдувачів. Інтелігент сидить сам біля столику. Сумно п'є пиво. На столі чотири пляшки.

Циферблат стінного годинника показує 10 годин. Музика: скрипник і піяніст. Скрипник грає щось дуже веселе, коли вважати на рухи всього тіла, але обличчя його

заклякло в постійній туповатій журбі і очі, не бачачи, втупилися в одну точку.

Окремі столики. Здебільшого їх занято громадянами пролетарського походження. Один-два червоноармійці. Жінчини в хусточках. Різною мірою весело — залежно від кількості пляшок на столі. Окремо — солідна пара: літній гладкий дядя нетрудового вигляду, — мабуть, крамар з базару, — і його суха, сварлива супруга. Супруга невтомно пилить і язвить. Чоловік цілком байдуже діловито п'є пиво. На столі з півдюжини пляшок.

Інтелігент уже розм'як. На столі теж шість пляшок. Оглядає публіку.

На певному шаблі заголення благородної душі, що його створює благословенна сила алкоголю, людина виправдує твердження Арістотеля що-де свого суспільного характеру...

Мій герой шукає Людину... Не думайте, що Діоген монополізував цю професію...

„Д О Р О Г А В Ж И З Н И О Д Н А“...

Музика грає. Скрипник допомагає собі всім тілом. Оч однаково безнадійно - журливі. Піяніст теж захопився зворушливістю романсу.

Ссерйозна проблема...

Ресторанна музика йшла власними шляхами, що ніякими революціями та війнами не визначалися жодною мірою. Це — окремий, чарівний автономний світ.

Не так давно розніжували серця наших батьків ніжні „Хризантеми“. Не так давно прекрасні душі переживали прекрасні достоевські „надриви“. Із такого ґрунту вирости чудесні, ароматні квіти. Квіти двадцятого століття, їх аромати — тхнуть сучасністю, тхнуть останнім днем... „Останнім криком моди“... Я сподіваюсь, що останнім...

Ви мусите пам'ятати, мої старші читачі, рафінованого творця, генія нової музики, — незабутнього автора пальців, що тхнуть ладаном. Ви мусите пам'ятати захоплення кокаїнеточками — яке ж бо вишукане, надзвичайне слово! Ви мусите знати, відчувати цей аромат спирту, кокаїну, опію і обов'язково — мерця, з якого

вже почала бігти сукровиця. Загострений, тонкий аромат, створений мистецтвом згідно з точним соціальним замовленням ви-тончено-культурних постійних відвідувачів ресторанів! А пам'ятає Антільські острови? Яка прекрасна, таємна, зворушлива екзотика! Геніяльне передбачання смаків: наша ресторанна сучасність, це — Марсель, Париж, Африка, Батавія, це — апаші, циліндри, манто, Філіберн, колоніальні красуні, ножі, „лахміття серця“ і „дорога в житті одна“...

Таки справді одна!..

Товаришу інтелігентний читачу мій, не кажіть мені, що вам в ресторані Скрябін більш подобається, ніж „Лакміття серця“... Товаришу, всіх інших гатунків читачу мій, коли ви по ресторанах і не буваєте,— все ж не обвинувачуйте мене в тому, що говорю про дрібниці. Це не дрібниці. Мелодійний, безперервний ряд — Марселі, Філіберн, танго, джаз-банди, фокстроти, чарльстони — це мелодійний музичний акомпанімент життя п'яти шостих культурного людства. Хто скаже, що акомпанімент логаній?

Рафінована культура визначає рафінований шлунок. Рафінований шлунок вимагає рафінованих страв. Рафінований шлунок, — це попсований шлунок. Він нічого, крім речей напівпережованих, перетравити не може. — І вихід створило мистецтво...

Не лякайтесь батавських ножів, сен-жерменських апашів і колоніальних гетер! Суть проста, проста, як каша. — сути й зовсім немає: самі ozdоби. А їх не їдять... А важкий хліб життя, захищений під цими ozdобами, він пережований дбайливим мистецтвом, — точнісінько як ніжна мати на селі пережовує шматок хліба для своєї дитини, — загортує цю кашку в ганчірку, прокусує дірочку і заспокоєна йде працювати, знаючи, що дитина не вдавиться і буде сита. — Не бійтесь за рафіновані шлунок ще й тому, що вони все одно вже безнадійно попсовані... „Дорога в житті одна“...

Доречі, музика й досі ще грає цю чудесну річ...

Інтелігент зажурено сперся головою на руки. Похи-тується в такт музиці. Встає і трохи непевними кро-ками йде вглиб пивної.

Музика експресивно доводить, що дорога в житті одна. Обідрані двері. На ній невмілий напис якимось квачем: „Уборня“...

Музика грає. Музики надзвичайно експресивні...

Інтелігент вертається до свого столика. Біля столика зустрічається з якимось новим гостем: або біліярдний шахрай, або просто дрібний злодій. Він шукає очима вільного місця. Інтелігент зраділо пропонує йому місце біля свого столика. Садовить. Сідає сам. Енергійно стукає об стіл кухлем з пивом. Сердешно розмовляє з новим другом. Раптом схаменувся, схопився, офіційно рекомендується.

За столиками навкруги настрої що-раз кращає. Кількість пляшок збільшилась... Відміни за столиком нетрудових супругів обмежилися лише кількістю пляшок.

Інтелігент виливає душу перед новим другом. П'яний і п'яно-щирий. Друг справно наливає собі й п'є. Слухає без особливої зацікавленості. Підтакує... Покликав офіціанта й дав замовлення.

Інтелігент розказує, сердешно й разуче. Пенсне труситься...

Оповідання, звичайно, не дуже послідовне... Реалістичну школу створено людьми, що не п'ють нічого, крім нарзану.

Марія Савишна... Доповідь Інтелігента... Ляльки з громадянської війни... Рідна душа... „Молодой человек“... Товариш, якому відати належить... Діаграми й графіки... Напис: „Діловол“... Серветка в сулі... Німецька рогатка... Знову діаграми...

Друг дбайливо п'є пиво і їсть сосиски. Не слухає, але підтакує. Наливає собі й Інтелігентові. Чаркуються. П'ють. Інтелігент повісив голову, помовчав. Підвів голову, стиснув руки на грудях, покрутив головою і гукнув офіціанта. Виймає з гаманця карбованця, дає замовлення музиці...

Між іншим, рідкий випадок цілком конкретизованого соціального замовлення. Звертаю особливу увагу критиків та теоретиків мистецтва...

Годинник на стіні показує 12 год.

...„В ЛОХМОТЬЯХ СЕРДЦЕ... А В ЭТОМ СЕРДЦЕ СТОЛЬКО СТРАСТИ“...

Музики грають дуже виразно.

Інтелігент виливає рештки душі. Найвищий щабель п'яної ширости. Друг його зовсім не слухає, він приємно випив, закусив, повеселішав, розглядає публіку і лише коли-не-коли підтакує...

Ряд ще більш незв'язних уривків з попередніх кадрів, що показували всякі нещастя Інтелігента...

Власне кажучи, це теж гра в курча. Але благословенна міць алкоголю допомагає твердій вірі в справжнього орла...

Інтелігент конче розмяк, схилився на мокрий стіл. Плечі трусяться. Друг подививсь на нього, пожував губами, одяг картуза, вдарив Інтелігента по плечу. Той тільки крутнув головою. Друг здвигнув плечима й пішов.

Музика грає надзвичайно виразно.

Пивна вже напівпорожня... Настрій на решті столиків теж підупав...

Між іншим, це—закон. Останніми здебільшого лишаються компанії найменш веселі.

Музика дограє останні такти.

Інтелігент гаряче плеще в долоні. На обличчі страждання.

Скрипник укладає скрипку в футляр. Піяніст зачинає піяніно.

Інтелігент знову йде між столиками вглиб пивної.

Занятих столиків лишилося зовсім мало.

Інтелігент вертається до свого столика. Важко сідає. Деякий час сидить, тупо дивлячись на пляшки. Кличе офіціанта. Замовляє. Офіціант вагається — пізно. Інтелігент витягає гаманця, розплачується, дає на чай. Офіціант згоджується, приносить ще пару пива.

Це той випадок, коли говорять: „душа потребує“.

Біля столика, поруч піяніна — скрипник і піяніст. Піяніст допиває пиво і збирається йти. Скрипник з безнадійно зажуреними очима жадібно їсть сосиськи.

Інтелігент сидит непорушно, не відриваючи очей від кухля з пивом.

Стінний годинник показує 1 год.

Всі столики порожні. В повітрі непорушно стоїть холодний дим тютюну. Лямпочки вгорі розпливаються в тусклих ореолах. В глибині, за буфетом, що майже розтанув в димній імлі, постаті буфетника й офіціанта втомлено зводять розрахунок. Лямпочок декілька, горять тільки вгорі. Кожна лямпочка від кожного стола і від кожного стільця дає тінь на брудній запльованій долівці, густо засипаній недокурками. Столи мармурові на залізних ніжках залляті пивом. Віденські стільці стоять біля кожного столика в випадкових позиціях, як їх поставили, ідучи з пивної, відвідувачі. З дальнього кутка кімнати, від піяніна до дверей пройшла темна, суха, згорблена постать скрипника з футляром під пахвою. Інтелігент, що сидів у другому кутку, важко підводиться і непевними кроками теж іде до дверей... Пивна порожня... Екран поволі темніє...

Це означає кінець епізоду... Одного з багатьох подібних, певна річ... Черговий епізод такий звичайний, що я навіть не знаю, навіщо, власне кажучи, режисер змістив його в картину... Проте,— всі епізоди цієї картини теж цілком звичайні...

„м у ж ч и н а ,   д а й т е   п а п и р о с к у “.

Інтелігента на вулиці спиняє дівчина, дешево одягнена, на вигляд стомлена й голодна. Інтелігент дає цигарку, запалює сірника. Інтелігент звічливий і фамілярно-ніжний навіть. Умовлюються...

Ви бачите, що мій герой не зрікається своєї прекрасної мрії — знайти Людшину. Ви бачите, що він, не маючи лихтаря, запалив сірника і, напевне, побачив те, що потрібно. В усякім разі він роздививсь, що дівчина ще дуже молода. А молодість... ну, це ж само собою ясно!

Інтелігент виймає гаманця, лічить готівку. Очевидно — мало, бо Інтелігентові ніяково.

Дівчина спочатку висловлює призи́рство, потім починає лая́тись. Інтелі́гент захова́в гама́нця і робить спробу вплину́ти на дівчи́ну якимись - то, як видно, благородними́ слова́ми і власним ви́глядом. Дівчина лае́ться. Інтелі́гент робить обу́рене обличчя, відверта́ється призи́рливо, огляда́є дівчи́ну че́рез плече, здвигу́є плечима і з ви́глядом як-найдо́стойнішим іде геть.

Дівчина вслі́д лю́то лае́ться... Екра́н темні́є...

Коментарі́ непотрі́бні? — Сподіваю́сь, ні.

Зверні́ть тільки́ ува́гу на не́тактовність жи́ття, на його́ нечу́листь, взага́лі — на нехудо́жність: ви могли́ б бачи́ти разючу́ карти́ну широ́кої і глибо́кої ду́ші, що кида́ється з розпа́чу в безодню́ розпу́сти й т. ін.,— і бра́к якихось ко́пійок позбави́в вас цієї́ яскра́вої сторі́нки...

Ма́рія Сави́шна в спа́льні. Лежи́ть в лі́жку й чита́є. Інтелі́гент улази́ть у кі́мнату. Намага́ється трима́тися тве́рдо. Акура́тно віша́є капелю́ха.

Сіда́є на стіле́ць біля лі́жка. Дея́кий час мовчи́ть, сперши́ся, в глибо́кій тузі́, голово́ю на руку. Ма́рія Сави́шна схви́льовано й ні́жно розпу́тує. Інтелі́гент пере́сів на лі́жко і захова́в голово́у в не́ї на гру́дях.

Ма́рія Сави́шна звору́шена, гладить його́ по голо́ві.

Карти́на, як ко́жна хоро́ша карти́на, має в кі́нці́ поці́лунок у дія́фрагму...

Інтелі́гент обійма́є Ма́рію Сави́шну. До́вгий поці́лунок. Діа́фрагма.

К І Н Е Ц Ь Ш О С Т О Ї Ч А С Т И Н И .

ЕПІЛОГ.

Не дивуйтеся, коли побачите зараз знайомі і навіть вже тріхи забуті (бо ви їх бачили годниш за дві тому) обличчя й події...

Обличчя матери на подушках кидається в смертельних муках...

Це — Марія Савишна. Але вона якось чудно подібна до матери Інтелігента... Мабуть, заради режиму економії, обидві ролі грає одна актриса.

Батько після особливо дикого крику, знесилений, в розгубленому розпачі оглядає кімнату. Хоче перехриститися на порожній куток. Крик за дверима. — Батько відчайнино махнув рукою і знову забігав з кутка в куток.

Це — мій герой. Подібність до свого батька — цілком зрозуміла... Тільки ікон у мого героя немає...

Лікар нахилився й підводиться з кліщами в руках.

І навіть лікар — точнісінько, як той. Це — вплив професії.

Інтелігент біля ліжка разом з лікарем і фельдшерцею. Второпав, врешті. Не знає — чи кинутись до дружини, чи розцілувати лікаря, чи фельдшерцею. Випроставсь, подивився вгору і перехристився широким хрестом.

Обличчя немовлятка, нещасного й миршавого. Гірко плаче... Екран темніє...

Зовсім темніє... Тепер, коли ви в кіні, ви маєте право чекати напису: „Кінець“...

Картина скінчилась. Можна бути одвертим.— Річ у тому, що це — не зовсім кіно. Я ж вас просив лише уявити собі, що ви в кіні, і я не знаю павіть, чи ви моє прохання виконали.

...Коротко кажучи — це зовсім не кіно..

Хто хоче лягитись — будь ласка. Я вже встиг призвичаїтись. Бачите — тепер уже всі секрети можна виказати,— редакція того журналу, де цей роман уперше друквано, відзначається хистом ризикувати і певністю мого довголіття. Тому в той мент, що я пишу оці слова, перша половина роману вже видруквана й багато людей її прочитали. Критична преса похвалила (із застереженнями) і вилаяла (без застережень). Але зате я мав пагоду поговорити з одним представником рафінованої західньо-европейської культури, який не знав, що цей роман — мій. Всі вирази, що вжиті їх дозволила рафінована західньо-европейська культурність, було вжито. Здається, було вжито навіть виразів міцніших трохи... Тільки дикун, людина абсолютно некультурна, мужик, може дійти такої безсоромности, щоб отак ганебно показувати народження, виховання, пелюшки, вбиральню і т. ін., і т. ін. Треба бути негром-ботокудом, щоб ставитись до матірнього кохання інакше, як з благоговінням (чомусь мій критик не повірив моему захопленню у відповідних кадрах).. І таке інше, і таке інше... Антиестетична, антихудожня, антиморальна ганебна річ! Шкідлива річ!.. О! Після цього — нехай хтось спробує вилаяти мене гірше!.. Словом, — ви не в кіні... Але ось якийсь напмс з'являється ще із затемнення... Дивіться.

І Т. Д.

Щеб-то?.. Нема кіндя?..

Так! Кінци немає... Починіайте дивитися з початку!

Вам не хочеться? — Шкода... Шкода, бо доведеться. І вам, і вашим дітям, і вашим онукам...

Песимізм? — Боронь боже! Я знаменитий оптиміст: після цього роману не вкорочу собі віку, а буду ще писати.— Факти, товаришу читач...

Моему дорогому героєві — тисячі років. Він змінив багато, багато імен. Його останнє ім'я — зовсім недавнє, і належить воно далеко не йому винятково... Він надзвичайно життєздатний і свої основні біологічні ознаки доніс цілі з півми тисячоліть аж до наших днів. Наприклад, призирство до грубої сили (й роботи), що свідчить про витончену душу... І лише зараз, в умовах форс-мажорних, він розгубився, втомився, збився з колії...

Може, хтось допоможе йому її надалі збиватися? — Це буде дуже прикро, звичайно, але тоді я перероблю кінець картини...

Чомусь мені хочеться розказати вам один давній випадок. Мені було років з вісімнадцять, коли я у Мережковського прочитав про „прекрасну руську інтелігенцію“, „носительку заповітів Великого Петра“... В ті часи я ще тільки-но почав носити комірець і пенсне. Твердження мені страшенно вподобалось. Але водночас чомусь мені стало трохи млясно. Я вирішив, що то — мій некультурний шлунок винен... З моїм героєм я ще тільки починав знайомитись.

Другий же факт — вам відомий. Бо перед очима всіх той же Мережковський із кількома сотнями тисяч інших „носителів заповітів Великого Петра“ винесли ці заповіти на паризькі та інші бульвари, де носять їх і досі...

Навіщо я розказав оці два факти? — Та так, про всяк випадок... Прощайте, дорогий читачу. Я цілком щиро вас називаю дорогим, повірте мені. Аджеж я вас зовсім не знаю.

К І Н Е Ц Ь.

З М І С Т

	Стор.
До читача	7
Пролог	9
Частина I. Перші роки	18
„ II. Юність Інтелігента	39
„ III. Дозрілість Інтелігента	62
„ IV. Член партії „И. И. („Испуганная Интеллигенция“)	84
„ V. Радянській батьківщині на користь	105
„ VI. Особистий день Інтелігента	123
Епілог	144

---

1 крб. 35 коп.

«ПРОЛЕТАРИЙ»

раціоналізація
стандартизація
нормалізація
тепловизація
формалізація
утилізація

